

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Aytac Abdurahmanova

**“ İqtisadiyyatın səmərəliliyinin yüksəldilməsində informasiya
texnologiyaları komplekslərinin tətbiqi məsələləri”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060509 – “Kompüter elmləri”
İxtisaslaşmanın adı: “İdarəetmənin informasiya texnologiyaları”

Elmi rəhbər: i.f.d. S.A.Bədəlova
Magistr proqramının rəhbəri: tex.e.d., akad. Abbasov Ə.M.
Kafedra müdiri: tex.e.d., akad. Abbasov Ə.M.

M Ü N D Ə R İ C A T

Giriş	3
Fəsil 1. İnformasiya texnologiyalarının inkişafı şəraitində iqtisadi artım	
1.1. İqtisad elmində iqtisadi artım anlayışının mahiyyəti və məzmunu.....	7
1.2. İnnovasiyalar intensiv iqtisadi artım amili kimi	13
1.3. Müasir dövrdə informasiya texnologiyalarının innovasiyalı inkişafın səmərəliliyinə təsiri	18
Fəsil 2. Müasir inkişaf mərhələsində iqtisadiyyatın səmərəliliyinin yüksəldilməsi mexanizmləri və alətlərinin təkmilləşdirilməsi.....	25-45
2.1. Müasir inkişaf mərhələsi və innovasiyalı iqtisadiyyatın inkişafında onun səciyyəvi xüsusiyyətləri	25
2.2. Davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi milli iqtisadiyyatın inkişafında strateji oriyentir kimi	29
Fəsil 3. Təsərrüfat birliklərinin iqtisadiyyatının yüksəldilməsində informasiya texnologiyaları kompleksinin rolu	46-74
3.1. İnnovasiya sisteminin əsas inkişaf istiqamətləri	46
3.2. İnformasiya texnologiyaları kompleksinin inkişafına dövlət dəstəyinin əsas istiqamətləri	52
3.3. Yeni keyfiyyətdə iqtisadi artımın təmin edilməsində informasiya texnologiyaları kompleksinin yeri və rolu	62
NƏTİCƏ və TƏKLİFLƏR	75
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	78
PE3IOME.....	81
SUMMARY.....	82

G İ R İ Ş

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. XXI əsr şəraitində dünya iqtisadi məkanının inkişafı inandırıcı şəkildə göstərir ki, hər bir ölkə uzunmüddətli, yüksək və davamlı iqtisadi artım templərini qeyd-şərtsiz təmin etmək, ümumi daxili məhsul həcmələrini artırmaq üçün həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsinin yeganə mümkün maddi əsası kimi mövcud inkişaf mərhələsini real olaraq təqdim edə biləcək amillərdən, yollardan və artım istiqamətlərindən maksimum dərəcədə istifadə edilməkdir.

Müasir mərhələ — insan biliyinin bütün həcmi, yüksək səviyyəsini və həyat keyfiyyətini xarakterizə edən elm və texnikanın, elmi kəşflərin, ixtiraların, patentlərin ən son nailiyyətlərinə əsaslanan ən yeni texnologiyaların işlənilib hazırlanması və istifadə edilməsi üçün mütərəqqi hərəkət və təkmilləşmənin şərtini müəyyən edən innovativ inkişaf modelidir.

Qlobal rəqabətlik indeksində nəzərdə tutulur ki, ölkənin innovasiya potensialı, ilk növbədə, aşağıdakı kimi meyarlarla müəyyən edilir: elmi-tədqiqat müəssisələrinin fəaliyyətinin keyfiyyəti; şirkətlərin, firmaların elmi tədqiqat və inkişaf xərclərinin həcmi; universitetlər və firmalar arasında elmi tədqiqatlar sahəsində əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi; yüksək texnologiyalı məhsullara dövlət sifarişlərinin həcmi; alimlərin, mütəxəssislərin və mühəndislərin ümumi sayı; məmulatlara patentlərin sayı; əqli mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi sisteminin səmərəliliyi; innovasiya sisteminin müasir institusional bazası; təhsil sisteminin keyfiyyəti.

Məhz bu meyarlar iqtisadi artımın yeni keyfiyyətinin yaranması imkanını müəyyən edir və bu yeni artım keyfiyyəti o sahələrdə, komplekslərdə və iqtisadiyyatın sahələrində olacaq ki, burada səmərəlilik və gəlirlilik insanın intellektual fəaliyyətinin generasiya dərəcəsi ilə müəyyən edilir.

Dünya Bankı qeyd edir ki, XXI əsrdə iqtisadiyyatın səviyyəsi aşağıdakı dərəcədə əsas amillərdən asılıdır: hər bir ölkənin ümumi sərvətinin 16% - i fiziki (sənaye) kapital hesabına formalaşır (ABŞ - da bu mənbənin hesabına - 19%, Avropa İttifaqı ölkələrində - 23%, Rusiyada - 10%); təbii amillər milli sərvətin 20%

- ni müəyyən edir (ABŞ - da təbii kapitalın payı 5%, Avropa İttifaqı ölkələrində - 3%, Rusiyada - 40%); insan (intellektual) kapitalı dövlət iqtisadiyyatının 64% - ni təşkil edir (ABŞ-76%, Rusiyada-50%).

Beləliklə, dünya iqtisadi məkanının müasir mərhələsinin keyfiyyət xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, təkcə ayrı-ayrı sahələr və sferalar, müəssisələr və korporasiyalar texnoloji inkişaf hesabına inkişaf etmir, cəmiyyətin bütün iqtisadi həyatı intellektual əsasda, bilik sistemi üzərində qurulmuşdur.

Deməli, əsas və müəyyənedici nəticə ondan ibarətdir ki, müasir bilik səviyyəsi ən qısa müddətdə materiallaşdırılmalı, həyata keçirilməli, mütəxəssislərə əlçatan olan informasiyaya daxil edilməlidir.

Bununla əlaqədar olaraq, bu informasiyaya və onun texnoloji prosesdə səmərəli həyata keçirilməsi istiqamətlərinə tələbat mexanizminin işlənilib hazırlanması vacibdir. Bu problemlərin həlli zərurəti, eləcə də iqtisadiyyatda elmi innovasiya işlənmələrindən istifadənin səmərəliliyinin artırılması məsələləri bu tədqiqat mövzusunun aktuallığını müəyyən edir.

Tədqiqatın məqsədi informasiya texnologiyalarının kompleksinin təşəkkülü və formalaşması prosesinin, onun strukturunun vəziyyəti və təkmilləşdirilməsi prosesinin öyrənilməsindən, onun idarə edilməsi mexanizminin xüsusiyyətlərinin əsaslandırılmasından, sənaye birlikləri və şirkətləri səviyyəsində fəaliyyət göstərməyin ən mühüm təşkilati forma və alətlərinin üzə çıxarılmasından, sənayedə innovasiya siyasətinin fəallaşmasının yeni yollarının və metodlarının aşkar edilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın predmetini innovasiya sistemi infrastrukturunun ən mühüm elementi və iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılması vasitəsi kimi informasiya texnologiyaları kompleksinin fəaliyyəti ilə bağlı iqtisadi münasibətlərin məcmusu, iqtisadi artımın davamlı templərini təmin edən amillərin strukturunda onun yeri və rolunun müəyyən edilməsi təşkil edir.

Tədqiqatının obyekti xalq təsərrüfatında, onun ən mühüm sahələrində, regional kompleks və strukturlarında, informasiya texnologiyaları kompleksinin

sənaye müəssisələrində, firmalarında və şirkətlərində iqtisadi fəaliyyət, habelə aparıcı sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi fəaliyyəti təşkil edir.

Dissertasiya işində aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- informasiya texnologiyaları kompleksinin strukturunun və onun elementlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin xüsusiyyətlərinin təhlil edilməsi və açıqlanması, sənayedə informasiya sistemlərinin idarə edilməsi və tətbiqi metodlarının, alətlərinin və mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinin zəruriliyinin əsaslandırılması;
- ümumi daxili məhsulun iqtisadiyyatın miqyasının və səmərəliliyinin hər-tərəfli göstəricisi kimi formalaşmasında, amillərin strukturunun müəyyənləşdirilməsində və sənayenin və digər sahələrin inkişafında keyfiyyətə yeni meyillərin formalaşdırılmasında innovasiya komponentinin məzmununun tədqiqi və təhlili;
- elmi kəşflər, ixtiralar və işləmələr anından başlayaraq informasiya texnologiyaları kompleksinin fəaliyyətinin, iqtisadiyyatın digər sahələri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin tədqiqi və təhlili;

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsası qloballaşma şəraitində sənaye kompleksinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması problemləri, innovasiya tipli iqtisadiyyata keçid problemləri, informasiya texnologiyaları sahəsinin inkişafı və onun ən mühüm struktur elementlərinin aşkar edilməsi problemləri üzrə yerli və xarici alimlərin elmi əsərlərində və tədqiqatlarında əks olunan konsepsiyalar olmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılmasında informasiya texnologiyalarının yerinin və rolunun sistemli şəkildə öyrənilməsi ilə müəyyən edilir. Tədqiqatda əldə edilmiş ən mühüm nəticələr aşağıdakılardır:

1. İnformasiya texnologiyaları kompleksinin müasir dövrdə fəaliyyətinin təhlili aparılmış və onun strukturunun ətraflı şərh edilmişdir ki, bu da bazarda informasiya məhsulları və sistemlərinin yaradılması, işlənilib hazırlanması, istehsalı, tətbiqi və satışı prosesini adekvat şəkildə əks etdirməlidir.

2. İnnovasiyaların üç əsas istiqamət üzrə tətbiqi prosesinin zəruri səviyyəsini təmin etməli olan əsas komponentlər aşkar edilmişdir. Birinci istiqamət, mövcud istehsal funksiyasının modernləşdirilməsi, onların rəqabət qabiliyyətinin artırılması

məqsədi ilə artıq formalaşmış, ənənəvi sahələrdə və sferalarda fəaliyyət göstərən müəssisə, firma və korporasiyaların informasiya texnologiyaları ilə təmin edilməsindən ibarətdir. İkinci istiqamət, innovasiya, elmtutumlu texnologiyalar haqqında hərtərəfli məlumat bazasının yaradılmasıdır ki, onlardan istifadə ölkənin iqtisadi artım amillərinin əsas indikatorları üzrə sənayecə inkişaf etmiş aparıcı ölkələrə əhəmiyyətli dərəcədə yaxınlaşmasına imkan verəcəkdir. Üçüncü istiqamət isə yüksək texnologiyalı layihələrin, nanotexnologiyalar sahəsində son kəşflərin və tətbiqlərin effektiv təşkili və informasiya təminatıdır.

3. Ölkə iqtisadiyyatının real sektorunun müasir şəraitdə fəaliyyət göstərməsi prosesinin mürəkkəbliyi və ziddiyyətliliyi araşdırılmışdır. Bu baxımdan, innovasiyanın inkişafı və tətbiqi prosesində investisiya riski problemi obyektiv olaraq meydana çıxır.

4. Kompleksin inkişaf səviyyəsini və potensialını müəyyən edən informasiya texnologiyaları kompleksinin rəqabətqabiliyyətliliyinin müqayisəli qiymətləndirilməsi (reytinqi) metodikası araşdırılmış və şərh edilmişdir.

5. İqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılmasının stimullaşdırılması məqsədilə informasiya texnologiyaları kompleksinin bütün tərkib elementlərinin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi mərkəzinin yaradılmasının zəruriliyi əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun tərkibində olan nəzəri tapıntılar və alətlər dövlət orqanları tərəfindən informasiya texnologiyaları kompleksinin idarə edilməsində və gələcək inkişafında, sənayenin innovativ inkişafı və iqtisadiyyatın informasiyalaşdırılması üzrə strateji proqramların hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

Tədqiqatda irəli sürülən tövsiyələr informasiya texnologiyalarının inkişafı və tətbiqi ilə bağlı yanaşmalar biznes proseslərinin təşkilinin rəqabət qabiliyyətinin və səmərəliliyinin artırılması məqsədilə iqtisadiyyatın real sektorunda istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın strukturu və həcmi. Magistr dissertasiyası 3 fəsil, 8 paragraf, nəticə və təkliflər, ədəbiyyat siyahısından ibarət olaraq tərtib edilmişdir. Magistr dissertasiyası 75 səhifə həcmindədir.

FƏSİL 1. İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARININ İNKİŞAFI ŞƏRAİTİNDƏ İQTİSADI ARTIM

1.1. İqtisad elmində iqtisadi artım anlayışının mahıyyəti və məzmunu

Bəşəriyyətin inkişafının bütün mərhələlərində ən vacib və ən aktual makroiqtisadi problemlərdən biri iqtisadi artım və onun templəri problemidir.

Makroiqtisadiyyat elm kimi bütövlükdə iqtisadiyyatın fəaliyyət qanunauyğunluqlarını öyrənir, iqtisadi agentlərin və iqtisadi bazarların bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsini araşdırır, eyni zamanda iqtisadiyyat mürəkkəb iyerarxik şəkildə təşkil edilmiş sistem kimi, iqtisadi proseslər və hadisələrin və onların göstəricilərinin məcmusu kimi nəzərdən keçirilir.

İqtisadi artım anlayışı real ümumi daxili məhsulun artımının uzunmüddətli tendensiyasını əks etdirir.

İqtisadi artım konsepsiyasının tədqiqi əhalinin həyat səviyyəsi və keyfiyyətindəki fərqlərin obyektiv səbəblərini və müxtəlif dövlətlər arasında iqtisadi artım templərini inkişafın müxtəlif dövrlərində eyni dövrdə və ölkə daxilində müəyyən etməyə imkan verir; iqtisadi artım amillərini aşkar etməyə və onların keyfiyyətini müəyyən etməyə imkan verir; iqtisadi artımın davamlı və səmərəli sürətlənməsini təmin etmək üçün dövlət siyasətinin tədbirlərini işləyib hazırlamağa imkan verir.

İqtisadi artımın stimullaşdırılması və onun templərinin sabit və optimal səviyyədə saxlanması iqtisadi təlimlər və baxışlar tarixində hər bir ölkənin iqtisadi siyasətinin ən mühüm uzunmüddətli məqsədlərindən biri kimi qiymətləndirilir. İqtisadi nəzəriyyədə iqtisadi artımın dinamik modelləri işlənib hazırlanır ki, bu da hər bir konkret ölkə üçün iqtisadi artımın optimal (tarazlıq) tempinə nail olma şərtlərini araşdırmağa və səmərəli uzunmüddətli iqtisadi siyasət hazırlamağa kömək edir.

İqtisadçı B.Seliqmen belə şərh edir: "Tamamilə aydındır ki, iqtisadi artım olduqca mürəkkəb hadisədir. İqtisadi artımın qənaətbəxş nəzəriyyəsi təbii

ehtiyatları, siyasi institutları, qanunvericiliyi, eləcə də bir çox psixoloji və sosial amilləri nəzərə almalıdır.»

İqtisadi artım, ilk növbədə, ümumi milli məhsul (ÜMM), ümumi daxili məhsul (ÜDM), milli gəlir kimi makroiqtisadi göstəricilərlə xarakterizə olunan ölkədə ümumi istehsal və istehlakın miqyasının artması kimi qiymətləndirilməlidir. İqtisadi artım müəyyən bir müddət ərzində bu göstəricilərin artım və ya artım tempi ilə ölçülür (göstəricinin artımının onun ilkin qiymətinə nisbəti kimi).

İqtisadi artımın ən sadə və ən çox istifadə edilən tərfi və hesablanması milli hesabların ən böyük göstəricisi – ÜDM ilə bağlıdır. İqtisadi artım baxılan dövrdə baş verən real ÜDM-in həcmnin nisbi dəyişməsi kimi nəzərdə tutulur. İqtisadi artım templəri real ÜDM-in artım templərində il ərzində faiz ifadəsində hesablanır.

ÜDM-in artım tempi dedikdə, nəzərdən keçirilən və əvvəlki dövrlərdə real ÜDM arasındakı fərqlərin əvvəlki dövrdə real ÜDM-ə nisbəti başa düşülür. İqtisadi artım - bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının vəziyyətinin müvəqqəti aspektdə dinamik məcmu kəmiyyət xarakteristikasıdır. İqtisadi artım templərinin hesablanması iqtisadiyyatın, sahələrin və ya müəssisələrin ayrı-ayrı sektorları üçün həyata keçirilə bilər. İqtisadi artımın həcmi müsbət, mənfi və sıfır ola bilər.

İqtisadi artımın miqdarının hesablanmasının başqa bir üsulu adambaşına düşən iqtisadi artımdır. Bu cür yanaşmada iqtisadi artımı ÜDM-in real əhaliyə nisbətinin baxılan dövrün əvvəlinə və sonuna dəyişməsi kimi qiymətləndirirlər. İqtisadi artımın hesablanması üzrə yanaşmalardan hansının daha doğru nəticə verəcəyini müəyyən etmək olmaz, çünki hər bir göstəricinin dəyişməsindən asılı olaraq, müxtəlif yanaşmalar müxtəlif nəticələr verəcəkdir. Məsələn, əgər doğum həddi ölümünün həddindən aşağı olduğu halda, ölkə əhalisi azalır və ÜDM-in artımı baş vermirsə, onda müsbət iqtisadi artımdan danışmaq olar. Lakin, bu nəticə doğru deyildir.

Praktikada daha mürəkkəb hesablama üsulları istifadə olunur. Məsələn, Dünya Bankı əsasən iki variantdan istifadə edir: kiçik kvadratlar üsulu və eksponential yaxınlaşma metodu.

Ümumi daxili məhsulun artımı iqtisadi artım üçün kifayət qədər ümumi şərhdir. İqtisadi sistemin transformasiyası şəraitində ÜDM-in artımı əsasən istehsalın dərin tənəzzülündən sonra yaranmış sərbəst ehtiyatlardan istifadə hesabına baş verə bilər. İqtisadi artımın bu növü bərpaedici artım adlandırılmışdır. Bərpaedici artım prosesində əvvəllər yaradılmış resurslardan istifadə olunur. Bərpaedici artımın xarakterik xüsusiyyəti onun ilkin mərhələdə yüksək tempə malik olmasıdır. Lakin bərpaedici artım sönən xarakter daşıyır və mövcud istehsal gücləri və əvvəllər hazırlanmış işçi qüvvəsi ilə təmin edilir. Bu dövrün iqtisadi artımında yenilik amilinin də mövcud olmasına baxmayaraq (xammal sektorunda, maliyyə sektorunda innovasiyalar olmuşdur), iqtisadiyyat resursların natamam məşğulluğu şəraitində idi və buna görə də ÜDM-in ümumi həcmi özünün potensial səviyyəsindən aşağı idi.

İqtisadi artım bir sıra amillərlə müəyyən edilir. İqtisadiyyat elmində uzun müddət üç istehsal amilinin — əmək, torpaq və kapital nəzəriyyəsi müzakirə mövzusu olmuşdur. Daha sonra iqtisadi artımın öyrənilməsi zamanı istehsal amillərinin şərhə daha dərin və geniş əhatəyə malik oldu və istehsalın aşağıdakı əsas amilləri nəzərdən keçirilməyə başlandı:

1. Əmək;
2. Torpaq;
3. Kapital;
4. Sahibkarlıq qabiliyyəti.

Sadəlik üçün digər bərabər şərtlər daxilində istehsal funksiyasının yaradılması üçün üç istehsal amilinin — əməyin (L), kapitalın (K) və torpaq resurslarının (N) qarşılıqlı əlaqəsini nəzərdən keçirmək olar. Bunlar sadə kəmiyyət ifadəsində və ən ümumi (yüksək aqreqasiya olmuş) formada götürülmüş iqtisadi artımın mütləq amilləridir. Onların ümumi məhsulun miqdarına təsiri istehsal funksiyası vasitəsilə təsvir olunur:

$$Y=f(L,K,N).$$

Bu istehsal funksiyası istehsal amillərinin kəmiyyət təsirini xarakterizə edir və onların keyfiyyət xüsusiyyətlərinə təsir göstərmir. Belə ki, əgər, məsələn, torpaq və

əmək ehtiyatlarından istifadəni genişləndirsək, məcmu məhsulun həcmi (digər bərabər şərtlər daxilində) sərf olunan resursların həcmindən kifayət qədər artmış həcmə görə artmalıdır.

İqtisadi artımın tədqiqinə keyfiyyət yanaşması istehsal amillərinin keyfiyyət göstəricilərinin dəyişməsinə nəzərdə tutur və onlara iqtisadi artım amillərinin müəyyən edilməsinin nisbi göstəriciləri, ilk növbədə əmək məhsuldarlığı $-Y/L$, Y/K - kapitalın məhsuldarlığı və Y/N - torpaq (təbii) resurslarının məhsuldarlığı aid edilir. Bu göstəricilər istehsal amillərinin keyfiyyətini və buna görə də iqtisadi artımın keyfiyyətini müəyyən edir.

İqtisadi nəzəriyyədə ekstensiv və intensiv iqtisadi artım növlərini fərqləndirirlər.

L , K , N (material istehsalında istifadə olunan resursların həcmi) istehsal amillərinin kəmiyyətə artımı nəticəsində baş verən iqtisadi artım ekstensiv iqtisadi artım adlanır. Ekstensiv iqtisadi artım məhdud xarakter daşıyır və onun məhdudluğu istehsal amillərlə təmin olunma həddinin olması, yəni istənilən ölkənin iqtisadiyyatında mövcud olan resursların konkret fiziki həcmi ilə izah olunur.

Ekstensiv iqtisadi artımda istehsalın texnoloji bazası dəyişməz olaraq qalır. Məsələn, çoxlu sayda dənli bitkilər əldə etmək məqsədi ilə yeni əkin torpaqlarının yaradılması, daha çox fəhlələrin cəlb edilməsi, getdikcə daha çox emal texnikasının istehsal edilməsi - bütün bunlar ictimai məhsulun ekstensiv şəkildə artırılmasının nümunələridir. Bu zaman iqtisadi artımın tipi işçilərin say və ixtisas heyətinin kəmiyyət artımı və müəssisənin gücünün artırılması, yəni müəyyən edilmiş avadanlığın artırılması hesabına əldə edilir. Nəticədə məhsulun bir işçi başına düşən buraxılışı əvvəlki kimi qalır və ya azalır.

Ekstensiv iqtisadi artımın bir sıra mənfi xüsusiyyətləri vardır ki, bu da bu artım növünün qeyri-mükəmməl olması ilə bağlıdır. Ekstensiv tipdə məhsul buraxılışının kəmiyyət artımı istifadə olunan texnologiyaların texniki təkmilləşdirilmələri ilə müşayiət olunmur. Ekstensiv iqtisadi artımda məhsulun buraxılışı istifadə olunan əsas istehsal fondlarının, maddi resursların və işçilərin saylarının miqdarının nə dərəcədə artdığı dərəcədə artırılır, deməli, fondqayırma və digər iqtisadi göstəricinin

əhəmiyyəti dəyişməz olaraq qalır, başqa sözlə, istehsalın ümumi səmərəliliyi dəyişməz olaraq qalır və ya aşağı düşür. Deməli, əsas istehsal fondlarının yenilənməsi üçün vəsait çatışmır, faktiki olaraq ən yeni elmi-texniki yeniliklər tətbiq edilmir.

İqtisadi artımın intensiv növü - xalq təsərrüfatının elə artımıdır ki, iqtisadi sistemin səmərəliliyinin artırılması ilə müşayiət olunur, yəni əmək məhsuldarlığının artırılması, əsas fondların qaytarılması, xammal və materialların istifadəsinin yaxşılaşdırılması (adətən bütün bu amillərin birləşməsi zamanı) baş verir. İntensiv iqtisadi artım növü daha effektiv və mükəmməl istehsal amillərinin geniş istifadəsinə əsaslanan məhsul buraxılışının miqyasının artması ilə səciyyələnir və bu amillər, yəni əmək, kapital və təbii ehtiyatlar istehsala əlavə olaraq cəlb edilmədən məhsuldarlığın artırılması baş verir. İstehsal miqyasının artması, bir qayda olaraq, daha mükəmməl texnikanın, qabaqcıl texnologiyaların, elmin nailiyyətlərinin, daha qənaətli resursların tətbiqi, işçilərin ixtisasının artırılması hesabına təmin edilir. Bu amillərin hesabına məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi, əmək məhsuldarlığının, resurs qənaətinin artırılması və s. əldə edilir.

İntensiv tipli iqtisadi artımda reallaşdırılan iqtisadi artımın ən mühüm stimullaşdırıcı amillərindən biri texniki tərəqqidir. Texniki tərəqqinin iqtisadi artıma təsiri dolayısı ilə, iqtisadi artımın kəmiyyət və keyfiyyət istehsal amillərinin dəyişməsi vasitəsilə baş verir. Daha mükəmməl texnologiyaların tətbiqi iqtisadi artımın müsbət templərində daha az əmək, kapital və təbii ehtiyatlardan istifadə etməyə imkan verir. Bunun nəticəsi, ilk növbədə, resursların məhsuldarlığının artırılması, keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması olur. Texniki tərəqqinin iqtisadi artıma təsiri kəmiyyət amillərindən istifadənin həcmnin azaldılması və iqtisadi artımın nisbi amillərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi yolu ilə həyata keçirilir ki, bu da istehsal amillərinin məhdud həcmindən daha səmərəli istifadə etməklə həm investisiya, həm də istehlak mallarının istehsalını genişləndirməyə, yəni potensial ÜDM-in çərçivəsini genişləndirməyə imkan verir. Başqa sözlə, əldə olunan elmi nəticə - texniki tərəqqi təkcə faktiki deyil, həm də ÜDM-in potensial həcmnin genişlənməsində ifadə olunan intensiv iqtisadi artıma nail olmaqdır.

İstehsal amilinin tərkib hissələrinin nisbi çəkisinin iqtisadi artıma təsiri istehsal amilinin necə dezaqreqasiya olmasından asılıdır. Alimlərin tədqiqatları təsdiq edir ki, iqtisadi artımın gedişinə daha çox texniki tərəqqi, o cümlədən istehsal və təşkilati-idarəetmə biliklərinin tərəqqisi təsir göstərir.

Əslində, təmiz halda intensiv və ekstensiv iqtisadi artıma rast gəlinmir. Bu cür artım bir iqtisadi sistem çərçivəsində birgə mövcud ola bilər və əsasən intensiv və ya ekstensiv iqtisadi artım növlərindən biri üstünlük təşkil edir. İqtisadi artımın bu və ya digər tipə aid edilməsi istehsal artımının onun amillərinin keyfiyyət və ya kəmiyyətə dəyişməsi hesabına əldə edilən xüsusi çəkisinin miqdarından asılı olaraq müəyyən edilir.

Ölkənin inkişafının müəyyən mərhələsində həm intensiv (məsələn, resursların məhdudluğu şəraitində), həm də ekstensiv iqtisadi artım (məsələn, elmi-texniki tərəqqi nəticəsində yaranmış yeni texnologiyaların miqyaslı tətbiqi, təbii ehtiyatların bolluğu) daha səmərəli ola bilər.

Uzunmüddətli planda iqtisadi artımın mühüm xarici amili, ilk növbədə, intensiv amil elmi-texniki tərəqqinin inkişafıdır, onun nəticələrini istənilən ölkənin texnoloji inkişafının innovasiya bazası kimi nəzərdən keçirmək olar.

Əksər iqtisadçılar daha mükəmməl istehsal və texnologiya amillərinin tətbiqi ilə intensiv iqtisadi artımı əlaqələndirirlər. İqtisadi artımın keyfiyyəti onun amillərinin strukturu ilə müəyyən edilir: innovasiyalı və ənənəvi. Yüksək keyfiyyətli artım mənbəyi onun innovasiya amillərinin strukturunda üstünlük təşkil edir. İqtisadi artım amillərinin strukturunda innovasiya amilinin xüsusi çəkisinin artması keyfiyyətli iqtisadi artıma keçidi səciyyələndirir.

İnnovasiyaların tətbiqi prosesi elmi-texniki tərəqqinin ayrılmaz hissəsidir. Elmi-texniki tərəqqinin iqtisadi artımın xarici amili olmasına baxmayaraq, onu iqtisadi sistemdən ayrı nəzərdən keçirmək düzgün olmazdı.

Ölkədə investisiyaların həcmi və hökumətin investisiya siyasəti elmi-texniki tərəqqinin həyata keçirilməsinə böyük təsir göstərir. Təhsil səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, elmi tədqiqat və inkişaf xərcləri, ixtisasartırma — insan kapitalına, yəni demateriallaşdırılmış, qeyri-leqal texniki tərəqqiyə investisiyalardır.

Texniki tərəqqinin bu növü maddi cəhətdən hiss olunmur, çünki bilik sahəsinə aiddir. Lakin innovasiyalar, istehsalın idarə edilməsi və təşkili, yaxud biliklərin dərinləşdirilməsi şəklində çıxış edən qeyri-maddi texniki tərəqqinin nəticələri tamamilə maddi olur, son nəticədə müəssisənin, sahənin, bütövlükdə iqtisadiyyatın buraxılış həcmi artır. Texniki tərəqqinin başqa bir növü əsas kapitala investisiya qoyulmasıdır. Əsas kapitalın strukturunun və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, yeni elmi biliklərin (ilk növbədə, yeni texnologiyaların) tətbiq edilməsinə və yayılmasına sərmayə qoymaqla, iqtisadi artımın mühüm amilini təşkil edən maddiləşmiş, yəni maddi texniki tərəqqi anlayışını təşkil edir.

Rəqabətqabiliyyətliliyin artırılması məhsul və xidmətlərin davamlı olaraq yaxşılaşdırılması və dəyişdirilməsini, innovasiya və innovasiya texnologiyaları əsasında istehsal və idarəetmə funksiyalarını təkmilləşdirməyi tələb edir.

1.2. İnnovasiyalar intensiv iqtisadi artım amili kimi

Hazırda informasiya texnologiyaları artıq dünya təsərrüfatının bütün sahələrinə möhkəm daxil olub. İqtisadi artım üçün informasiya texnologiyalarının potensialından istifadə etmək, yəni lazımi resurslardan istifadə etmək günün vacib məcələlərindəndir. Bu resurslar, ilk növbədə, istehsal amilləridir, hansı ki, orqanik vəhdət təşkil edərək müəyyən birləşmədə istifadə edilirlər. İnformasiya texnologiyaları iqtisadi artımın bütün amillərinə təsir göstərir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, onlar ilk növbədə təklif amillərinə təsir edirlər.

İqtisadi artım potensialı, şübhəsiz ki, İKT kimi sənayenin inkişafında bağlanmışdır. İnformasiya və kommunikasiya sənayesində, Birincisi, telekommunikasiya, kütləvi yayım və kompüter xidmətləri ənənəvi olaraq ayrı-ayrılıqda təhlil edilmişdir. Daha sonra, məsələn, Kanadada olduğu kimi, bəzi ölkələrdə yeni təsnifat təklif edilmiş və telekommunikasiya üzrə "İnformasiya Texnologiyaları və Telekommunikasiya" rubrikasında kütləvi yayımlanma və kompüter xidmətləri birləşdirilir. Digərlərində isə informasiya-kompüter texnologiyaları, informasiya-Zion texnologiyaları və ya it sahələri anlayışı yaranıb ki, bu da müxtəlif cür şərh

olunur. Buna görə də, hər zaman nə nəzərdə tutulduğunu izah etmək lazımdır. Beləliklə, terminologiya hələ tam dayanmamışdır.

Müasir şəraitdə bu, ən perspektivli və sürətlə inkişaf edən sahələrdən biridir. Bundan əlavə, İKT əlaqəli sahələrə və bütövlükdə iqtisadiyyata fəal təsir göstərir. Məhz bu səbəbdən bir çox ölkələr milli iqtisadiyyatın iqtisadi artımını bu rıçağın köməyi ilə sürətləndirməyə çalışırlar. International Data Corporation (IDC) beynəlxalq analitik şirkətinin materialları göstərir ki, ötən illər ərzində dünyanın bir sıra regionlarında İKT sənayesinin əhəmiyyətli dərəcədə artması müşahidə edilmişdir. Hindistanda, Çində, Meksikada, Polşada, Sloveniyada bu sənayedə (5% -dən 10% -ə qədər) əhəmiyyətli artım müşahidə edilmişdir.

Beləliklə, IT sahəsinin özü iqtisadi artıma müəyyən töhfə verir. Bununla belə, IT-nin digər sahələrə təsiri məsələsinə keçərkən belə bir aydınlıq yoxdur.

ETT və iqtisadi artımın müsbət qarşılıqlı əlaqəsi sübut edilmiş hesab olunur. ETT əmək məhsuldarlığına müsbət təsir göstərir. İnformasiya texnologiyalarına gəldikdə, qarşılıqlı əlaqə o qədər də birmənalı deyil.

IT-dən istifadə ilə bağlı məhsuldarlığın uduşu barədə məlumatlar hələ də inkişaf etmiş ölkələrin kiçik bir qrupu üzrə, ilk növbədə, Birləşmiş Ştatlar üzrə və bazar iqtisadiyyatı formalaşmaqda olan bəzi ölkələr üzrə, məsələn, Sinqapur və Koreya Respublikası kimi mövcuddur. Lakin hətta bu ölkələrdə İKT-nin məhsuldarlığa təsirinin miqyası ilə bağlı mübahisələr hələ də davam edir.

Bir çox tədqiqatçılar da informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə əmək məhsuldarlığının sürətlə artması müşahidə edilməməsinə diqqət yetirirlər. Hətta "Məhsuldarlıq paradoksu" deyilən anlayışdan da danışılmağa başlandı. İstifadə olunan kompüterlərin sayı eksponensial şəkildə artırdı və əmək məhsuldarlığının kifayət qədər artımı yox idi. "Məhsuldarlığın paradoksu" daha geniş mənada başa düşülür: şirkətlər tərəfindən IT-yə yatırılan mənfəət payının artması onların əsas maliyyə göstəricilərinin yaxşılaşmasına gətirib çıxarmır. Bu uyğunsuzluq və performans paradoks adlanır.

İKT sahəsində aşağıdakılar göstərməlidir: avadanlığın istehsalı; proqram təminatının (İB) istehsalı; id-xidmətlərin təchizatı.

Lakin kompüterləşmənin miqyasından və xarakterindən asılı olmayaraq, məhsuldarlığın artırılması kifayət etməyib. "Paradoks" un izahı üçün ilk növbədə istənilən texniki sistemlərin və texnologiyaların inkişafının xüsusiyyətlərini nəzərə almaq lazımdır. Texniki sistemlərin öyrənilməsinə təkamül yanaşması göstərdi ki, texnologiya üçün təsirin artmasının məşhur əyrisi səciyyəvidir.

Ümumiyyətlə, əyri texnologiyanın inkişafının üç mərhələsini qeyd edir: 1- doğum, 2 - sıçrayışlı artım, 3 - böyümənin yavaşlaması və tam yetkinlik mərhələsinə tədricən nail olmaq. İnformasiya texnologiyalarına gəldikdə, onlar dik yüksəlişin altındadırlar. İqtisadiyyatın tam dolğunluğuna qədər onların geniş yayılması on illərlə davam edəcək. Hətta inkişaf etmiş ölkələrdə İKT ilə bağlı bütün üstünlüklərin iqtisadi artımın nəzərəcarpacaq dərəcədə yaxşılaşmasına gətirib çıxarması üçün on illərlə vaxt tələb olunurdu. Lakin proses özü tərəfindən baş vermir: uzunmüddətli perspektivdə iqtisadi artımın dəstəklənməsini təmin edən texnologiyaları ağılla tətbiq etmək lazımdır.

Beləliklə, IT-nin tətbiqi ilə əmək məhsuldarlığının qarşılıqlı əlaqəsinin müəyyən edilməsi üçün zaman amilini nəzərə almaq lazımdır.

IT-nin əmək məhsuldarlığına və iqtisadi artıma təsiri problemini mikro və makroiqtisadi səviyyədə bölmək lazımdır. Ortamüddətli dövrdə IT-nin şirkətə müsbət təsiri şübhə doğurmur. Lakin IT-nin istifadəsi makroiqtisadi artıma, xüsusilə də əmək məhsuldarlığının artmasına təsir göstərə bilərmi, bu mübahisəli məsələdir. IT-nin makroiqtisadi səmərə tətbiq etdiyi mexanizmlər kimi, IT-nin məhsul və xidmətlərin istehsalı və bölüşdürülməsində yaratdığı əmək məhsuldarlığının artımı, korporativ və ictimai sektorda təşkilati dəyişikliklər nəzərdən keçirilir. Bundan başqa, IT və İnternet biliklə işləyən yüksək ixtisaslı əməkdaşlara tələbatı artırır. Bununla yanaşı, IT-nin əsasən əmək məhsuldarlığı sahəsində tətbiqindən fayda axtarmaq düzgün deyil.

Bəzi tədqiqatçılar texnologiyanın inkişafında S-formalı əyri üzərində dörd mərhələ ayırırlar - yaranma, böyümə, yetkinlik və azalma.

Performans paradoksu nədir?

Birincisi, nəzərə almaq lazımdır ki, elektron texnologiyalar və kompüter texnikası istehsalçıları makroiqtisadi artıma birbaşa töhfə verirlər.

İkincisi, dolaylı faydalar da var ki, bu da ondan ibarətdir ki, son nəticədə istehlakçılar qazanır, çünki müvafiq xidmət və texnikaların qiymətləri aşağı düşür. Məsələn, son 30 ildə kompüterin məhsuldarlığının qiyməti orta hesabla ildə 35% aşağı düşürdü.

Dolaylı faydaya ehtiyatların daha məhsuldar istifadəsini də aid etmək olar. Hesablanmışdır ki, internet texnologiyalarından istifadə etməklə ənənəvi biznes şirkətləri xərcləri 5-10% azalda bilərlər ki, bu da mənfəətin 50-100% artması deməkdir. Məsələn, Cisco Systems şirkəti sifarişlərin on-layn sisteminə keçərək səhvlərin payını 2% azalda bilib. Ümumilikdə, Amerika sənayesi hər il əməliyyat xərclərinin 300 milyon dollardan çox azaldılmasına qənaət edir.

Eyni zamanda, əmək məhsuldarlığı informasiya texnologiyalarının effektivliyinin yeganə ölçüsü ola bilməz. Bununla əlaqədar B. Lyuis düzgün qeyd edir: "Məhsuldarlıq anlayışı hər iş yerində tətbiq edilmir — "ağ yaxalığın" məhsuldarlığının ölçülməsi üsulları "müvəffəqiyyətsiz" oldu. İnformasiya texnologiyalarının iqtisadi inkişafa və əmək məhsuldarlığına verdiyi töhfənin qiymətləndirilməsinə müxtəlif yanaşmaları ümumiləşdirərək, bir sıra göstəricilər tətbiq edilə bilər:

İqtisadiyyatın mikrosəviyyəsində, firma: əmək məhsuldarlığının artması; istehsal amillərindən istifadənin ümumi səmərəliliyinin artırılması; şirkətin, əmtəənin, xidmətin rəqabət qabiliyyətinin artırılması.

Makroiqtisadiyyat səviyyəsində, milli iqtisadiyyat: istehsal amillərinin ümumi məhsuldarlığının artırılması; əmək məhsuldarlığının artması; makroiqtisadi artım.

İnformasiya texnologiyalarının təsiri altında əmək məhsuldarlığının artımı bir sıra səbəblərə görə baş verir: informasiya texnologiyalarından istifadə edən informasiya texnologiyaları və sənaye sahələrində istifadə olunan malların buraxılışı sahələrində TFP (total factor productivity - istehsal amillərinin ümumi məhsuldarlığı) göstəricisinin artımı sürətlənir, həmçinin informasiya texnologiyalarına sərmayə artdıqca kapital tutumu göstəricisi artır.

Hətta bir sıra göstəricilər üzrə tamamilə adekvat olmayan bir mənzərə alınır. Belə ki, məsələn, şirkətin iş səmərəliliyinin kəmiyyət göstəriciləri məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, onların müxtəlifliyi, firmanın hər bir müştərinin fərdi tələbinə uyğunlaşmaq qabiliyyəti və s. kimi amilləri nəzərə almırlar. Pensilvaniya Universitetindən L.Hit və Massaçusets universitetinin alimi A.Brinolfson belə hesab edirlər ki, İnternetdən istifadənin səmərəsi əsas etibarilə vaxta qənaət, informasiyanın əldə edilməsində rahatlıq şəklində özünü göstərir ki, bunu da müəyyən bir göstəricidə əks etdirmək çətinlik tələb edir.

Bundan başqa, informasiya texnologiyaları ən müxtəlif növ innovasiyalar şəklində mövcuddur.

İT-nin tətbiqi maddi-texniki innovasiyadır. Onlar müxtəlif formalarda həyata keçirilir.

Bir tərəfdən bunlar yeni nemətlərdir (məhsullar, xidmətlər), odur ki, həm yeni məhsulların qiymətinin artırılması və ya əvvəlkilərin (qısamüddətli perspektiv üçün) modifikasiyası, həm də satış həcmində artması hesabına (uzunmüddətli perspektiv üçün) mənfəət əldə edə bilərlər.

Digər tərəfdən, bu, diffuz (bir çox obyektlərdə yayılan) innovasiya-proseslərdir, yəni, bütün iqtisadiyyatı radikal dəyişikliklərə məruz qoyan proseslərdir.

İnformasiya iqtisadiyyatı şəraitində intellektual nemətlər asanlıqla təkrarlana bilər. Onların bir çoxu əslində nəzarətsiz olaraq tirajlandırılır və yayılır. İntellektual nemətlərə nəzarət edilməyən çıxış yaranır, deməli, onlar icazəsiz olaraq şəxsi mülkiyyətdən ictimai nemətlər kateqoriyasına keçirlər. Eyni zamanda onları xərc çəkmədən əldə etmək sərbəst olur.

Beləliklə, informasiya iqtisadiyyatının inkişaf məntiqi elədir ki, bir çox intellektual məhsullar ictimai sərvətə çevriləcək. Buna görə də İT-nin təsirini qiymətləndirmək olduqca çətinidir və bunun üçün müxtəlif yanaşmalar və müvafiq göstəricilər tələb olunur.

1.3. Müasir dövrdə informasiya texnologiyalarının innovativ inkişafın səmərəliliyinə təsiri

İnformasiya - qərarların qəbul edilməsi və ya analitik tədqiqatların aparılması üçün yararlı formada təqdim edilən məlumatdır (bilik, məlumat, məlumat, göstəricilər). Texniki dildə danışarkən, informasiya rəqəmsal formada bit axını (sıfır və vahid) şəklində təqdim edilə bilən bir şeydir. Kitablar, verilənlər bazası, jurnallar, kino, musiqi, mübadilə dərəcələri, veb səhifələr - bunlar hamısı informasiya məhsullarının nümunələridir. Məlumat təchizatçılarının strategiyalarının əksəriyyəti o fakta əsaslanır ki, istehlakçılar informasiya məhsullarının dəyərini görmə əlamətinə görə çox fərqlənirlər.

Rəqəmsal formada təqdim olunan məlumat, bir dəyişiklik olmadan kopyalana bilər və bütün dünyada dərhal yayıla bilər və bu da bir çox informasiya istehsalçıları şirkətlərini internetin informasiyanın təkrarlanmasının nəzarətsiz bir sistemi olduğunu düşünməyə vadar edir. Nüsxələmələrin sayı qanuni satışları sıxışdırıb aradan çıxarsa, informasiya istehsalçısı informasiya istehsalı üzrə xərclərini ödəyə bilməz.

Bü günkü gündə informasiya tez, hər yerdə əldə edilən və ucuz olduğu halda, informasiyanın həddən artıq bolluğu kimi başqa bir problem ortaya çıxır. Hazırda problem informasiyanın əldə olunmasıdır, onun çoxluğu. Informasiya təchizatçısının istehsal etdiyi informasiyanın həqiqi dəyəri onun axtarışının, təhlilinin rahatlığındadır ki, bu da istehlakçı üçün informasiyada aşkarlanan faydalılıqla şərtlənir. Təsadüfi deyil ki, ən populyar veb - saytlar axtarış sistemləridir ki, bu da istehlakçıya onun üçün yalnız həqiqətən qiymətli informasiya tapmağa və arzuolunmaz məlumatlardan qaçmağa imkan verir.

Yeni məhsuldar informasiya texnologiyaları (İT) meydana gəldi və olduqca sürətlə insanların həyatına əsaslı şəkildə daxil oldu. İnformasiya texnologiyaları (İT) - hesablama və kommunikasiya texnikasının tətbiqinə əsaslanan informasiyanın toplanması, saxlanması, axtarışı, emalı və yayılması üçün metod və vasitələrin məcmusudur.

Onların əsasını rəqəmsal formada mətn, rəqəmli, səs və vizual informasiya təqdim etmək imkanı təşkil edir. İnformasiya texnikası ayrı-ayrılıqda istifadə oluna bilən, lakin müxtəlif kombinasiyalarda birləşdirilə bilən və informasiyanın emalı sistemini təşkil edən yüzlərlə kommersiya məhsulundan tutmuş superkompüterlərə qədər müxtəlif növlərlə təqdim olunur.

İT sənayesinin məhsulunu geniş mənada təşkil edən iki əsas hissəni fərqləndirmək olar - bu avadanlıqlar və proqram təminatıdır. İT-nın strukturunu aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar. Bu sahə üç əsas segmentdən ibarətdir:

- informasiya texnologiyalarından istifadə ilə bağlı xidmətlərin göstərilməsi (müəssisənin biznes proseslərinin yerinə yetirilməsi üzrə xidmətlər də daxil olmaqla);
- proqram təminatının hazırlanması;
- İT avadanlığının (fərdi kompyuterlərin, serverlərin, periferik qurğuların və digər kompüter texnikasının) istehsalı və satışı.

Beynəlxalq təşkilatlar və analitik agentliklər bu təsnifata riayət edirlər. İT sahəsinə telekommunikasiya və telekommunikasiya avadanlığı, həmçinin informasiya təminatı xidmətləri daxil deyil.

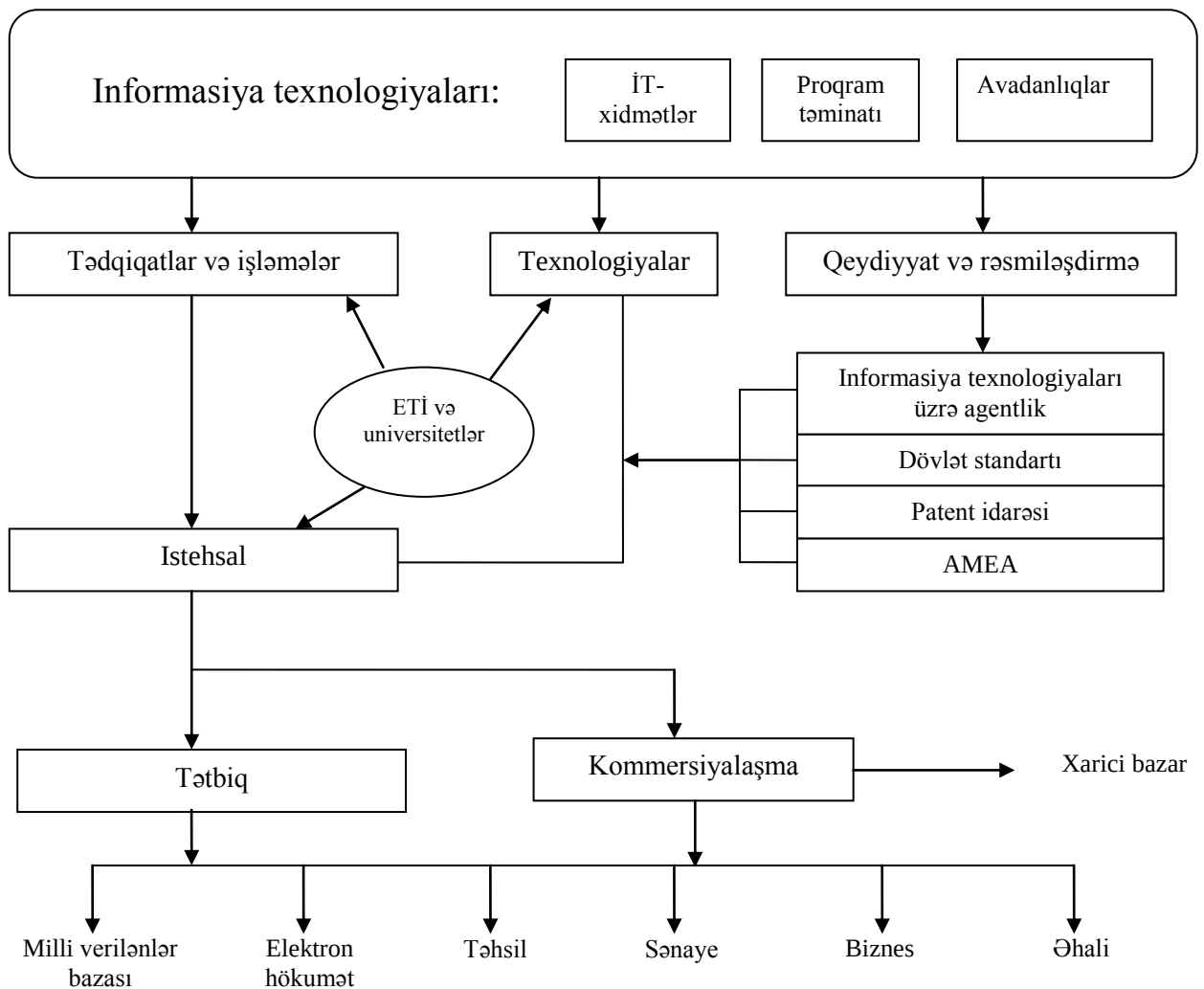
Strukturun bu tərifı İT sahəsinin texnoloji təsnifatı haqqında təsəvvür yaradır, lakin innovasiya sisteminin infrastrukturunun ən mühüm elementi və iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılması vasitəsi kimi informasiya texnologiyaları kompleksinin fəaliyyəti ilə bağlı münasibətlərin tam məcmusunu əks etdirmir.

Bununla əlaqədar olaraq İT sahəsində dövlət orqanlarını, təhsil müəssisələrini və ETİ-ni tənzimləyən elmi-tədqiqat, təcrübi-konstruktor, istehsalat müəssisələri arasında münasibətlərin çoxölçülü iyerarxiyasını ehtiva edən informasiya texnologiyaları kompleksinin strukturunun müəyyənləşdirilməsi zərurəti meydana çıxır. Bu baxımdan İT kompleksinin və onun strukturunun müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı aşağıda göstərilən mövqe maraq doğurur.

Müəssisə və firmalarda, sənayedə, təhsildə, dövlət tənzimlənməsində informasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi və informasiya sistemlərinin həyatımıza daxil olma templərinin durmadan artması ilə əlaqədar iqtisadi və innovasiya

fəaliyyəti iştirakçılarının informasiya texnologiyaları ilə bağlı bütün fəaliyyət prosesinə vahid kompleksdə baxmaq lazımdır.

İnformasiya texnologiyaları kompleksi - elmi-tədqiqat, təcrübə-konstruktor, istehsalat müəssisələrinin işlənməsini, istehsalını, tətbiqini, kommersiya satışını, müşayiətini, sertifikatlaşdırmasını, qeydiyyat tərtibatını, informasiya sistemlərinin, informasiya texnologiyalarının və hesablama komplekslərinin auditini həyata keçirən çoxölçülü strukturdur və onları bu müəssisələrin fəaliyyətinə və əqli mülkiyyətin qorunmasına nəzarəti təmin edən dövlət təsisatları ilə birləşdirir. İnformasiya Texnologiyaları kompleksinin strukturu aşağıdakı formada təqdim edilə bilər (şəkil. 1.1)

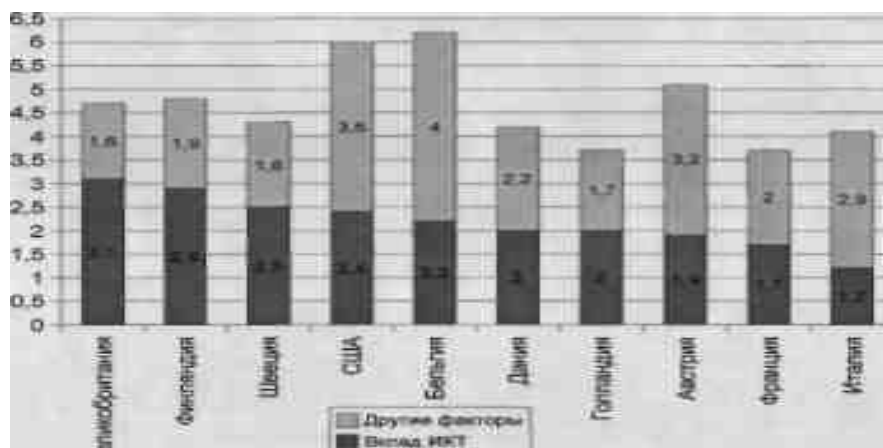

Şəkil 1.1. İnformasiya texnologiyaları kompleksinin strukturu.

İnformasiya texnologiyalarından istifadə vətəndaşların həyat səviyyəsinin və milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması, dünya iqtisadi sistemində integrasiya imkanlarının artırılması, dövlət idarəçiliyinin və yerli özünüidarənin səmərəliliyinin artırılması üçün həlledici əhəmiyyətə malikdir.

İnformasiya sistemlərinin tətbiqi-informasiyanın strukturlaşdırılmasının keyfiyyətinin yüksəldilməsinin effektiv üsuludur ki, bu da həm sənaye müəssisələrində, həm də dövlət miqyasında geniş tətbiq olunur. Effektiv informasiya komplekslərinin əsas təyinatlarından biri informasiyanın emalı və çatdırılması vaxtının azaldılmasıdır. Bu, informasiya texnologiyalarını elmi tədqiqatların nəticələrinin praktiki həyata keçirilməsinə çatdırılmasının effektivliyini artıracaq bir sahə kimi nəzərdən keçirmək, mümkün biliklərin mümkün qədər qısa müddətdə materiallaşdırılmasını mümkün etmək, ən yeni məlumatları mütəxəssislərə çatdıracaq bir sahə kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir. İnnovasiyaların mənimsənilməsinin sürəti və buna görə də yeniliklərin həyat dövrü bundan birbaşa asılıdır.

İƏİT və Dünya Bankının araşdırmalarına əsasən, İƏİT ölkələrində informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsinin ümumi iqtisadi artım tempinə 1995-2000-ci illər üzrə analoji göstəricilərlə müqayisədə 2010-2006-cı illər ərzində əhəmiyyətli töhfələr vermişdir.

Mənbə: <http://www.oecd.org/statsportal/>

Şəkil 1.2. 2010-2016 illərdə İƏİT ölkələrinin informasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT) sahəsində iqtisadi artımın payı.

İƏİT ölkələrində informasiya texnologiyaları sahəsinin iqtisadi artıma bu cür əhəmiyyətli töhfəsi yalnız iqtisadiyyatın real sektorunda informasiya texnologiyalarının səmərəli istifadəsi və sənaye müəssisələri ilə deyil, həm də müxtəlif dövlət idarələri və idarələrinin, elmi-tədqiqat institutlarının, innovasiya müəssisələrinin məlumatlarını birləşdirən milli informasiya bazalarının inkişafının yüksək dərəcəsi ilə bağlıdır.

Bu da informasiyanın səmərəli idarə olunmasına, transaksiya xərclərinin azalmasına, innovasiyaların həyat dövrü mərhələlərinin davamlılığının azalmasına, faktiki olaraq, iqtisadi sistemin fəaliyyətinin hər bir mərhələsində kömək edir.

XX əsrin son dövrlərində "yeni" iqtisadiyyat termini ortaya çıxdı. "Yeni" iqtisadiyyat özünün meydana gəlməsi ilə hesablama texnikasının, daha dəqiq desək, informasiya texnologiyalarının, internetin və kompüterlərin inkişafına borcludur.

"Yeni" iqtisadiyyat - iqtisadi infrastrukturdur, əsasən, əlaqəli olmayan informasiya aktivlərinin üstünlük təşkil etməsi və əlaqəli aktivlərin rolunun azalması ilə xarakterizə olunur. "Yeni" iqtisadiyyatdan danışarkən qloballaşma prosesi, ölkələr arasında beynəlxalq ticarətin və rəqabətin artması, kapital axınlarının artması, biznesin aparılması və əşyaların internet vasitəsilə satılması nəzərdə tutulur.

Tədqiqatçılar "yeni" iqtisadiyyatın əsas prinsiplərini aşağıdakı kimi formalaşdırdılar:

1. Ən çox əhəmiyyət kəsb edir intellektual kapital. Informasiya cəmiyyəti texnologiyaları yeni iqtisadiyyat formalaşdırır ki, bu da əvəzedilməz təbii ehtiyatların geniş istifadəsinə deyil, biliklərə əsaslanır. Bu o deməkdir ki, istənilən müəssisənin əsas kapitalı daha çox mənfəət gətirən intellektual mülkiyyət, "nou-hau" olur. Ölkə çox böyük intellektual və texnoloji potensiala malikdir. İxtiraları və kəşfləri intellektual mülkiyyətə, intellektual mülkiyyəti isə kapitalla səmərəli çevirmək lazımdır.

2. Informasiya cəmiyyəti yeni sosial konfigurasiyaya əsaslanır: yeni ictimai təbəqələr və öz maraqları olan qruplar meydana çıxır. Bu da ABŞ, İsveç, Yaponiya, Singapur hökumətlərinin, həmçinin Avropa İttifaqı Komissiyasının

fəaliyyətində öz əksini tapmışdır. Yeni iqtisadiyyatda, xüsusilə ilkin mərhələdə yüksək texnologiyalı sahələrin və infrastrukturun ən iri investoruna məhz dövlət çevrilir. İKT-nin əhali ilə dövlət orqanlarının qarşılıqlı münasibətləri proseslərinə geniş tətbiqi hər bir sakin üçün standart əməliyyatlara (vergi bəyannamələrinin doldurulması, kommunal xidmətlərin ödənilməsi, müxtəlif arayışların alınması) vaxt xərclərini azaltmağa imkan verir. Onun geniş ərazisi və tibb, mədəniyyət və təhsil müəssisələrinin regionlar üzrə qeyri-bərabər paylanması olan ölkə üçün onların xidmətlərindən istifadə imkanlarının bərabərliyi son dərəcə vacib olur.

3. İnformasiya və bilik əsas idarəetmə obyektidir.

4. Şəbəkə strukturu biznesin qloballaşmasına aparan yoldur. Şirkətlərin şaquli integrasiyası Prinsipi biznesin təşkilinin yeni forma və modelləri ilə əvəz olunur. Aparıcı şəbəkə paylanmış strukturu olur.

5. Yeni iqtisadiyyatda rəqabət üstünlüyü aşağıdakı kimi unikal məhsulların mövcudluğu ilə müəyyən ediləcəkdir, məsələn, unikal məhsulların, texnologiyaların, biznes ideyaların, işgüzar proseslərin təşkili modellərinin. Rəqabətin ən vacib amillərindən biri zamandır. Şirkətin mövqeyinin dayanıqlılığı, eyni zamanda əmək məhsuldarlığının artırılması, istehsalın çevikliyinin artırılması, bütün növ xərclərin azaldılması zamanı ideyanın ortaya çıxmasından bazara daxil edilməsinə qədər olan dövrün maksimal azalmasından asılıdır. Yeni iqtisadiyyatda isə qlobal standartlar formalaşır. Texnologiyalar və proseslər universal olur, konvergensiya isə aparıcı tendensiya çevrilir. Məhz buna görə də lokal eksklüziv həllər sürətlə yayılmağa başlayır.

6. Yeni iqtisadiyyatın mərkəzində istehlakçı, xüsusi bir müştəri durur. Yeni iqtisadiyyatın bir çox prinsipləri məhz differensiallaşdırılmış fərdi tələbatların ödənilməsinə istiqamətlənməklə şərtlənir. Hər hansı bir şirkətin məqsədi sadıq müştərilər birliyi (community) yaratmaqdır, istehlakçının bütün mümkün yollarla sadıqlığını dəstəkləməkdir; artıq qazanılmış cəmiyyətin imkanlarından maksimum istifadədir. Bir istehlakçı cəmiyyəti yaratmaqla təşkilat bundan daha çox mənfəət götürməyə çalışır. Şirkətlər özləri bütün yeni məhsul və xidmətlərini müştərilərə təklif edərək öz biznes texnologiyasını istismar edirlər.

"Yeni iqtisadiyyat"ın yaranması faktı XX əsrin sonlarında bir çox rəsmi sənədlərdə öz əksini tapır. İlk dəfə olaraq, yeni iqtisadiyyat haqqında ABŞ-da müakirələr aparıldı və orada İT şirkətlərinin görünməmiş artımı müşahidə edildi. Hər hansı bir biznesin məqsədi sabit mənfəətdir və onları əldə etmək üçün yalnız bir qanuni yol var: malların və ya xidmətlərin satılması onların yaradılmasından daha bahalıdır. Buradan belə çıxır ki, gəlirliliyin artırılması üçün iki yol var: xərclərin azaldılması və gəlirlərin artması. Yeni iqtisadiyyatda bu iki yoldan gəlirin artırılması ön plana çıxır.

İnformasiya dövründə məhsulun münasib qiymətlərlə əlçatanlığı özü-özlüyündə məqbul hal hesab edilir. Ən nəhayət, proqramları İnternet vasitəsilə demək olar ki, pulsuz və demək olar ki, əziyyət çəkmədən yaymaq olar.

Səmərəliliyin artırılması vəzifəsi ayrı - ayrılıqda bir obyektin yaradılmasına çəkilən xərclərin azaldılmasına deyil, bütün obyektlərin yaradılmasına olan xərclərin artırılmasına yönəldilir - bu, yeni iqtisadiyyatın xüsusiyyətlərindən biridir. Bu isə o deməkdir ki, məhsulun reallaşması daha çox gəlir gətirəcəkdir. Paradoksal olsa da, informasiya dövründə gəlirliliyi artırmaq üçün ən yaxşı yol daha çox vəsait sərf etməkdən ibarətdir.

Yeni İqtisadiyyat və İT-nin müasir inkişaf mərhələsində makroiqtisadi amillərin qarşılıqlı əlaqəsinin xarakterini dəyişmir və bununla əlaqədar xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, İT Kompleksinin fəaliyyətinin nəzərdən keçirilməsi iqtisadi sistemin elementlərinin qarşılıqlı münasibətlərində inqilab kimi deyil, yalnız iqtisadiyyatın səmərəliliyinin daha çox artırılmasının mümkün olduğu alət kimi nəzərdən keçirilməlidir. Bu, hər şeydən əvvəl, İT-nin potensialından qarşılıqlı fəaliyyət proseslərinin təşkilinin effektivliyinin artırılması, transaksiya xərclərinin azaldılması, informasiya və biliklərin mübadilə sürətinin artırılması vasitələrini təmsil edən iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları arasında "inteqrasiya edən təbəqə" kimi istifadə edilməsi hesabına mümkündür.

FƏSİL 2. MÜASİR İNKİŞAF MƏRHƏLƏSİNDƏ İQTİSADİYYATIN SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ MEXANİZMLƏRİ VƏ ALƏTLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

2.1. Müasir inkişaf mərhələsi və innovasiyalı iqtisadiyyatın inkişafında onun səciyyəvi xüsusiyyətləri

Ümumi daxili məhsulun formalaşdırılmasında keyfiyyət göstəricisi və iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsini müəyyən edən xüsusi mülkiyyət üstünlük təşkil edir; rəqabət bazarları formalaşır, daxili tələbat getdikcə daha çox iqtisadi artıma təsir göstərir; dünya iqtisadiyyatının dinamikasını xeyli qabaqlayan ümumi daxili məhsulun sabit artımı ardıcıl surətdə təmin edilir.

Bu gün iqtisadi artımın yeni amillərinin axtarışı və formalaşdırılması problemi ön plana çıxır.

Hökumət ümumi daxili məhsulun həcmnin və artım templərinin proqnozunu hesablanması üçün əsas parametr kimi uzun müddət dünya birləşmələrində neftin bir barelinin qiyməti ilə bağlı proqnozlar verib.

Müasir şəraitdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının keyfiyyət xüsusiyyətləri dünya bazarında ümumi daxili məhsulun həcmində neft satışının iştirak payının azalmasıdır. Hazırda və yaxın perspektivdə sənaye istehsalı amillərinin rolu getdikcə artmaqdadır.

Müasir şəraitdə iqtisadi artımın keyfiyyətə yeni amillərinin işlənilməsi və formalaşdırılmasında iqtisadi artımın institusional amilləri əsas götürülməlidir.

Iqtisadi artımın keyfiyyətə yeni amillərinin işlənilməsi və formalaşdırılmasında əsas məsələ postindustrial dövrün müasir çağırışlarına adekvat olan siyasi, iqtisadi və sosial institutların bütöv sisteminin, normaların, meyarların, göstəricilərin, indikatorların və dövlətin dayanıqlı inkişafını və struktur dəyişikliyinə təmin edən əsas parametrlərin formalaşdırılmasıdır.

Bu, ilk növbədə, vətəndaşların və xüsusilə iqtisadi agentlərin mülki və siyasi hüquqlarının təmin edilməsi ilə bağlı siyasi və hüquqi təsisatlardır. Bu, sosial

yönümlü bazar iqtisadiyyatının baza hüquqlarının qorunması, şəxsiyyətin və mülkiyyətçinin toxunulmazlığının təmin edilməsi, məhkəmə sisteminin müstəqilliyi; hüquq-mühafizə sisteminin səmərəliliyi; kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyət azadlığı; iqtisadi fəaliyyətin bütün mərhələ və formalarında tam şəffaflığıdır.

İkincisi, bu, onun aparıcı formalarında insan kapitalının inkişafını və təkmilləşdirilməsini təmin edən təsisatların yaradılması və zamanətli fəaliyyətidir: təhsil, səhiyyə, pensiya sistemi, rahat mənzillərin tikintisi, istirahət və turizm imkanları və s. Layiqli əmək haqqı və iş şəraitinin təmin edilməsində biznesin sosial məsuliyyəti xüsusi yer tutmalıdır.

Üçüncüsü, bu cür iqtisadi institutların işlənilib hazırlanmasıdır ki, onlar da qanunvericiliklə sabit dayanıqlı fəaliyyət və milli təsərrüfatın inkişafını təmin edir.

Bu, rəqabət mühitinin formalaşdırılması və inhisarçılıq meyillərinin qarşısının alınması, iqtisadiyyatın mühüm sahələrinin özəlləşdirilməsi meyillərinin aradan qaldırılmasıdır.

Bu, yeni şirkətlərin bazara girişini stimullaşdıran institutların yaradılması və onların yolunda, xüsusilə də kiçik və orta sahibkarlığın yolunda maneələrin aradan qaldırılmasıdır.

Bu, iqtisadiyyatda mülkiyyət münasibətlərini müəyyən edən torpaq və daşınmaz əmlak bazarının inkişafıdır. Bu, yeni maliyyə bazarlarının inkişafı və təşviqidir.

Sözsüz ki, əsas vəzifə iqtisadi artımın konkret spesifik problemlərinin həllini stimullaşdıran və təmin edən xüsusi təsisatların işlənməsi olmalıdır. "İnkişaf institutları"nı formalaşdırmaq və müəyyən etmək, iqtisadi artımın müasir nöqtələrini stimullaşdıran biznes subyektlərinin oyun qaydalarını təmin etmək vacibdir.

Xarici iqtisadi konyuktura və daxili sosial-siyasi sabitlik amillərinin müsbət təsiri nəticəsində iqtisadi artım templərinin sürətlənməsi müasir mərhələnin fərqləndirici xüsusiyyətidir. İşgüzar fəallığın artması son istehlakın dinamikasına nisbətən investisiyaların qabaqlayıcı artımına əsaslanırdı və istehsal olunmuş və

istifadə olunan ÜDM-in struktur dəyişikliklərinin xarakterinə daha əhəmiyyətli təsir göstərirdi.

Davamlı iqtisadi inkişaf amili son illər həm xarici, həm də daxili bazarın eyni vaxtda genişləndirilməsi olmuşdur. Xarici tələbatın dinamikası yanacaq və xammal ehtiyatlarının dünya bazarlarında əlverişli vəziyyətin təsiri altında formalaşmışdırsa, daxili bazarın genişlənməsi yerli biznesin işgüzar fəallığının artırılması və əhalinin ödəmə qabiliyyəti tələbatının sistemli şəkildə artması amillərinin kumulyativ təsiri ilə müəyyən edilmişdir.

ÜDM-in faktorlar üzrə dinamikasının müqayisəli təhlili göstərdi ki, ixracdan gəlirlərin həcmnin və dinamikasının dəyişməsinə investisiya sahəsi daha kəskin reaksiya vermişdir. Belə ki, 2013-2016-cı illərdə iqtisadiyyatın xarici iqtisadi fəaliyyətdən artan gəlirləri, şübhəsiz ki, işgüzar fəallığı stimullaşdırırdı. Yerli biznesin işgüzar fəallığı amillərinin və dünya xammal ehtiyatları bazarının qiymətlərinin konyunkturasının əlverişli birləşməsi ümumi qənaətin miqyasının intensiv şəkildə artmasına səbəb oldu.

Son illərin təcrübəsi göstərir ki, məhz investisiya tələbatının və son istehlakın nisbəti ixracdan gələn gəlirlərin dəyişməsinə daha kəskin reaksiya vermiş və daxili bazarın fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmişdir. Əsas kapitalın təkrar istehsalı üzrə investisiya xərclərinin kəskin fluktuasiyası son istehlakın dinamikasında hamar dəyişiklik ilə kompensasiya olunurdu. Bununla yanaşı, diqqət yetirmək lazımdır ki, son dövrdə investisiya komponentinin iqtisadi artımın dinamikasına təsirinin tədricən bərpası müşahidə edilmişdir.

İstehsal templərinin sürətləndirilməsi fonunda əmək məhsuldarlığının və əmək haqqının templərinin yaxınlaşması 2014-2015-ci illərdə müşahidə edilmişdir. Lakin, bu prosesin müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinin effektivliyinin göstəricilərinin dəyişməsinə təsiri çox zəif və qeyri-sabit olmuşdur. Əmək haqqının və əhalinin gəlirlərinin artması müəssisələrdən gələn gəlirlərin əhaliyə yenidən bölüşdürülməsi ilə müşayiət olunmuş və son nəticədə istehsal xərclərinin artmasına və istehsalın rentabelliyyətinin azalmasına gətirib çıxarmışdır. 2017-2018 - ci illərdə əmək haqqının dinamikası orta hesabla əmək məhsuldarlığının artımını 1,05 dəfə, 2019-cu ildə isə

2,07 dəfə üstələmişdir. Lakin əmək haqqı xərclərinin daha da artırılması imkanları manatın möhkəmlənməsi və idxal tərəfindən təzyiqin artması nəticəsində əmtəə bazarlarında rəqabət mühitinin dəyişməsi ilə getdikcə daha da məhdudlaşır.

İqtisadi İnkişaf malların istehsalında və xidmətlərin göstərilməsində eyni vaxtda işgüzar fəaliyyətin artması ilə xarakterizə olunur. Malların istehsalının yüksək payı və sənayenin və tikintinin iqtisadiyyatın iqtisadi artım tempinə kifayət qədər güclü təsiri qorunub saxlanılmışdır. Xidmət bazarına əsas təsir nəqliyyat, rabitə, ticarət, maliyyə fəaliyyəti və daşınmaz əmlakla əməliyyatların sürəti ilə bağlı olub. Rusiya iqtisadiyyatının əsas fəaliyyət növləri üzrə dinamikasının müqayisəli təhlili göstərir ki, inkişafın xarakterinə və strukturuna ən mühüm təsir sənayenin, tikinti və ticarətin artım templərinin nisbətini göstərdi.

Xarici bazarın tələbatının genişlənməsi və daxili bazarın həcmünün artması ilə şərtlənən iqtisadiyyatın davamlı artımı digər tərəfdən emal sahələrinin inkişafına əlavə təkan vermişdir. Emal məhsullarının dinamikası iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə kifayət qədər diferensiallaşır, bu zaman kapital və istehlak mallarının istehsal templərinin nisbəti daha çox təsir göstərir. Maşınqayırma məhsullarının buraxılışında qabaqlayıcı artım emal edən istehsalatların fəaliyyət növləri üzrə artım templərinin kifayət qədər əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsi vaxtı bərpa dövrünün dominant tendensiyası idi, hansı ki, konstruksiya materiallarının və Aralıq malların digər növlərinin buraxılışı üzrə əlaqəli istehsalatların işgüzar fəallığının səviyyəsinə müsbət təsir göstərmişdir.

ÜDM-in müşahidə olunan artımı daha çox istehsalın əsas amillərinin (əmək və kapital yığımının) xərclərinin artması və onlardan istifadənin intensivliyinin artması ilə şərtlənir. ÜDM-in artımına məhsuldarlığın töhfəsi neft qiymətləri nəzərə alınmadan təxminən 42% və dünya xammal bazarlarında qiymət konyukturasının töhfəsini qiymətləndirdikdən sonra 18% təşkil edirdi.

İqtisadiyyatda məşğulluğun ümumi artımı və xidmət sektorunun xeyrinə işləyənlərin yenidən bölüşdürülməsi zamanı hasilat və emal sektorlarında məşğulluğun azalması diqqətəlayiq bir tendensiyadır. Bu tendensiya postindustrial böyümə mərhələsində bütün inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar üçün xarakterikdir.

Bununla yanaşı, bu da deindustriallaşma tendensiyalarına (emal istehsalatlarında məşğulluğun azaldılması) uyğundur. Çünki uzunmüddətli iqtisadi artım və dünya təcrübəsi göstərir ki, institusional mühitin keyfiyyəti üçün mənfi nəticələrə malikdir.

Iqtisadçılar öz təcrübələrinə əsasən başa düşdülər ki, neftin qiymətinin dəyişmələri ilə hesablaşmaq və 1980 - ci illərin təcrübəsindən nəticə çıxarmaq lazımdır. Neft bazar mexanizmlərinin fəaliyyəti baxımından spesifik əmtəədir. Dünya iqtisadiyyatının bir çox göstəricilərini inersiya modellərindən istifadə etməklə proqnozlaşdırmaq olar ki, bunların da mahiyyəti əvvəllər baş verənlərin ekstrapolyasiya edilməsi, hadisələrin inkişafını adi trayektoriyadan yayındırmağa qadir amillərin müəyyən edilməsi, bu da yaxşı nəticələr verə bilər. Dünyanın iri ölkələrinin iqtisadiyyatının gələn illər üçün artım templəri proqnozunda 1% - dən artıq səhvlər həmişə müəlliflərin peşəkar yararsız vəziyyətdə qalmasına səbəb olmur. Çünki hətta nüfuzlu beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından olan BVF növbəti illər üçün neftin qiymətinin proqnozlarını radikal şəkildə yenidən nəzərdən keçirib. Neft bazarının əsas xarakteristikası — onun təchizat həcmələrinin dəyişməsinə imkan verən sərbəst güclərin mövcudluğundan asılı olmasıdır.

2.2. Davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi milli iqtisadiyyatın inkişafında strateji istiqaməti kimi

İqtisadi artım məsələləri son illərin iqtisadi müzakirələrində aparıcı məsələlər sırasındadır. Ancaq bu məsələnin müzakirəsinin bir qədər transformasiyası baş vermişdir. Belə ki, diskussiyanın siyasiləşdirilməsi müşahidə olunur: iqtisadi artımın prinsipial (alternativ) modellərindən heç biri ümumdövlət modeli kimi seçilmədiyindən, bu modellər çərçivəsində konkret tədbirlər haqqında qərarların qəbul edilməsi və onların əsaslılığının müzakirəsi ayrı-ayrı maraqlı qurumlara və onların bölmələrinə keçmişdir.

İqtisadi artımın konsolidasiyasına 4 əsas yanaşma formalaşmışdır:

1. dövlət investisiyaları əsasında,
2. maliyyə-sənaye qruplarının fəal inkişafı vasitəsilə,
3. iqtisadiyyatın büdcə və tənzimləyici yükünün kəskin azalması hesabına,

4. institusional (Ümumdünya mühitinə yaxın müasir institusional mühitin formalaşması).

Hazırda həyata keçirilən iqtisadi siyasət iqtisadi artımın konsolidasiyasına bütün 4 yanaşmanın elementlərini özündə ehtiva edir. Dövlətin tənzimləyici və investisiya fəallığının artması, xüsusilə də dövlətin nəzarətində olan maliyyə-sənaye qruplarının güclənməsi göz qabağındadır.

Strategiyanın əsasını müasir bazar münasibətləri üçün səciyyəvi olan institutların formalaşdırılması və möhkəmləndirilməsi təşkil edir.

Hazırda dövlət siyasətinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır: makroiqtisadi sabitlik, müasir bazar institutlarının inkişafı, təsərrüfat həyatının təşkilinə fəal dövlət müdaxiləsi.

Lakin sual açıq qalır: bu cür iqtisadi-siyasi konfigurasiyanın nə dərəcədə dayanıqlı olması mümkündür. Təbii ki, o, dayanıqlı olacaq, hələlik xarici iqtisadi konyuktura makroiqtisadi sabitliyi dövlət müdaxiləsi ilə birləşdirməyə imkan verir. Bu vəziyyət uzun müddət davam edə bilər, lakin əbədi deyil. Və artım bu və ya digər model üçün üstünlük dəstək ardıcılığı seçilməsi hələ etmək lazımdır.

İnkişaf institutlarının formalaşdırılması yüksək büdcə gəlirləri olan dövlətdə tam izah edilən siyasətdir. Ancaq bu siyasətin iki çox əhəmiyyətli məhdudiyyətləri var. Birincisi, maliyyə həlləri diqqəti digər iqtisadi artımın konsolidasiyası (demək olar ki, daha dərin) problemlərinin həllinə yönəldə bilər. Son zamanlar müasir artımın məhdudlaşdırıcıları-yüksək effektiv əvədliliyin çatışmazlığı, idxalla rəqabətin güclənməsi, ixracın geridə qalmış strukturu və ən başlıcası, ixtisaslı işçi qüvvəsinin çatışmazlığı daha aydın şəkildə özünü göstərir.

Bu məsələlər ayrı-ayrı sahələrin və müəssisələrin dəstəklənməsindən daha vacibdir və məhz onlar hakimiyyətdən birinci dərəcəli diqqət tələb edirlər. İkincisi, əsasən ölkənin və dünyanın sosial-iqtisadi inkişafının əvvəlki mərhələsində yaradılmış təsisatlara dayaq ilə postindustrial artım məsələlərinin həlli üçün prinsiplial imkan məsələsi mövcuddur. İnkişaf institutları həqiqətən müasir, yəni postindustrial dövrün adekvat çağırışlarına aiddirmi? Hələlikse, yalnız onu demək olar ki, müəyyən şəraitdə ənənəvi institutlardan prinsipcə yeni modernasiya

məsələlərinin həlli üçün istifadə etmək mümkündür. Lakin buna görə də, ortamüddətli perspektivdə çox yüksək ola biləcək qiymət ödəmək lazım gəlir. Köhnə institutlara dəstək sosial sistemin rəqəmsallığının yüksəlməsinə kömək edir, yeni, sürətlə dəyişən çağırışlara adekvat cavab vermək üçün lazım olan adaptiv imkanlarını azaldır.

İnvestisiya artımı modelinə keçid şəraitində dövlətin özəl investorlara, o cümlədən xarici investorlara olan münasibətlərini nümayiş etdirmək prinsiplə əhəmiyyət kəsb edir. Bu məsələdə qiymətləndirmələr heç də birmənalı, birbaşa ola bilməz. İnkişaf etmiş bazar demokratiyalarının məntiqində investor üçün lazım olan və ya əksinə, arzuolunmaz məqamlar inkişaf etməkdə olan bazarlar şəraitində birmənalı müsbət və ya mənfi nəticə verir. Xarici biznesin fəallığı isə inkişaf etmiş demokratiyaların standartlarına görə əlverişsiz görünən hallarda kifayət qədər yüksək ola bilər. Bu, xüsusilə yerli bizneslə müqayisədə özünü siyasi cəhətdən bir qədər daha təhlükəsiz hiss edən xarici kapitalla aiddir. Adətən, hakimiyyətin proqnozlaşdırıla bilən hərəkətləri ilə birlikdə cəlbədicə aktivlərin olması biznesin, o cümlədən xarici biznesin İnvestisiya fəaliyyəti üçün kifayət qədər şərait yaradır.

İnkişafın təmin olunmasının spesifik problemlərinin bütün vacibliyinə baxmayaraq, yaxın dövr üçün prinsiplə olaraq, institusional və struktur islahatları mühüm yer tutur. Məhz onlar artımın konsolidasiyası və ona dayanıqlı, qeyri -yun dinamikanın verilməsi üçün prioritet tədbirlər siyahısına rəhbərlik etməlidirlər. Bu, o qədər vacibdir ki, hazırda səthdə yerləşən artım amilləri (azad güclər, boş əmək resursları) tükənir və ortamüddətli planda məhz yeni investisiyalar əsas artım mənbəyi olacaq. İnzibati və məhkəmə islahatları, təbii inhisarçılıq islahatı, səhiyyədə, təhsildə, pensiya sistemində, mənzil-kommunal sektorda islahatlar bununla bağlıdır.

Sosial-iqtisadi siyasətin bu istiqamətlərinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi intellektual baxımdan inkişaf institutlarının yaradılmasından daha mürəkkəb məsələdir. Hakimiyyət institutlarının (Dövlət idarəçiliyi, məhkəmə sistemi) və insan kapitalının inkişafı (təhsil, səhiyyə, pensiya) institusional islahatları postindustrial dövrün reallıqları ilə bağlıdır. Onların müasir səmərəli

modelləri yenidən işlənməlidir, sənaye sistemləri şəraitində fəaliyyət göstərən mövcud təcrübəyə əsaslanmamalıdır. Lakin bu sektorların institusional yeniləşməsi olmadan heç bir İnkişaf İnstitutu davamlı uzunmüddətli effekt verə bilməz.

Vətəndaşların rifahının davamlı olaraq yüksəldilməsinin təmin edilməsi yollarının və üsullarının müəyyənləşdirilməsi, milli təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi və iqtisadiyyatın dinamik inkişafı üçün uzunmüddətli perspektivdə 2008-2020-ci illər üçün inkişaf konsepsiyası qəbul edilmişdir. Konsepsiyada aşağıdakı vəzifələr nəzərdən keçirilir və həll olunur:

1. iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsi.
2. Qarşıdakı dövrün əsas çağırışları nəzərə alınmaqla, uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişaf məqsədlərinin xüsusiyyətləri.
3. Strategiyanın müəyyən edilməsi — müəyyən məqsədlərə nail olmaq yolları, istiqamətləri və mərhələləri.
4. İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində uzunmüddətli iqtisadi siyasətin məqsədlərinin, hədəf göstəricilərinin, prioritetlərinin və əsas vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi.
5. Xarici iqtisadi siyasətin məqsəd və prioritetlərinin müəyyən edilməsi.
6. Ölkə iqtisadiyyatının məkan inkişafının parametrlərini, uzunmüddətli perspektivdə ərazi inkişafının məqsəd və vəzifələrini müəyyənləşdirin.

Davamlı inkişaf konsepsiyası müasir dövrdə sosial-iqtisadi inkişafdakı amillər və irəliləyişləri xarakterizə edir. Dayanıqlı makroiqtisadi sabitlik təmin olunmuşdur, inflyasiya birrəqəmli həddə enmişdir.

Daxili və xarici bazarlarda uğurla rəqabət aparan və öz inkişafı üçün fəal şəkildə kapital cəlb edən inkişaf etməkdə olan şirkətlərin güclü təbəqəsi formalaşmışdır. Ölkədə şirkətlərin kapitallaşdırılması ÜDM-in 90% - ni (2016-cı il) üstələyib və daha da yüksək artım tendensiyasına malikdir. Fond bazarı investisiyaların cəlb edilməsi və ölkənin iqtisadi artımının təmin edilməsi amilinə çevrilməkdədir, əhali arasında isə kütləvi investorların və səhmdarların sosial təbəqəsi formalaşmağa başlamışdır.

Cəmiyyətdə sosial qarşılıqlı əlaqə meylləri aradan qaldırılmış, dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin məqsəd və prinsiplərinə münasibətdə əsas sosial təbəqələrin və qrupların birləşməsinin yüksək dərəcəsinə nail olunmuşdur. Vətəndaş cəmiyyəti institutları fəal inkişaf edir, ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin aparılması üçün siyasi risklər xeyli azaldılmışdır.

Funksiyaların bölünməsinə əsaslanan bazar iqtisadiyyatının dövlət idarəçiliyi sisteminin (yenidən qurulma, nəzarət-nəzarət, xidmətlərin göstərilməsi və əmlakın idarə edilməsi) formalaşması həyata keçirilmişdir.

Dövlət İdarəçiliyi prosesinə nəticələrə görə strateji planlaşdırma və İdarəetmə müasir metod və mexanizmləri tətbiq edilir, onların büdcə qərarlarının qəbul edilməsi mexanizmləri ilə əlaqələndirilməsi, ilk növbədə, proqram-məqsədli yanaşma çərçivəsində həyata keçirilməkdədir.

İqtisadiyyatda sistemli dəyişikliklərin nəticəsi ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf parametrlərində inteqral şəkildə ifadə olunmuşdur. Son illər ölkə iqtisadiyyatı dünya iqtisadiyyatının dinamikasını xeyli qabaqlayan dayanıqlı yüksək iqtisadi artım templərini nümayiş etdirir. İstehsal və istehlakın azalması aradan qaldırılmışdır. Bununla yanaşı, iqtisadiyyatın strukturu bazar tələbatına istiqamətlənmiş sahələrin xeyrinə dəyişmişdir.

Qarşıdakı dövrün strateji çağırışları üç fundamental faktorun birləşməsi ilə müəyyən edilir:

1. Qloballaşma amili. Qlobal rəqabətin güclənməsi yalnız malların deyil, həm də kapitalların, texnologiyaların, işçi qüvvəsinin bazarlarını əhatə edir. Qarşıdakı dövr iqtisadi mərkəzlər arasında balansın dəyişməsi, regional iqtisadi ittifaqların rolunun artması, yeni texnologiyaların (informasiya, Nano və biotexnologiyaların) yayılması ilə bağlı dünya təsərrüfatının struktur dəyişikliyi ilə səciyyələnir. Ölkə iqtisadiyyatı üçün bu yenidənqurma bir tərəfdən xarici iqtisadi inteqrasiyanın inkişafında, dünya bazarlarında mövqelərin möhkəmləndirilməsində və genişləndirilməsində yeni imkanlar yaradır. Digər tərəfdən isə onun rəqabətqabiliyyətliliyinə, innovativ yeniləşməyə və investisiyaların cəlb edilməsinə olan tələbləri gücləndirir. Lakin ölkə iqtisadiyyatının bu günkü keyfiyyət xüsusiyyətləri ona

global rəqabətin üstünlüklərindən istifadə etməyə hələ ki, imkan vermir. O, dünyanın karbohidrogen və xammal bazarlarının, dünya maliyyə bazarlarının konyunkturasının dəyişməsinə zəif diversifikasiya olunmuş və deməli, həssas olaraq qalır, innovasiyaların və resursların istifadəsinin effektivliyinin aşağı səviyyəsi ilə səciyyələnir.

2. Sosial-iqtisadi inkişafda insan kapitalının rolunun artması. Müasir innovasiya iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətlik səviyyəsi getdikcə peşəkar kadrların keyfiyyəti ilə müəyyən edilir. Artıq işçi qüvvəsinin ucuzlaşması və təhsilin və səhiyyənin inkişafında qənaət hesabına dünya iqtisadiyyatında rəqabət mövqeyini qoruyub saxlaya bilmir. Davamlı inkişaf tələbləri ölkə vətəndaşlarının gəlirlərini inkişaf etmiş ölkələrin səviyyəsinə yaxınlaşdırmağa, insan kapitalının keyfiyyətini müəyyən edən sahələrin modernləşdirilməsinə və sürətli inkişafına (təhsil, səhiyyə, mənzil sektoru), cəmiyyətin orta sinfinin onun dominant qüvvəsinə çevrilməsinə, sosial bərabərsizliyin azaldılmasına imkan verəcək əmək məhsuldarlığının artmasına dəstək daxildir.

3. İstehsal güclərinin yüklənməsi hesabına yanacaq və xammal ixracının intensiv artımına və daxili istehlak üçün malların buraxılmasına əsaslanan ixrac-xammal tipli inkişaf mənbələrinin tükənməsi. Eyni zamanda, əmək bazarında istehsal (nəqliyyat və enerji) infrastrukturunun kifayət qədər inkişaf etməməsi və ixtisaslı mühəndis və işçi kadrların çatışmazlığı ilə əlaqədar yeni artım məhdudiyyətləri müəyyən edilmişdir. İnersiya variantında bu amilin təsiri iqtisadi artımın kəskin ləngiməsinə və aparıcı ölkələrdən artan geriləməyə səbəb ola bilər.

Son illər ərzində bazar iqtisadiyyatının institusional bazasının yaradılması və istehsalın böhrandan sonrakı bərpa məsələlərini həll etməklə, makroiqtisadi sabitliyi təmin etməklə, ölkə bir tərəfdən inkişafın ambisiyalı strateji hədəflərini qoymaq imkanını əldə etmiş, digər tərəfdən isə qeyd olunan çağırışların aradan qaldırılması zərurəti qarşısında qalmışdır.

İnnovativ inkişaf növü dünyanın aparıcı ölkələrinin inkişaf parametrlərinə uyğun keyfiyyət və kəmiyyət xüsusiyyətlərinə malikdir: strukturunda aparıcı rol "bilik sahələri" və sənayenin yüksək texnologiyalı sahələrinə keçirilən iqtisadiyyatın

şaxələndirilməsi, korporasiyaların yüksək innovasiya fəallığı, effektiv milli innovasiya sisteminin mövcudluğu, tədqiqatların və ixtiraların fəallaşdırılması, ixtisaslı əməkdən səmərəli istifadə və insan kapitalının keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün şəraitin yaradılması, sosial infrastrukturun effektiv yekun nəticəsinə yönəldilmiş mövcudluğu, ilkin resursların, ilk növbədə, əmək və enerji daşıyıcılarının istifadəsinin səmərəliliyinin artırılması, əqli mülkiyyət də daxil olmaqla mülkiyyət hüquqlarının effektiv dəqiqləşdirilməsi və qorunması sistemi və inkişaf etmiş vençur kapitalı bazarının yaradılması.

İnkişafın innovativ tipinə keçidin özəlliyi ondan ibarətdir ki, ölkə eyni zamanda həm alıcı, həm də qabaqlayıcı inkişaf məsələlərini həll etməlidir. Qlobal rəqabət və açıq iqtisadiyyat şəraitində ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatında ixtisaslaşmasını müəyyən edən sektorlarında qabaqlayıcı irəliləyişi təmin etmədən dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinə rifah və səmərəlilik səviyyəsinə görə çatmaq mümkün deyil.

Uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyası ölkənin inkişafının üç əsas ssenarisini nəzərdə tutur. Bütün bunlar bir neçə əsas amil əsasında qurulur:

- ölkə iqtisadiyyatının enerji, elm və təhsil, yüksək texnologiyalar və digər sahələrdə müqayisəli üstünlüklərinin inkişaf və həyata keçirilməsi dərəcəsi;
- əmək məhsuldarlığının dinamikası və emal məhsullarının innovasiya yenilənməsinin intensivliyi;
- nəqliyyat və enerji infrastrukturunun inkişaf dinamikası;
- insan kapitalının keyfiyyətinin yüksəldilməsinin intensivliyi və orta sinfin formalaşması;
- avrasiya iqtisadi məkanına inteqrasiya.

Bu amillərin reallaşmasından asılı olaraq, uzunmüddətli perspektivdə sosial-iqtisadi inkişafın hər üç keyfiyyətə fərqli ssenarisi - ətalətli, enerji-xammal və innovasiya inkişafı qurulur.

Bütün ssenarilərdə eyni xarici iqtisadi şərait - qloballaşma və regionlaşma meyllərinin tarazlaşdırılmış nisbətində dünya iqtisadiyyatının dinamik artımı qəbul

edilib, dünya iqtisadiyyatının artım templərinin uzun müddət davam edəcəyi gözlənilir.

Bütün ssenarilər rəqabətin inkişafına, mülkiyyət hüquqlarının və iqtisadi azadlıqların qorunmasına, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş institusional dəyişikliklərin ardıcıl olaraq həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Eyni zamanda, ikinci və xüsusilə üçüncü ssenari çərçivəsində fəal struktur siyasətinin, yaxud investisiya iqliminin vəziyyətinə, istehsal və ixrac strukturuna əhəmiyyətli təsir göstərən rəqabət qabiliyyətinin artırılması siyasətinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Başqa sözlə, ikinci və xüsusilə üçüncü ssenarilərdə iqtisadi və sosial institutların daha yüksək keyfiyyəti və səmərəliliyi nəzərdə tutulur.

Uzunmüddətli iqtisadi inkişaf konsepsiyasında ssenarilərin hər biri daha ətraflı şəkildə nəzərdən keçirilir.

İnersiya inkişafının ssenarisi-onun əsasında karbohidrogenlərin ixracının artmasının ləngiməsi, hazır malların daxili bazarlarının açılması, emal istehsalatlarının qiymət rəqabət qabiliyyətinin azalması ilə əlaqədar onun potensialının daralması zamanı ixrac-xammal inkişaf modelinin konservasiyası durur. Ətalətli inkişaf ssenarisi aşağıdakılarla xarakterizə olunur:

- passiv biznes davranış modelinin üstünlük təşkil etməsi, innovativ sahibkarlıq çatışmazlığının qorunması;
- iqtisadiyyatın müqayisəli üstünlüklərini həyata keçirən dövlətin iştirakı ilə yeni uzunmüddətli miqyaslı layihə və proqramların həyata keçirilməsindən imtina;
- sosial infrastrukturun müasirləşdirilməsi prosesinin qarşısını alan əhalinin iqtisadi fərqləndirilməsinin gücləndirilməsi;
- dezintegrasiya proseslərinin dominantlığı ilə.

Enerji-xammal inkişafının ssenarisi ölkənin enerji və nəqliyyat sahələrində rəqabət potensialının reallaşdırılması, enerji-xammal sahələrinin keyfiyyətli səviyyəsinin artırılması və ölkənin dünyada xammal ixtisaslaşmasının möhkəmləndirilməsi hesabına inersiya inkişafının məhdudiyyətlərinin qismən aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur. Bu inkişaf ssenarisi aşağıdakılarla xarakterizə olunur:

- yeni hasilat rayonlarında faydalı qazıntı yataqlarının hasilatı və işlənməsini təmin edən irimiqyaslı layihələrin reallaşdırılması və müvafiq boru kəmərlərinin tikintisi;

- yeni texnologiyaların tətbiqi hesabına yataqlardan istifadənin səmərəliliyinin kəskin artması;

- ölkə karbohidrogenlərinin ixrac istiqamətlərinin diversifikasiyası (avropaya ixracın artması da daxil olmaqla) və müvafiq infrastrukturun yaradılması;

- iqtisadiyyatın tranzit potensialının gerçəkləşdirilməsini təmin edən nəqliyyat infrastrukturunun (o cümlədən Avrasiya İqtisadi Birliyi çərçivəsində və digər dövlətlərlə karbohidrogenlərin hasilatı və ixracı üzrə birgə layihələrin) inkişafı);

- Azərbaycan energetikasının modernləşdirilməsi və intensiv inkişafı, elektro-energetikada yeni effektiv generasiya və şəbəkə güclərinin tətbiqi, atom enerjisinin tədricən inkişafı, o cümlədən yerli uran mədən sənayesinin inkişafı, Rusiya və digər ölkələrin mineral-xammal bazasının istifadəsi, kömür, hidro və alternativ energetika;

- energetika, yanacaq və xammal sahələrində (metallurgiya, əsas kimya), əlaqəli maşınqayırma istehsalatlarında innovasiya aktivliyinin artırılması, onların texnoloji modernləşdirilməsini və dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyətinin artırılmasını təmin edir;

- yüksək texnologiyalı sektorlarda aşağı səviyyədə innovativ fəaliyyət ilə. Bu işə idxalın yüksək templərinin qorunub saxlanmasını və keyfiyyət baxımından lider ölkələrdən geriliyin artmasını şərtləndirir.

Bu ssenarinin həyata keçirilməsi enerji-xammal sahələrinin - yanacaq-energetika, metallurgiya, kimya, həmçinin nəqliyyatın sürətli inkişafına əsaslanan yeni artım mənbələrinin formalaşdırılmasına imkan verir. Texnoloji inkişafın impulsu əsasən enerji, xammal sektorunun, nəqliyyatın inkişafının təmin edilməsi ilə bağlı emal sahələrinin bir hissəsi olacaqdır. Eyni zamanda, ixrac-xammal nüvəsi ilə əlaqəli olmayan sahələrin böyük hissəsi düşən rəqabətqabiliyyətliliyi ilə səciyyələnən inersiya rejimində inkişaf edəcəkdir.

İqtisadi artımın imkanları iqtisadiyyatın dünya karbohidrogen bazarlarının konyunkturasından asılılığı gücləndirərkən enerji daşıyıcılarının, xammalın və nəqliyyat xidmətlərinin ixracının artırılması, nəqliyyat və enerji infrastrukturunun sürətli inkişafı, daxili enerji istehlakının təmin edilməsi imkanları müəyyənləşdiriləcək ki, onun yüksək dinamikası iqtisadiyyatın strukturunda enerji tutumlu xammal sahələrinin dominantlığı, enerji-xammal və nəqliyyat sahələri ilə bağlı olmayan emal istehsalatlarının texnoloji rəqabət qabiliyyətinin geriləməsi ilə şərtlənəcəkdir. İnsan kapitalının keyfiyyətinin artırılması və güclü sosial və regional diferensiasianın qorunması üçün ölkədə orta sinfin formalaşmasının dinamikası kifayət qədər deyildir.

Innovasiyalı inkişaf ssenarisi ölkə iqtisadiyyatının rəqabət üstünlüklərindən yalnız enerji kimi ənənəvi sektorlarda deyil, həm də yeni elmtutumlu sektorlarda və bilik iqtisadiyyatında istifadə etməyi və innovasiya amillərini iqtisadi inkişafın əsas mənbəyinə çevrilməsini əks etdirir. Bu aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- effektiv milli innovasiya sisteminin yaradılması və yüksək texnologiyalı mallar və xidmətlər bazarlarında ölkənin bölgədə lider mövqeyini təmin edən uzunmüddətli proqram və layihələrin hazırlanması;
- təhsil, səhiyyə, mənzil sektoru da daxil olmaqla, sosial infrastrukturun dərin modernləşdirilməsi, insan kapitalının keyfiyyətinin və əhalinin həyat standartlarının əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldilməsini təmin edir;
- iqtisadiyyatın infrastruktur sahələrinin modernləşdirilməsi - nəqliyyatın, elektroenergetikanın, enerjiyə qənaətin səmərəliliyinin daha yüksək dərəcədə artırılması;
- ABŞ, Avropa İttifaqı, Çin, Hindistan ilə xarici iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsinə əsaslanan dünya bazarına çoxvektorlu integrasiyanın inkişaf etdirilməsi və MDB dövlətləri ilə integrasiyanın və əməkdaşlığın yeni daha dərin formalarının formalaşdırılması.

Bu ssenarinin gerçəkləşdirilməsi inkişaf etmiş postindustrial ölkələr üçün səciyyəvi olan sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə ölkə iqtisadiyyatının rəqabət

qabiliyyətinin artırılması, onun struktur diversifikasiyası və effektivliyinin artması hesabına çıxışı təmin etməyə imkan verəcək.

Postindustrial iqtisadiyyatın tələblərinə uyğun olaraq insan kapitalının keyfiyyətinin yüksəlməsini təmin edəcəkdir. İnsan kapitalının inkişafını xarakterizə edən göstəricilər (ilk növbədə peşə təhsilinin səviyyəsi və keyfiyyəti), ən azı, inkişaf etmiş ölkələr üçün orta qiymətə uyğun gələcəkdir.

Yuxarıda sadalanan sosial-iqtisadi inkişaf ssenarilərindən əsas və ən perspektivli olan innovasiya ssenarisidir.

Yenilikçi inkişaf ssenarisi eyni zamanda beş istiqamətdə strategiyaların həyata keçirilməsini tələb edir.

1. Energetika, nəqliyyat, ekologiya, aqrar sektor sferalarında ölkənin qlobal rəqabət üstünlüklərindən istifadənin təmin edilməsi:

- xarici subyektlərin iştirakı ilə strateji beynəlxalq layihələrin həyata keçirilməsi çərçivəsində dünyanın iri enerji istehlakçılarının enerji təchizatının sabitliyinin təmin edilməsi;

- yeni enerji texnologiyalarının istifadəsinə əsaslanan Rusiya ərazisində beynəlxalq enerji infrastrukturunun böyük qovşaqlarının inkişaf etdirilməsi;

- ölkə iqtisadiyyatının nəqliyyat (tranzit) potensialının istifadəsi, Azərbaycan nəqliyyat dəhlizlərinə yük və sərnəşin axınlarının bağlanması;

- ölkə iqtisadiyyatının Su potensialının həyata keçirilməsi – təzə su istehlakının dünya strukturunun dəyişməsinə, qlobal su problemlərinin həllinə və Azərbaycan su tutumlu istehsalatların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına kömək edən, təbiətin mühafizəsi tələblərinə mütləq riayət olunmaqla, ölkənin hərbi olmayan su ehtiyatlarının təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsi;

- taxıl və digər kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının inkişafı, ekoloji təmiz məhsulların istehsalı, heyvandarlıq məhsullarının daxili bazarlarında idxal-əvəzləşdirmə sahəsində aqrar potensialın reallaşdırılması.

2. Yüksək texnologiyalı bazarlarda ölkənin qlobal ixtisaslaşmasını təmin edən güclü elmi-texnoloji kompleksin formalaşdırılması:

- bir sıra prioritet istiqamətlər (nanotexnologiyalar, aviasiya, gəmiqayırma, proqram təminatı) üzrə Elmi Tədqiqat və texnologiyalarda liderliyin əldə edilməsi və dəstəklənməsi;

- elmi-texnoloji inkişafın prioritet istiqamətləri üzrə liderlik əsasında yüksək texnologiyalı məhsul və texnologiyaların qlobal dövriyyəyə daxil edilməsi;

- fundamental və tətbiqi elmi-tədqiqat və peşə təhsili sahəsində intellektual xidmətlərin göstərilməsi üzrə ixtisaslaşma.

3. Emal sənayesinin, yüksək texnologiyalı sahələrin və "bilik iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin artırılması əsasında iqtisadiyyatın strukturunun diversifikasiyası»:

- sahibkarlıq fəaliyyətinin şərtlərinin yaxşılaşdırılması və əlverişli investisiya mühitinin yaradılması;

- şirkətlərin innovativ aktivliyinin təmin edilməsi mexanizmlərinin yaradılması;

- investisiyaların səmərəli uzunmüddətli maliyyələşdirilməsinə, şirkətlərin kapitallaşmasının artmasına, sərmayədarların investisiya risklərinin və xərclərinin azaldılmasına, əhalinin əmanətlərinin ölkə iqtisadiyyatına investisiyalara transformasiyasına yönəldilmiş milli maliyyə infrastrukturunun formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi;

- istehsal infrastrukturunun nəqliyyat, enerji və informasiya komponentləri də daxil olmaqla inkişaf etdirilməsi.

4. İnsan yaradıcılıq potensialının reallaşdırılması üçün iqtisadi və sosial şəraitin yaradılması və rəqabət qabiliyyətli insan kapitalının formalaşdırılması:

- keyfiyyətli təhsil, səhiyyə və mədəniyyət xidmətlərinin əlçatanlığının təmin edilməsi;

- əmək resurslarının yüksək peşəkar və ərazi mobilliyinin təmin edilməsi, mənzillərin əlçatanlığının artırılması;

- əmək və sahibkarlıq dəyərlərinin formalaşdırılması.

5. Demokratiyanın inkişafı və şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin təmin edilməsi:

- məhkəmə sisteminin təkmilləşdirilməsi də daxil olmaqla, şəxsiyyətin Konstitusiya hüquq və azadlıqlarının və iqtisadi azadlıqlarının bərabər və səmərəli müdafiəsini təmin edən institutlar sisteminin inkişaf etdirilməsi;

- vətəndaş cəmiyyətinin struktur və mexanizmlərinin formalaşdırılması, dövlət və biznes fəaliyyətinə ictimai nəzarət formalarının inkişaf etdirilməsi və hakimiyyət institutlarına və aparılan siyasətə etimadın artırılması;

- Azərbaycan xalqının mədəni və mənəvi dəyərlərinin qorunması və saxlanılması.

İnnovativ inkişaf variantında əldə olunan ən mühüm üstünlüklərdən biri iqtisadi artımın neftin qiymətinin dəyişməsinə davamlılığıdır. Perspektivli dövrdə neft qiymətlərinin dinamikasının əhəmiyyətli dərəcədə qeyri-müəyyənliyi iqtisadiyyatın həm neftin yüksək qiymətlərinə, həm də onların kəskin düşməsinə adaptasiya qabiliyyətinin nəzərə alınmasının zəruriliyini nəzərdə tutur.

İnnovativ inkişaf ssenarisi resurslardan istifadənin effektivliyinin əhəmiyyətli dərəcədə artması ilə dəstəklənən fəal struktur dəyişiklikləri ilə müşayiət olunacaqdır.

Sosial xidmət sektorunun əhali üçün sosial xidmət sahəsində özəl və müstəqil müəssisələrin payının artmasını təmin edən özəl sektor-dövlət tərəfdaşlığı prinsipləri üzərində inkişafı, iqtisadi artımın keyfiyyətinə müsbət təsir göstərəcəkdir.

2008-2020 dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafını şərti olaraq sosial-iqtisadi inkişafın şərtləri, amilləri və riskləri ilə fərqlənən üç mərhələyə bölmək olar: 2008-2012, 2013-2017, 2018-2020.

Birinci mərhələ (2008-2012-ci illər) yeni iqtisadiyyatın institusional mühitinin yaradılması, təhsil və səhiyyənin müasirləşdirilməsi, yüksək texnologiyalı və infrastruktur sektorlarında inkişaf layihələrinin işə salınmasıdır.

Bu mərhələ sosial-iqtisadi inkişafın aşağıdakı şərtləri ilə səciyyələnir:

- dünya neft və xammal qiymətlərinin azalmasına uyğunlaşma;
- enerji və xammal ixracının artırılması imkanlarının daralması və yanacaq-energetika kompleksinin ÜDM-in artımına töhfəsinin azalması;

- əmək qabiliyyətli yaşda əhalinin sayının azalması ilə əlaqədar əmək ehtiyatları təklifinin azalması;
- istehsal infrastrukturunu tərəfindən məhdudiyyətlərin mənfi təsirinin artması;
- daxili bazarlarda rəqabətin güclənməsi, bir tərəfdən, istehlakçıların malların keyfiyyətinə olan tələblərinin artması ilə, digər tərəfdən isə emal edən istehsalatların qiymət rəqabət üstünlüklərinin tükənməsi ilə;
- xarici ticarət saldosunun azalması ilə əlaqədar manatın möhkəmlənməsinin dayandırılması.

Bu mərhələdə sosial-iqtisadi inkişafın əsas prioritetlərinə aşağıdakılar daxildir:

- korporasiyaların innovativ fəaliyyəti üzrə normativ hüquqi bazanın və tənzimləyicilərin formalaşdırılması;
- təhsil, səhiyyə və mənzil-kommunal təsərrüfatının struktur modernləşdirilməsi, əhalinin əsas kütləsinə mənzillərin əlçatanlığının təmin edilməsi; səhiyyə və təhsil xərclərinin nisbətən azalması tendensiyasının aradan qaldırılması;
- fundamental və tətbiqi elm sahəsində islahatların aparılması və müasirləşdirilməsi, səmərəli innovasiya infrastrukturunun yaradılması;
- dövlət maliyyə inkişaf institutlarının fəal işinin genişləndirilməsi.

İkinci mərhələ (2013-2017-ci illər) - informasiya-kommunikasiya, bio-və nanotexnologiyalar sahəsində perspektivli işlərə əsaslanan iqtisadiyyatın yeni texnoloji bazaya keçididir. Bu mərhələdə sosial-iqtisadi inkişafın şərtləri aşağıdakılarla xarakterizə olunur:

- iqtisadiyyatın perspektiv tələbatlarına uyğun olaraq texnoloji işlərin inkişafını təmin edə biləcək güclü elmi-tədqiqat bazasının yaradılması, elmi-tədqiqat və inkişaf sektorunun səmərəliliyinin artırılması və elmi-tədqiqat işlərinin aparılması üzrə xərclərin artırılması;
- təhsil və səhiyyə sahələrinə investisiyaların qabaqlayıcı artımı və onların səmərəliliyinin əhəmiyyətli dərəcədə artması;
- energetika sahəsində irimiqyaslı layihələrin, o cümlədən yaranmış infrastruktur maneələrinin aradan qaldırılmasını təmin edən xarici və dövlət investisiyalarının axını ilə bağlı layihələrin icrasının davam etdirilməsi;

- hərbi texnikanın yeni növlərinin seriyalı istehsalına keçid və müdafiə-sənaye kompleksinin müəssisələri tərəfindən rəqabətqabiliyyətli mülki məhsulların istehsalının artım templərinin sürətləndirilməsi, bu da onların maliyyə vəziyyətini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırmağa imkan verəcək;

- nəqliyyatın rəqabət potensialının artırılması, sənişin və yük axınlarının genişləndirilməsi, dayaq avtomobil yolları və aviaportlar sisteminin modernləşdirilməsinin başa çatdırılması;

- aqrar sektorun rəqabət potensialının genişləndirilməsi, kənd təsərrüfatının davamlı inkişaf rejiminə keçirilməsi, illik artım tempindən 4-5% - dən aşağı olmayan;

- əmək qabiliyyətli əhalinin demoqrafik yükünün artması ilə bağlı pensiya sistemində gərginliyin artması.

Bu mərhələdə sosial-iqtisadi inkişafın əsas prioritetləri sırasına yeni texnologiyalar əsasında ölkədə korporasiyaların intensiv texnoloji cəhətdən yeniləşməsi üçün şəraitin yaradılması, yüksək texnologiyalı malların və xidmətlərin dünya bazarlarında şirkətlərin mövqelərinin genişləndirilməsi, yüksək texnologiyalar bazarlarında ölkənin ixtisaslaşmasının və səlahiyyətlərinin möhkəmləndirilməsi, elmin rasional ixtisaslaşmasının təmin edilməsi, elmi tədqiqatların prioritet istiqamətləri üzrə elmin qabaqcıl mövqelərinin genişləndirilməsi, dünya səviyyəli ali təhsilin rəqabət qabiliyyətli mərkəzləri (Universitetlər) şəbəkəsinin yaradılması daxildir, iri enerji və nəqliyyat layihələrinin icrası əsasında Azərbaycanın dünya təsərrüfatına inteqrasiyası, informasiya-kommunikasiya xidmətlərinin ixracının artırılması məsələsidir.

Üçüncü mərhələ (2018-2020) — regionda təsərrüfat sahəsində Azərbaycanın lider mövqeyini gücləndirmək və innovasiyalı iqtisadiyyat rejimində inkişaf etməkdir. Bu mərhələnin sosial-iqtisadi inkişaf şərtləri: energetikada irimiqyaslı layihələrin reallaşdırılmasının başa çatdırılması, əhalinin rifahının Qərbi Avropa ölkələri səviyyəsinə qaldırılması, yüksək texnologiyalar, bilik, energetika və nəqliyyat iqtisadiyyatları sahələrində rəqabət potensialını reallaşdıran Azərbaycanın dünya üzrə əməyin bölgüsünə dərin inteqrasiyası, elmi tədqiqatların prioritet

istiqlamətləri üzrə Azərbaycan elminin qabaqcıl mövqelərinin genişləndirilməsi. İnkişaf prioritetləri aşağıdakılardır:

- təhsil və səhiyyə üzrə dövlət və özəl xərcləri inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisə edilən səviyyəyə qədər artırmaqla təhsilin və səhiyyənin səviyyəsinə görə lider mövqeni təmin edən insan kapitalının sürətli inkişaf etdirilməsi;

- Ekoloji təmiz istehsalatların inkişaf etdirilməsi;

- Avrasiya İqtisadi məkanında iştirak edəcək işgüzar iqtisadi birliklərin formalaşdırılması;

- sabit demoqrafik göstəricilərə çıxış;

- global korporasiyalar və regionların rolunun gücləndirilməsinə uyğunlaşdırılmış dövlət idarəçiliyinin yeni formalarının tətbiqi;

- biliklərin geniş bərpasını, onun səviyyəsinin iqtisadiyyatın tələbatlarına uyğunluğunu təmin edən tədqiqat və inkişaf sektorunun davamlı və tarazlaşdırılmış inkişafı üçün şəraitin yaradılması, ETTKİ-nin xərclərinin yüksək səviyyədə saxlanması;

- iqtisadiyyatın yüksək texnologiyalı sahələrinin fəal şəkildə modernləşdirilməsinin başlanması, yeni texnoloji işlərin yaradılması; kütləvi orta texnoloji istehsalatların (avtomobil istehsalı, yeyinti sənayesi, tikinti materialları sənayesi, metallurgiya və kimya istehsalı) rəqabət qabiliyyətinin artırılması daxili bazarda yerli məhsulların mövqelərinin möhkəmləndirilməsinə və idxal dinamikasında dönüş yaranmasına kömək edəcəkdir;

- makroiqtisadi tarazlığın saxlanması, manatın sabit məzənnəsinin təmin edilməsi və inflyasiyanın azalması dövrün sonuna qədər ildə 5% - ə qədər;

- nəqliyyat və enerji infrastrukturunun müasirləşdirilməsi üzrə irimiqyaslı layihələrin yerləşdirilməsi;

Bu mərhələdə aşağıdakı makroiqtisadi göstəricilər proqnozlaşdırılır: ÜDM — in artımı 119-122%, əsas kapitalla investisiyaların artımı 130% -133% təşkil edir.

2020-ci ildən sonra inkişaf perspektivləri yüksək gözlənilməzliklə xarakterizə olunur. Dünyanın qabaqcıl iqtisadiyyatlarına uyğun yığılmış bilik və kapital potensialı alıcı artım mərhələsinin başa çatmasını müəyyən edəcək ki, bu da 2030-

cu ilə qədər ÜDM-in artım templərinin 4,5-5% - ə qədər aşağı düşməsinə şərait yaradır. Xidmət iqtisadiyyatı və qeyri-maddi aktivlərin xeyrinə struktur dəyişikliklərin istehlakına və aktivləşdirilməsinə meylin artması nəticəsində sabitləşməni və hətta yığım normasının müəyyən dərəcədə azalmasını gözləmək olar (bu, ÜDM-in 30-32% səviyyəsində sabitləşir).

2020-ci ildən sonra ölkə iqtisadiyyatı neft və neft məhsullarının ixracının fiziki həcmələrinin azalması və qazın ixrac həcmələrinin sabitləşməsi zamanı neft hasilatının azalması şəraitində inkişaf mərhələsinə qədəm qoyur. Bu şərtlər altında iqtisadiyyatın yüksək və orta texnoloji sektorlarında və xidmət sektorunda iqtisadi artımın əsas hərəkətverici qüvvələri və xarici ticarətin balanslılığının təmin edilməsi kimi innovasiyalı yük kəskin şəkildə artır.

2025-2030-cu illərin növbəsində iqtisadiyyatın, xüsusilə də bilik və xidmət iqtisadiyyatının inkişafına yeni təkan verəcək yeni texnoloji innovasiya dalğasının formalaşmasını gözləmək olar. Təbii sərvətlərin rəngarəngliyinə görə, iqtisadiyyatın təbiətsevərliyinin əhəmiyyətli dərəcədə azalması şərtilə, inkişafın yeni nadir şansları Rusiya üçün eyni zamanda ekoloji və iqlim artım maneələrinin rolu kəskin şəkildə artacaq. 2020-2025-ci illərdə yeni infrastruktur layihələrinin icrası da tam şəkildə başlanacaqdır.

Ümumilikdə, 2020-2030-cu illər dövründə ölkə iqtisadiyyatı digər sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə üstünlüklərlə inkişaf edə bilər.

FƏSİL 3. TƏSƏRRÜFAT BİRLİKLƏRİNİN VƏ ŞİRKƏTLƏRİN İQTİSADİYYATININ YÜKSƏLDİLMƏSİNDƏ İNFORMASIYA TEKNOLOGİYALARI KOMPLEKSİNİN ROLU

3.1.İnnovasiya sisteminin əsas inkişaf istiqamətləri

Qloballaşma və iqtisadiyyatın postindustrial inkişaf səviyyəsinə çıxması şəraitində innovasiya rəqabətcabiliyyətliliyin mühüm amilinə çevrilir.

Ölkə iqtisadiyyatının innovasiya prosesi ziddiyyətli tendensiyalarla xarakterizə olunur. Bir tərəfdən fundamental və sahə elminin simasında böyük potensial toplanıb. Digər tərəfdən, elmi tədqiqatların nəticələrinin praktik olaraq istifadə olunan innovasiyalara çatdırılması çox aşağıdır.

İnnovasiyaların yaradılması və praktiki istifadəsi bacarığı keyfiyyətli iqtisadi artıma, elmi-texniki və ictimai tərəqqiyə nail olmaq üçün zəruri şərt olur. İnkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi artımında innovasiyaların payı təxminən üçdə iki bərabərdir.

Ölkədə 2001-ci ildən başlayaraq ÜDM-in artımı müşahidə olunur, onun qiymətləndirilməsi birmənalı deyil — ilk növbədə, qiymətləndirmələrin qeyri-müəyyənliyi iqtisadi artımın keyfiyyəti məsələsidir. Keyfiyyət məsələsinin qoyuluşu böyümə amillərinə, onun mənbələrinə və strukturuna da şamil edilir, lakin bu məsələlər hələ kifayət qədər dərin nəzəri tədqiqat almayıb. İqtisadi artımın keyfiyyətinin hələ dəqiq müəyyənləşdirilməsi işlənilib hazırlanmayıb, onun məzmunu açıqlanmayıb ki, bu da artımın keyfiyyətinin artırılmasına yönəlmiş iqtisadi siyasətin işlənməsini və reallaşdırılmasını çətinləşdirir.

Keyfiyyətli artımın təmin edilməsi xüsusi şəraitin mövcudluğunda mümkündür, hansılar ki, innovasiya komponentini aktivləşdirəcək və gücləndirəcəklər. ölkə qarşısında yalnız xammal sahələri və onların məhsullarının ixracı hesabına deyil, həm də elmtutumlu amillər hesabına iqtisadi artımın keyfiyyətini yüksəltmək, bu artımı təmin edən ölkəyə çevrilmək, innovasiya tipli iqtisadiyyatı formalaşdırmaq, innovasiyaları iqtisadi artımın əsas amilinə çevirmək vəzifəsi durur.

Bütün bunlar innovasiyaların iqtisadi artımın keyfiyyət amili kimi gələcək tədqiqinin zəruriliyini və seçilmiş mövzunun aktuallığını səciyyələndirir.

Son onilliklərdə innovasiyalar və innovativ iqtisadi artıma keçid problemləri həm xarici, həm də yerli iqtisadçıların xüsusi diqqət mərkəzinə çevrilmişdir.

İnnovasiyaların iqtisadi artımın hərəkətverici qüvvəsi olması, hərtərəfli xarakter alması üçün yeni biliklərin cəmiyyət tərəfindən tələb olunan nəticələrə gətirib çıxaracağı sistem zəruridir.

"Uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyası"nın öz bəndlərindən biri kimi innovasiyaların və texnoloji inkişafın dəstəklənməsinə ümummilli sistemin yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu sistemin işlənilməsinin məqsədi qabaqcıl elmi-texniki araşdırmalar əsasında istehsalın miqyaslı texnoloji cəhətdən yenilənməsinə yardım etmək, rəqabətə davamlı milli tədqiqat və inkişaf sektorunun formalaşdırılmasıdır.

Bu məqsədə nail olmaq üç əsas istiqamətin icrası çərçivəsində həyata keçirilir.

Birinci istiqamət — innovasiyaların yaradılması və yayılması prosesini, elmi biliklərin və texnologiyaların istehsalı və kommersiya satışını təmin edən hüquqi, maliyyə və təşkilati strukturlar və mexanizmlər kompleksinin formalaşdırılmasıdır. Bu istiqamət aşağıdakı əsas vəzifələrin həllini nəzərdə tutur:

1. Fundamental elmin inkişaf prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi, fundamental elmin maliyyələşdirilməsi formalarının genişləndirilməsi və dəyişdirilməsi (elmi layihələrə dəstəyin genişləndirilməsi, dövlət fondlarının qrant sisteminin genişləndirilməsi), fundamental elmin mərhələli restrukturizasiyası, elmi və təhsil institutlarının integrasiyasının inkişafı daxil olmaqla, biliklərin nəsiləşdirilməsi mühitinin inkişaf etdirilməsi;

2. Texnoloji proqnozlaşdırma sisteminin yaradılması, texnoloji inkişafın prioritetlərinin dəqiqləşdirilməsi, kritik texnologiyaların siyahısı və onların inkişaf mexanizmləri, sıçrayış məsələlərinin həllini təmin edir;

3. Formalaşan uzunmüddətli texnoloji inkişaf proqnozları əsasında elmin, texnologiyanın və texnikanın prioritet istiqamətlərinin inkişafı;

4. Elmi tədqiqatların və təcrübi tədqiqatların nəticələrinin kommersiyalaşdırılması və həyata keçirilməsi, habelə elmi informasiya mübadiləsinin genişləndirilməsi üçün şəraitin yaradılması;

5. Tətbiqi tədqiqatlar və araşdırmalar sektorunun rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi, elm sektoru təşkilatlarının layihə maliyyələşdirilməsinin tətbiqi, elmin dövlət sektorunun restrukturizasiyası və güclü milli tədqiqat mərkəzləri şəbəkəsinin inkişafı, tədqiqat mərkəzlərinin cihaz və stend bazasının yenilənməsi, kiçik innovasiya biznesinin dəstəklənməsi, ölkə təşkilatlarının beynəlxalq elmi-tədqiqat və texnoloji layihələrdə iştirakının stimullaşdırılması;

6. Tədqiqatçıların sayının nisbətən sabitləşməsi zamanı elmin kadr potensialının təkrar istehsalının dəstəklənməsi, innovasiya sahəsi üçün kadrların hazırlanması. Tədqiqat və inkişaf sektorunda orta əmək haqqının iqtisadiyyatda orta əmək haqqından bir yarım və ya daha çox dəfə artıq olan səviyyəyə qaldırılması;

7. Əqli mülkiyyət hüquqlarının istifadəsi və qorunması institutlarının inkişafı, Dövlət Mühasibat uçotu sisteminin yaradılması daxil olmaqla sərəncam və dövlət büdcə vasitəsilə yaradılmış elmi-texniki fəaliyyətinin nəticələrinə ölkənin hüquqlarından səmərəli istifadə etməklə nəzarət, kommersiya sirrinin qorunması sahəsində işçilərin və işəgötürənlərin əmək münasibətləri sisteminin təkmilləşdirilməsi;

8. Texnoparklar, biznes-inkubatorlar, texnologiya transfer mərkəzləri şəbəkəsinin formalaşdırılmasını, vençur maliyyələşmənin inkişafını, texniki-tətbiq olunan zonaların yaradılmasını; injiniring və layihə firmalarının inkişafına yardım göstərilməsini; start mərhələsində yeni innovasiya şirkətlərinə dövlət dəstəyi sisteminin yaradılmasını; texnoloji investisiyaların həyata keçirilməsində onların inkişafının ilkin mərhələlərində şirkətlərin risklərinin sığortası sisteminin yaradılmasını;

9. Əsas kompleks texnologiyaların idxalına və xarici aktivlərin alınmasına dövlət dəstəyi-texnoloji donorlar və işçi heyətinin hazırlanması mərkəzləri;

10. Korporativ sektor tərəfindən innovativ məhsullara tələbatın dəstəklənməsi, "texnoloji dəhlizlərin" yaradılması, elmtutumlu məhsulların ixracına dəstək mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi.

İkinci istiqamət dövlət və özəl biznes tərəfdaşlığı əsasında reallaşdırılan iri innovasiya layihələrinə əsaslanan ümummilli inkişaf prioritetlərinin texnoloji

təminat sisteminin yaradılmasıdır. Belə prioritetlər ölkə iqtisadiyyatının rəqabət mövqelərinin və milli təhlükəsizlik tələblərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı olmalıdır. Ölkə iqtisadiyyatının müəyyən texnoloji profili olmalıdır və bu profil onun lider ölkələrə qarşı rəqabət üstünlüklərinə cavab verməlidir. Strateji innovativ layihələrin iki növünü fərqləndirirlər.

Layihələrin birinci qrupu sahələrarası kritik texnologiyalar üzrə elmi-texniki potensialın inkişafına istiqamətləndirilmişdir. Bu yanaşmanın nümunəsi nanotexnologiyaların inkişafı üzrə kompleks proqram həlləridir.

Innovativ layihələrin ikinci qrupu iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin texnoloji baxımdan yenidən qurulması və ayrı-ayrı sıçrayış texnologiyalarının inkişaf etdirilməsinə yönəlib. Buraya dənizin şelfində karbohidrogenlərin hasilatı texnologiyaları, hidrogen energetikası və yeni motor yanacaqlarının istehsalı, atom energetikasında layihələr, təmiz və bərpa olunan energetikadan istifadənin inkişafı, nəqliyyat layihələri, kosmik məkanın mənimsənilməsi layihələri, intellektual naviqasiya və rabitə sistemlərinin yaradılması, biotexnologiyalara və nanotexnologiyalara əsaslanan tibbi diaqnostika və müalicənin yeni metodları, perspektivli silahların və idarəetmə sistemlərinin yaradılması daxildir.

Bu layihələrin həyata keçirilməsi bir çox cəhətdən qabaqcıl texnologiyaların inkişafı və həyata keçirilməsinə yönəlmiş fəaliyyət göstərən federal məqsədli proqramlar paketi ilə təmin edilmişdir.

Üçüncü istiqamət-innovasiya sisteminin iştirakçıları arasında davamlı əlaqələrin yaranmasında klasterlərin inkişafının müəyyən edilməsi və stimullaşdırılmasıdır. İlk növbədə, bu, sənaye-istehsal tipli xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması və inkişaf etdirilməsi, ərazi-istehsal klasterlərinin formalaşdırılması, yəni qarşılıqlı əlaqəli istehsalatların rəqabətə davamlı komplekslərinin inkişafı üçün şəraitin yaradılması və stimullaşdırılmasıdır. Yüksək texnologiyalı sahələr və xidmətlər sahəsində həyata keçirilən layihələr bu sahələrin inkişaf etməməsi və onların məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin kifayət qədər yüksək olmaması üzündən ÜDM-in artımına həlledici töhfə verə bilməz. İstehsalın strukturunda zəruri dəyişikliklər yalnız rəqabət azadlığının, biznes davranışında sahibkarlıq

innovasiya məqamlarının gücləndirilməsi, həm kiçik və orta biznesin güclü təbəqəsinin, həm də dünya bazarlarında əhəmiyyətli rol oynayan və dünya biznesinin elitasına daxil olan iri Rusiya şirkətlərinin formalaşdırılması zamanı baş verə bilər.

Digər tərəfdən, innovasiya ssenarisinin həyata keçirilməsi investisiya və innovasiya layihələrinə (strategiyalar, dövlət məqsədli proqramlar, inkişaf institutlarının layihələri şəklində), həmçinin iqtisadiyyatın ayrı-ayrı prioritet sahələrinin inkişafı üçün tənzimləyici tədbirlər komplekslərinin inkişafı olmadan, onların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına və inkişaf maneələrinin aradan qaldırılmasına yönəlmiş proqram-məqsədli yanaşmanın inkişaf etdirilməsi mümkün deyil. Sənayenin restrukturizasiyası və şaxələndirilməsi səmərəli sahibkarlıq rəqabətinin inkişafının və milli rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin stimullaşdırılması üzrə dövlət siyasətinin tədbirlərinin birləşdirilməsinə əsaslanır.

Beynəlxalq reyting agentlikləri ölkəmizə investisiya qoymağı tövsiyə edirlər. Xarici təcrübə göstərir ki, sənayenin milli sahələrinin inkişafı böyük ölçüdə investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına, daxili bazarın qorunmasına, yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına yönəlmiş dövlət siyasəti ilə müəyyən edilir.

Xalq təsərrüfatı sahələrinin, o cümlədən ixrac üçün işləyənlərin inkişafının stimullaşdırılmasında ümumi qəbul edilmiş və öz effektivliyini sübut edən alətlərdən: güzəştli kreditləşmə və vergitutma, ixrac istehsalının xarici maliyyələşdirilməsinə dövlət zəmanətlərinin verilməsi, investorlara müəyyən "güzəştlər və güzəştlər paketi"nin verilməsi, yerli məhsulların xarici bazarlara təşviqində dövlət yardımı, investorlara dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyətli malların istehsalı üçün bütün zəruri infrastrukturun təqdim edilməsi olmadan keçinmək mümkün deyil.

Son illər ölkədə təsərrüfat fəaliyyətinin tənzimlənməsinin ümumi rejiminin (mülkiyyət hüquqlarının qeyri-müəyyənliyi, şirkətlərin əksəriyyəti üçün uzunmüddətli maliyyə vəsaitlərinin əlçatmazlığı və ya yüksək qiyməti, qeyri-xammal məhsulu istehsal edən sektorlarda yüksək vergi yükünün, həmçinin istehsal infrastrukturunun inkişaf etməməsinin və bir çox fəaliyyət sahələrinin

bürokratizasiyasının inkişaf etməməsinin) innovasiyalar və mürəkkəb xidmət növlərinin inkişafı üçün o qədər əlverişsiz olduğu, onları dəstəkləmək üçün ayrı-ayrı tədbirlərin görülməsi də mümkün deyil. Qanunvericilik, inzibati və tənzimləyici sahələrdə kompleks təkmilləşdirmələr lazımdır ki, bu da bu gün xüsusi iqtisadi rejimli zonalar çərçivəsində tam həcmdə həyata keçirilə bilər.

İnnovasiya siyasətinin həyata keçirilməsində uğur qazanmış ölkələr, bir qayda olaraq, çox böyük resursları, özü də istər dövlət, istərsə də biznesləri çox dəqiq seçilmiş prioritet istiqamətlər üzərində cəmləşdirirdilər. Aparılan təhlillər əsasında iqtisadiyyatın konkret sahələrdə güclü cəhətlərə söykənən ssenari inkişaf planı formalaşdı və bütün dövlət dəstəyi tədbirləri, biznesin fəallığı, ictimai siyasət bu plana uyğun quruldu.

Məhz gələcək hərəkət istiqamətlərində prioritetlərin müəyyən edilməsi istiqamətində ardıcıl iş və hazırda ölkəmizin yerləşdiyi mövqe konkret istiqamətlər üzrə konsentrasiya təşkil edir və işlənib hazırlanmış Strategiyanın həyata keçirilməsi üçün alət kimi yaradılmalı olan qondarma milli innovasiya sisteminin yaradılması istiqamətində son dərəcə şüurlu addımların həyata keçirilməsinə təkan verə bilər. Hər şeyin başında strategiya durmalıdır, strateji formatda qərarlar qəbul etmək lazımdır. Bu zaman strategiya sadəcə inkişaf institutlarının müəyyən dəsti kimi yaradıla bilməz — xüsusi iqtisadi zonalar, texnoparklar və venture fondları — hər bir addım seçilmiş məqsədə doğru pillə olmalıdır və digər addımlarla sıx bağlı olmalıdır.

İT şirkətlərinin fəaliyyət göstərməsi prosesinin vacib məsələlərindən biri ixracatçıların ƏDV-ni geri qaytarmaq hüququna malik olduqları üçün ixrac faktının qeydə alınmasıdır. İT-outsorsinq zamanı işlənib hazırlanmış həllər, alqoritmlər internet vasitəsilə ixraca yönəldildikdə, Vergi Müfəttişliyi və gömrük xidməti sərhədin keçmə faktını qeydə ala bilmir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, kompüter şəbəkələri üzrə informasiyanın ötürülməsi faktı dövlət sərhədinin kəsişməsi ilə müqayisə etmək mümkün deyil, ona görə ki, informasiya mübadiləsi aparılan hesablama serverləri fiziki cəhətdən mümkün ola

bilər. Bəzi ölkələrdə yerləşmək, verilən məlumatlar isə şirkətlər, firmalar və digər ölkələrdə qeydiyyatdan keçmiş və yaşayan şəxslərə məxsusdur.

İT şirkətlərinin uğurlu fəaliyyəti müəyyən mədəniyyətin çiçəklənməsinə kömək edən ixtisaslı mütəxəssislərin və şəraitin cəmləşməsinə tələb edir. Bu məsələ uğurla Hindistanda (Bangalore) həll edilir, Çində bu sahədə çox işlər görülür. Dəniz proqramlaşdırma sahəsində üç əsas dünya lideri olan Hindistanda, Çində və Rusiyada İT biznesinin vergi və maliyyə üstünlüklərinin təhlili dünyada maraq doğurur.

İxrac yönümlü İKT sektoru bazarının aparıcı iştirakçıları hazırda İKT sahəsində kədr böhranının müşahidə olunduğunu təsdiq edirlər. Mütəxəssisləri ticarət və ya xammal sektorlarında deyil, məhz İT sahəsində işləməyə həvəsləndirmək lazımdır. Onların hazırlanmasına xeyli vəsait qoymaq lazımdır. Hökumətin təhsilə büdcə vəsaitləri yatırmağa başlaması və innovativ fəaliyyət sahələri, o cümlədən İKT sahəsində ixtisaslaşmaq üçün nüfuzlu və sərfəli şərtlər yaratması son dərəcə vacibdir.

İT istiqamətləndiyi halda əlavə ixtisasları inkişaf etdirmək lazımdır. İT sahəsinin elmi-metodik əsaslarının formalaşmasında bilavasitə istifadə olunan diskret riyaziyyat, riyazi məntiq və riyazi metodların fənlərinin öyrənilməsinə diqqət yetirmək lazımdır. Lakin İT-peşəkarın profilini formalaşdıran sahələrə daha çox diqqət yetirmək lazımdır, belə ki, bu günkü gündə məhz bu sahələr ölkədə İT təhsil strukturunda zəif inkişaf etmiş sahələrdir. Xüsusən də, standartlaşdırma, təhlükəsizliyin idarə edilməsi, informasiya sistemlərinin keyfiyyətinin təhlili, informasiya sistemlərinin komponent-bazalı layihələndirmə metodları, CASE-texnologiya, İnternet texnologiyaları və s. kimi aspektlər əhatə olunmalıdır.

3.2. İnformasiya texnologiyaları kompleksinin inkişafına

dövlət dəstəyinin əsas istiqamətləri

İT-nin inkişafı və geniş tətbiqi qlobal inkişaf tendensiyasıdır. İnternetin yarandığı gündən daimi İnternet istifadəçilərinin sayının daim artması müşahidə olunur.

Ölkəmiz üçün informasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT) sahəsinin qabaqlayıcı inkişafı xüsusilə vacibdir, çünki bu sahənin inkişafı ölkə iqtisadiyyatının xammal bazarında dünya konyunkturasından asılılığının azaldılmasına, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə və ölkədə sosial sahədə, dövlət idarəçiliyi sahəsində və milli hesab sisteminin inkişafına kömək etməyə imkan verir. IT-nin iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində geniş tətbiqi onları informasiya texnologiyalarının və avtomatlaşdırmanın tətbiqi hesabına keyfiyyətə başqa səviyyəyə çıxarır, əmək məhsuldarlığının, rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına, artım tempinin sürətləndirilməsinə imkan verir. IT-nin İnkişaf etməkdə olan sahəsi effektiv iqtisadi artımın zəruri şərtidir.

Dünyada global informasiya cəmiyyəti formalaşır ki, onun vəhdəti müasir texnologiyalarla təmin edilmişdir. Müasir dövrdə ölkədə strateji vəzifə tamhüquqlu üzvü kimi bu cəmiyyətə tammiqyaslı daxil olmaq, bununla yanaşı, siyasi müstəqilliyi qoruyub saxlamaqdır. Məhz bu yolla ictimai rifahın yüksəlməsini, yanacaq-xammal yönümlü iqtisadiyyatdan biliyə əsaslanan iqtisadiyyata keçməsinə, dünyanın aparıcı fəvqəl dövlətlərindən iqtisadi və texnoloji geriliyin aradan qaldırılmasını və milli təhlükəsizlik təhdidlərinin sayının əhəmiyyətli dərəcədə azaldılmasını, ölkə vətəndaşlarının informasiya cəmiyyətinin bütün nemətlərinə yiyələnməsini təmin etmək mümkündür.

Ölkəmizdə IT xidmətləri sadəcə xərc maddələrindən birinə deyil, biznesin uğurunun amilinə çevrilir. Bu, bank biznesi, mobil operatorlar və internet provayderləri arasında xüsusilə qabarıq şəkildə müşahidə olunur.

Holdinqlərin inteqrasiya qərarlarına təsiri də az əhəmiyyət kəsb etmir, texnoloji sistemlərə sahələrarası marağın artması müşahidə olunur. Texnoloji sistemlərin it ilə yaxınlaşması tendensiyası getdikcə daha aydın olur. 2010-cu ildə IT-infrastrukturun layihələndirilməsi və qurulması, IT resurslarının idarə olunması və biznes əlavələrinin, ilk növbədə, ERP-sistemlərin tətbiqi üzrə xidmətlər daha çox tələb olunan oldu. Avtomatlaşdırma proqramları — istehsalın planlaşdırılması və idarə edilməsi, aktivlərin, personalın idarə edilməsi, Texniki xidmət, təmir, CRM-

sistemlər, Layihə İdarəetmə Sistemləri və istehsal proseslərinin idarə edilməsi üçün həllər getdikcə daha çox tələb olunur.

Sənəd dövriyyəsi sistemləri populyarlaşır, əlavələrin işlənib hazırlanmasının sənaye texnologiyaları əsasında avtomatlaşdırma sistemlərinin sifarişli işlənməsi istiqaməti inkişaf edir. IT xidmətləri sahəsi iqtisadiyyatın xidmət sahəsi olaraq ümumi tendensiyanı izlədi. Bundan başqa, müəssisələrin öz IT infrastrukturalarını qurması modeli "sıfırdan" daha nadir hala gəlir. Rəqabətin qeyri-bərabər şəraitinin üstünlük təşkil etdiyini nəzərə alsaq, bu sahənin inkişafı üçün yeni stimullar yaranmayıb. Neft dollarlarının çoxluğu müəssisələrin rəhbərlərinə outsorsinqə xərclənməməyə, öz IT-personalına çəkilən xərcləri artırmağa imkan verir. Beləliklə, iri müəssisələrin xarici IT xidmətlərinə investisiyalarının azalması müşahidə olunur.

Digər dövlətlərin təcrübəsi göstərir ki, IT sahəsinə ardıcıl dəstək proqramı həyata keçirilərkən bir neçə il ərzində inkişafda sıçrayış etmək mümkündür. Bunun üçün sahənin inkişafı üzrə dəqiq fəaliyyət proqramına riayət etmək, dünya bazarında IT sahəsində ölkənin mümkün rəqabət üstünlüklərini dəqiq müəyyən etmək, inkişafın ən perspektivli sahələrini müəyyən etmək, sənayenin inkişafına mane olan mövcud maneələri müəyyənləşdirmək və onları aradan qaldırmaq üçün tədbirlər görmək lazımdır.

İKT sektorunda 2010-cu ildən başlayaraq 20-25% səviyyəsində illik sabit artım templəri müşahidə olunur. IT sahəsi dünyada ən dinamik inkişaf edən sahələrdən biridir. Son 5 il ərzində dünya miqyasında sənayenin gəlirləri ildə orta hesabla 10 faiz artmışdır ki, bu da həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrin ÜDM-in strukturunda sahənin payının artmasına gətirib çıxarmışdır. Beynəlxalq analitik agentliklərin proqnozlarına görə, növbəti bir neçə il ərzində də yüksək artım templəri davam edəcək (lakin bir sıra amillərlə bağlı cari artım templərinin yavaşlaması və bazarın avadanlıqdan servislərə istiqamətləndirilməsi və proqram təminatının hazırlanması proqnozlaşdırılır). Sahə öz artımı ilə, ilk növbədə, informasiya texnologiyalarının təşkilatların biznes proseslərinə ümumi daxil olmasının, Dövlət İdarəçiliyi mexanizmlərinin və insanların gündəlik həyatının genişləndirilməsinə borcludur.

Bu gün dünyada İT sektorunun ən dinamik inkişaf edən hissəsi proqram təminatının hazırlanmasıdır.

Ölkəmizdə İT sahəsinin daimi, sabit və qabaqlayıcı artımının təmin edilməsi milli vəzifədir, iqtisadiyyatın diversifikasiyası və ölkənin innovativ inkişafı vəzifəsinin ayrılmaz hissəsidir. İnformasiya texnologiyaları - elmi-texniki tərəqqinin mühüm hissəsidir, tranzaksiya xərclərinin azaldılması, əməyin məhsuldarlığının artırılması amilidir. Hesab edirlər ki, İT - iqtisadi artımın templərinə təsir edə biləcək innovasiyadır və buna görə də ölkənin innovativ inkişafı məsələsinin həllində İT-nin (bütün İKT sahəsinin bir hissəsi kimi) inkişafına prioritet diqqət yetirilməlidir. İT-nin iqtisadi inkişafa təsiri həm birbaşa (ölkə ÜDM-in bir hissəsi kimi), həm də dolaylı (İT-nin müxtəlif sahələrə nüfuz etməsi onların rəqabət qabiliyyətinin və artımının artmasına səbəb olur) ola bilər.

IT müasir biznes mühitinin əsası kimi qəbul edilməlidir. İT dünya iqtisadi quruluşunu dəyişdirən, menecment və marketinqin yeni standartlarını yaratmış, mal və xidmətlərin yeniləşdirilməsi proseslərini sürətləndirmiş, müxtəlif ölkələrin iqtisadiyyatlarını bir-birinə yaxınlaşdırmışdır. İT sahəsində geriləmə ölkənin elmi və texniki nailiyyətlərini dəyərdən salır, həm onların populyarlaşmasına, həm də texnologiyaya çevrilməsinə mane olur, ölkənin rəqabət qabiliyyətini kəskin şəkildə azaldır. İT öz-özlüyündə iqtisadi artımı yalnız qismən təmin edir, lakin onlardan istifadə olunmadan hazırda iqtisadi artım mümkün deyildir.

İnkişaf etmiş və ən sürətlə inkişaf edən ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, yalnız özəl biznes məhsul və xidmətlərin daim yenilənməsini təmin etmək, yeni mallara tələbatı formalaşdırmaq və eyni zamanda istehlakçıların zövqünü tez bir zamanda təmin etmək iqtidarındadır. Lakin eyni təcrübə onu göstərir ki, informasiya dövründə özəl biznesin uğurları məqsədyönlü dövlət siyasəti olmadan mümkün deyil, hansı ki, yeni iqtisadiyyatın qanunvericilik təminatı ilə yanaşı, vergi güzəştləri vasitəsilə innovasiyaların stimullaşdırılması və yenilikçi firmaların və elmi-tədqiqat təşkilatlarının hətta birbaşa maliyyə dəstəyi də daxildir.

İT sahəsində geriləmənin aradan qaldırılması təkcə ölkənin texnoloji səviyyəsini yüksəltmək vasitəsi deyil, həm də ölkə regionlarını və bütün

Azərbaycanı dünyanın inkişaf etmiş ölkələri ilə bir-birinə yaxınlaşdırmaq, institutların transformasiyasını sürətləndirmək və bazar mühitinin keyfiyyətini artırmaq vasitəsidir. Bu problemin həllində dövlət orqanlarının fəal iştirakı lazımdır.

Belə yanaşmadan istifadə dövlətin nisbətən kiçik yatırımları ilə keçinə, çatışmayan bilikləri xarici təcrübə hesabına inkişaf etdirməyə, eləcə də qısa müddətdə ölkənin yüksək texnologiyalı ölkə kimi imicini xeyli yaxşılaşdırmağa imkan verəcək. Son 10-15 il ərzində məhsulların və xidmətlərin ixracına yönələn, həmçinin öz ərazisində bir sıra ölkələrin (İrlandiya, İsrail, Hindistan, Malayziya, Çin və s.) istehsalat, elmi-tədqiqat və ya xidmət bölmələrini açan beynəlxalq şirkətlərin cəlb edilməsi ilə IT sənayesinin mühüm inkişafına nail olmuşdur.

Lakin yalnız ÜDM-in ikiqat artırılması və ölkə iqtisadiyyatının xammal asılılığının aradan qaldırılması məsələlərinin həlli üçün ixracın inkişafı kifayət deyildir. Əhalinin tələbatını stimullaşdırmaqla informasiya texnologiyalarının biznesə və dövlət idarəçiliyinə tətbiqi ilə daxili IT bazarını inkişaf etdirmək lazımdır. Bu, iqtisadiyyatın bütün sahələrində əmək məhsuldarlığını artırmağa və onların artım templərini sürətləndirməyə imkan verəcək.

Elektron Hökumət ideyası ilə heç kim mübahisə etmir, hamı razılaşar ki, informasiya texnologiyaları dövlət xidmətlərinin şəffaflığını da artırır, korrupsiyanın səviyyəsini aşağı salır, amma real olaraq heç nə dəyişmir.

Demək olar ki, heç bir yerdə vətəndaşlar bilavasitə öz iş yerindən və ya evdən bəyannamə göndərə, müqavilə bağlaya bilmirlər, sadəcə olaraq, dövlət hakimiyyəti orqanlarına müraciət etdikləri sənədin necə hərəkət etdiyini öyrənə bilmirlər ki, bu da təbii olaraq, bürokratik əngəllərin aradan qaldırılmasına və korrupsiyanın azalmasına səbəb ola bilər.

IT və ixracın daxili bazarının inkişafının stimullaşdırılması eyni dərəcədə prioritet istiqamətlər kimi nəzərdən keçirilməlidir. Bu cür paralel inkişaf daxili bazarın iqtisadi səmərəsizliyini aradan qaldırmağa imkan verəcək ki, bu da əsas IT məhsulları üzrə şişirdilmiş qiymətlərlə nəticələnir.

IT-nin tətbiqinə güclü təsir vasitəsi dövlətdir. Ölkənin IT bazarında dövlət tələbatının əhəmiyyətli bir hissəsi ilə, bu tələbat parçalanır və əsasən avadanlıqlara

düşür. İstər sifarişlərin konsolidasiyası üçün, istərsə də idarələrarası layihələrin həyata keçirilməsi üçün informasiya sistemlərinin yaradılması üçün İT vəsaitlərinin Dövlət satınalmaları mərkəzləşdirilməlidir.

Müəssisələrin İT-yə tələbatı idarəetmə mədəniyyətinin ümumi artımı və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması ilə birlikdə artır. İdarəetmə mədəniyyətinin artması ona gətirib çıxarır ki, müəssisələr gəlirlərini artırmaq və resurslardan daha yaxşı istifadə etmək imkanlarını fəal şəkildə axtarmağa başlayırlar. Biznes mühitinin yaxşılaşdırılması nəticəsində Müəssisələr uzunmüddətli investisiya layihələrinə vəsait yatırırırlar ki, onlar da adətən İT layihələridir.

Biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasına yönələn tədbirlərlə yanaşı, dövlət İT üzrə mütəxəssislərin sayının artmasına, kompüter savadlılığının ümumi artmasına, eləcə də idxal rüsumlarının azaldılması və kompüter texnikasının amortizasiya müddətlərinin azaldılması hesabına avadanlığın əlçatanlığının artırılmasına şərait yaradaraq müəssisələrin İT-yə olan tələbatını artırmağa bilər. Tələbin stimullaşdırılması tədbirləri ilə paralel olaraq İT təchizatını genişləndirməyə mane olan maneələri aradan qaldırmaq lazımdır. Onların əsas hissəsi, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, İT mütəxəssislərinin çatışmazlığı, İT sənayesinin müəssisələrinə yüksək vergi yükü və inzibati maneələrdir.

İqtisadiyyatın inkişafının yeni keyfiyyəti sənaye cəmiyyətinin postindustrial cəmiyyətə çevrilməsinin nəticəsi kimi özünü göstərir. Dünyada qlobal informasiya cəmiyyəti formalaşır ki, onun vəhdəti müasir texnologiyalarla, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından, informasiya sistemlərindən və İnternetdən istifadə etməklə təmin edilmişdir. İnformasiya və İT iqtisadiyyatın uğurlu fəaliyyətinin ən mühüm amillərindən birinə çevrilir, biznesin aparılmasının bütün müasir formalarına və köhnə biznes formalarının modernləşdirilməsinə təsir göstərir.

Elektron ticarət kommersiya və maliyyə əməliyyatlarının həyata keçirilməsinin xarakterini dəyişir, əməliyyat xərclərini azaldır, tərəfdaşlar və müştərilərlə qarşılıqlı əlaqələri dəyişir. İnternetin hər yerdə istifadəsi iqtisadiyyatın qloballaşmasına səbəb olur, lakin bu zaman müxtəlif disbalansların və ziddiyyətlərin yaranmasına səbəb

olur. İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında sosial-iqtisadi bərabərsizlik "rəqəmsal bərabərsizliyə" gətirib çıxarır və iqtisadi inkişafın it hesabına sürətləndirilməsi üçün müxtəlif imkanlar yaradır. Bununla əlaqədar olaraq, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə it iqtisadiyyatın səmərəliliyinə və biznesin inkişaf etmiş ölkələrdəki kimi inkişafına o qədər də böyük təsir göstərə bilmir.

İnkişaf etmiş ölkələr dünya informasiya məkanında üstünlük təşkil edir və buna görə də iqtisadi artımın keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün İT-dən istifadədən əlavə üstünlük əldə edirlər. İnkişaf etməkdə olan ölkələrə qarşı informasiya müharibələri aparılır ki, bu da qloballaşma şəraitində daha az inkişaf etmiş ölkələr üçün iqtisadi inkişafın daha bir maneəsidir.

İT-nin tətbiqi global informasiya mübadiləsi imkanını həyata keçirir ki, bu da inkişaf etmiş ölkələrin vahid global əmtəə, xidmət və kapital bazarlarını şəbəkə əsasında formalaşdırmağa imkan verir. Müasir dövrdə beynəlxalq iqtisadi münasibətlər iqtisadiyyatın elektron və real sektorlarının sıx qarşılıqlı əlaqəsini əhatə edir. İT internet və digər şəbəkələr vasitəsilə global fəaliyyətin səmərəli təşkili üçün şəbəkə yaratmağa imkan verir. Belə əlaqələr şirkətləri və coğrafi olaraq silinmiş filialları birləşdirir, İnternet operativ qərar qəbul edilməsi üçün məlumatların vaxtında çatdırılmasını təmin etməyə imkan verir.

İqtisadi fəaliyyətin ayrı-ayrı iştirakçılarının bu cür qarşılıqlı fəaliyyətinin zəruriliyi rəqabətin təzyiqinin artması, risklərin səviyyəsinin yüksəlməsi, texnoloji proseslərin mürəkkəbləşməsi ilə əlaqədardır ki, bu da öz növbəsində informasiyanın çatdırılmasının və emalının yüksək sürətini, əməliyyatların həyata keçirilməsinin şəffaflığı üçün şərait yaradılmasını tələb edir. İT kommersiya əməliyyatlarının aparılmasına və idarə edilməsinə, informasiya-kommunikasiya infrastrukturu hesabına rəqabətli üstünlüklərdən səmərəli istifadə olunmasına kömək edir. Şəbəkə texnologiyaları korporasiyalar və qeyri-kommersiya təşkilatlarında idarəetmə üsulları da daxil olmaqla ənənəvi iqtisadiyyatın modernləşdirilməsinin mühüm amilinə çevrilmişdir.

İT və informasiya iqtisadiyyatının inkişafı biznesin yeni forma və növlərinin, yeni işgüzar konsepsiyaların və idarəetmə strategiyalarının formalaşmasına,

beynəlxalq Ticarət modelindəki dəyişikliklərə təsir göstərmişdir. Elektron kommersiyanın inkişafı internetdə elektron pulların, yeni maliyyə sistemlərinin yaranmasına gətirib çıxardı, internet vasitəsilə bank xidmətlərinin göstərilməsinin əsasını qoydu. Faktiki olaraq, elektron kommersiya qloballaşma prosesinin həyata keçirilməsi alətinə çevrilmişdir. İnternet bütün iqtisadi fəaliyyət iştirakçalarına, o cümlədən kiçik və orta təchizatçılara qlobal bizneslə məşğul olmağa imkan verir.

İT-nin bizim həyatımıza bu qədər nüfuz etməsi, iqtisadiyyatda informasiya sistemlərindən istifadənin qlobal miqyası, İT-nin həm ayrı-ayrı müəssisələrin, həm də bütöv dövlətlərin fəaliyyətinə təsiri ilə əlaqədar olaraq, müəllif bu mərhələdə milli innovasiya sisteminin inkişafının ən prioritet istiqamətlərindən biri hesab edir. nanotexnologiyalar, biotexnologiyalar, hərbi sənaye kimi digər innovativ sahələrin də uğuru İT sisteminin inkişafından çox asılıdır.

Müasir dövrdə İT-nin heç də az əhəmiyyətli rolu yoxdur. İT bəşəriyyətin təkamülündə yeni mərhələdir, dünya iqtisadiyyatı və cəmiyyətinin inkişafında yeni mərhələdir. Ölkəmizdə İT sektorunun inkişafına və onun iqtisadiyyatın digər sahələri ilə texnoloji integrasiyasına kömək edəcək böyük potensial toplanmışdır ki, bu da həmin sahələrin inkişafının səmərəliliyinin artırılmasına, məhsuldarlığın artırılmasına və iqtisadi artıma gətirib çıxaracaqdır. Birinci dərəcəli vəzifə İT şirkətləri arasında rəqabətin inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaq, sahənin inkişafını dövlət səviyyəsində stimullaşdırmaq, digər ölkələrlə müqayisədə Rusiyada it-biznesin aparılması üçün rəqabət şəraiti yaratmaqdır.

Sağlam rəqabət şəraiti yaratmaq lazımdır, çünki yalnız bundan sonra ölkənin şirkətləri xarici analoqları ilə rəqabət apara biləcək proqram məhsulları, komplekslər və texnologiyalar yarada biləcəklər. Ölkədə İT-yə olan tələbatı məhdudlaşdıran əsas problem heç də investisiya çatışmazlığı deyil, İT-dən ölkədə biznesin aparılmasında real rəqabət üstünlüyü ilə istifadə edən rəqabət şəraitinin və iqtisadi təsisatların olmamasıdır.

İndi Azərbaycanda İT texnologiyalarının inkişafından danışarkən, bu sahənin aşağıdakı istiqamətlərdən danışa bilərik:

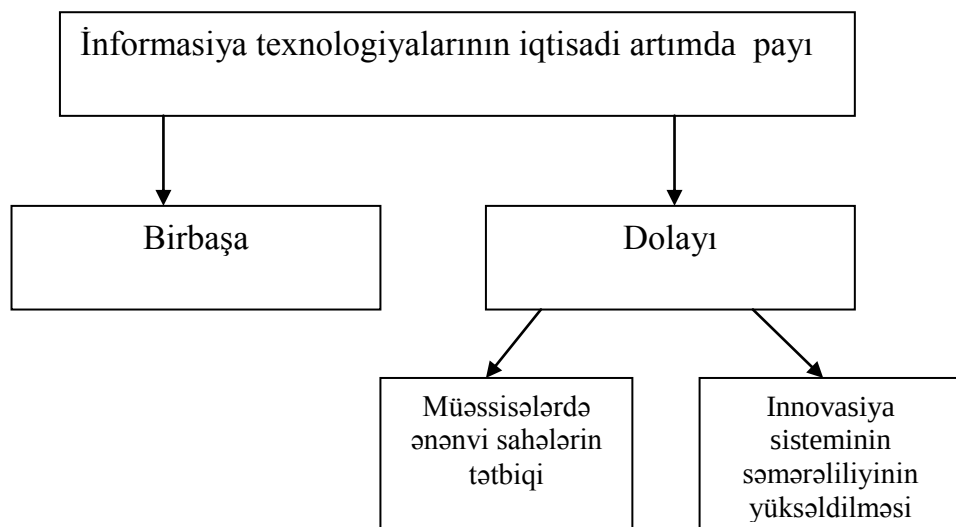
- müəssisələrin avtomatlaşdırılması üçün proqram komplekslərinin tətbiqi və konsaltinq;

- autorsinq (xarici şirkətlərin sifarişi ilə ofşor proqramlaşdırma);

- həm daxili bazar, həm də ixrac üçün öz yenilikçi proqram məhsullarının hazırlanması.

İT-nin bu mərhələdə inkişafı ilə İT şirkətləri artıq öz layihələrinə yenidən investisiya yatırma biləcək vəsaitlərə sahib olurlar. Facebook, MySpace, Youtube, Twitter və digər sosial-yönümlü internet layihələri kimi dünyada ayrı-ayrı Breakout İT layihələrin mükəmməlliyinin fonunda ölkəmizdə "internet-startaplar dəbi" müşahidə olunur. Qısa müddət ərzində kifayət qədər gəlir gətirə biləcək internet-layihələr yaratmaq imkanı ilə maraqlanan İT-şirkətlər öz analoji xidmətləri və proqram məhsullarını buraxırlar.

Tədqiqat işində informasiya texnologiyaları kompleksinin inkişaf dərəcəsini qiymətləndirmək üçün informasiya texnologiyaları kompleksinin rəqabətqabiliyyətliliyinin müqayisəli qiymətləndirilməsinin (reytinqinin) metodikası — müxtəlif ölkələrin informasiya texnologiyaları kompleksinin inkişaf səviyyəsinin müqayisəli qiymətləndirilməsinin mümkün olduğu nisbi göstərici, eləcə də bir ölkə daxilində müxtəlif zaman mərhələlərində və ya regionlar üzrə müqayisə aparılmasında təklif olunmuşdur.

Şəkil 3.1. İnformasiya texnologiyalarının iqtisadi artımda payı.

İnformasiya texnologiyalarının iqtisadi artımda payının qiymətləndirilməsinin qurulması üçün vahid göstəricidə informasiya texnologiyaları sahəsinin ÜDM-də birbaşa payı (sahənin həcmi və onun inkişaf dinamikasını nəzərə alan), informasiya sistemlərindən iqtisadiyyatın ənənəvi sahələri ilə istifadənin səmərəliliyi, innovasiya sisteminin inkişaf səviyyəsi ilə müqayisə etmək lazımdır:

$$E = f(E_{IT}, E_{innovasiya}) = w_{IT} E_{IT} + w_{innovasiya} E_{innovasiya}$$

Burada, w_{IT} , $w_{innovasiya}$ - göstəricilərin yekun qiymətə verdiyi payı müəyyən edən xüsusi çəkiləridir ($w_{IT} + w_{innovasiya} = 1$).

E , E_{IT} , və $E_{innovasiya}$ – vektorlardır və təhlil edilən obyektin qiymətləndirmələrini əks etdirir

Ümumi reyting iki əsas komponentdən — E_{IT} - informasiya texnologiyalarının və $E_{innovasiya}$ - innovasiya komponentinin töhfəsindən ibarətdir

$E_{innovasiya}$ -mövqəddar statistik məlumatlarla təqdim olunan əsas amillər əsasında hesablanır. Bu amillərin hər biri müvafiq xüsusi çəki ilə nəzərə alınır. E_{IT} -in qiymətləndirilməsi aşağıdakı statistik göstəricilər üzrə həyata keçirilir: informasiya texnologiyaları sahəsinin həcmi, baxılan dövr ərzində sahənin artım dinamikası, hesablama texnikasından istifadə edən təşkilatların sayı, qlobal informasiya şəbəkələrindən istifadə edən təşkilatların sayı, təşkilatlarda fərdi kompüterlər.

$E_{innovasiya}$ -nın qiymətləndirilməsi statistik göstəricilər əsasında qurulur: tədqiqat və inkişafı həyata keçirən təşkilatların sayı, tədqiqat və inkişaf xərcləri, yaradılan qabaqcıl istehsal texnologiyalarının sayı, patent ərizələrinin alınması və patent verilməsi, tədqiqat və inkişafda məşğul olan işçilərin sayı, aspirantların sayı.

İnformasiya texnologiyaları kompleksinin rəqabətqabiliyyətlik reytinginin müxtəlif ölkələr üçün təklif olunan metodla hesablanmasında informasiya texnologiyaları sahəsinin ümumi həcmi, tədqiqat və işlənmə aparmış təşkilatların sayı və s. kimi ayrı-ayrı sayısal xarakteristikaların əvəzinə, ölkədə bu göstəricilərin nisbi həcmi xarakterizə edən statistik məlumatlardan istifadə etmək, yəni bu göstəriciləri analoji göstəricilərlə əvəz etmək lazımdır. İnformasiya texnologiyaları

sahəsinin ÜDM-də payı, tədqiqat və inkişafı yerinə yetirən təşkilatların payı və s. (yəni faktiki olaraq, əhalinin sayına, ÜDM-in həcminə və digər xüsusiyyətlərinə görə ayrı-ayrı statistik göstəriciləri normallaşdırmaq).

Qiymətləndirmə hesablanması üçün ümumi formula aşağıdakı şəkildə olacaqdır:

$$E = w_{IT} A_{IT} V_{IT} + w_{innovasiya} A_{innovasiya} V_{innovasiya}$$

Burada, E_{IT} və $E_{innovasiya}$ - vektorları təşkil edən parametrlərin xüsusi çəkiləridir, $A_{innovasiya} V_{innovasiya}$ - təhlil olunan obyektlərin statistik göstəriciləri əsasında tərtib edilmiş matrislərdir (hər bir obyekt matrisin ayrı-ayrı sətri kimi verilmişdir, matrisin elementlərinin qiymətləri təhlil edilən obyektə uyğun statistik göstərici üzrə qiymətləndirmənin aparıldığı bütün obyektlər üçün bu göstəricinin qiymətlərinin cəminə nisbəti ilə müəyyən edilir).

Təklif olunan qiymətləndirmə metodikasının çevikliyi ondan ibarətdir ki, orada müəyyən statistik parametrlərə "sərt bağlılıq" yoxdur — qiymətləndirməni mövcud statistik məlumatlar və amillərin xarakteristikası hesabına statistik məlumatların matrislərini və xüsusi çəkilərin vektorlarını genişləndirməklə dəyişmək olar. Hesablama nəticəsində, elementlərinin cəmi vahidə bərabər olan vektor alınır. Bu vektorun hər bir elementi təhlil edilən obyektin digər qiymətləndirmə obyektlərinə münasibətdə rəqabətlik reytinqini xarakterizə edir.

3.3. Yeni keyfiyyətdə iqtisadi artımın təmin edilməsində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının yeri və rolu.

Kompüterləşmə sayəsində informasiya məkanı artıq ərazi həddləri ilə məhdudlaşmır və qlobal miqyas almışdır. Elektron poçtun və qlobal şəbəkənin yaranması ilə İnternet təbii yaşayış mühitinin bir hissəsi kimi getdikcə daha çox qəbul edilən yeni üslub və həyat tərzinin formalaşmasına başladı. İKT insanların fəaliyyətinin bütün sahələrində tətbiq olunmağa başlayıb, gündəlik həyatlarından tutmuş, ölkələrin bank və maliyyə fəaliyyətinin, vergi sisteminin, nəqliyyatın idarə edilməsinin, sənaye müəssisələrinin və s. təminatı ilə bitir.

İKT-nin global istifadəsi məsafədən asılı olmayaraq, böyük həcmdə informasiyanın (Audio və videomateriallar daxil olmaqla) və çox cüzi xərclərdə informasiyanın kifayət qədər tez ötürülməsinə imkan verir. Bu texnologiyaların əsas xüsusiyyəti dünya iqtisadiyyatının bütün iqtisadi subyektlərinin fəaliyyətinin effektivliyinin artmasına səbəb olan davamlı genişlənməkdə olan global məkanın formalaşması imkanındır.

Elmi ədəbiyyatda şəbəkə iqtisadiyyatının fərqli xüsusiyyətləri seçilir: o, global xarakterə və keyfiyyətə başqa şəkllə malikdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, məhz şəbəkə iqtisadiyyatı sayəsində dünya məkanına inteqrasiya etmək və bu zaman sərt rəqabət mübarizəsinə tab gətirmək imkanı yaranır, çünki cəmiyyətin informasiyalaşdırılması səviyyəsi dövlətin rəqabətqabiliyyətliliyinin mühüm göstəricilərindən biridir.

Şəbəkə iqtisadiyyatında istifadə olunan informasiya - kommunikasiya texnologiyaları iqtisadi artıma kömək edir və insan fəaliyyətinin bütün istiqamətlərinə güclü təsir göstərir-genişzolaqlı mobil rabitə, Kompüterlər və yüksək sürətli İnternet.

Dünya iqtisadiyyatında informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sənaye sektoru xüsusi yer tutur ki, bu gün dünya ÜDM-in 5,5% - i inkişaf edir, 2020-ci ilə qədər isə bu rəqəm 9% - ə çatmalıdır (McKinsey şirkətinin proqnozlarına görə) 1. Bu sektor elektron avadanlıqların, hesablama texnikasının və proqram təminatının istehsalı ilə məşğul olur, həmçinin telekommunikasiya xidmətləri göstərir.

ÜDM-də pay göstəricisi İKT-nin dünya cəmiyyətinə təsirinin bütün spektrini əks etdirmir. Beləliklə, məhsulun özünün təbiəti ona insan fəaliyyətinin bütün sahələrinə nüfuz etməyə və onları daha əlçatan etməyə imkan verdi (müxtəlif sosial xidmətlər, səhiyyə və təhsil). Müasir informasiya texnologiyaları nəinki onların əlçatanlığını təmin etmiş və onu yüksəltmiş, həm də insanlar arasında qarşılıqlı fəaliyyət prosesini daha sadə və sürətli etmiş, həmçinin əmək məhsuldarlığını artırmışdır. Bu da öz növbəsində əlavə sosial-iqtisadi effekt yaradır.

McKinsey şirkəti tərəfindən aparılan tədqiqat ÜMM-nin artım amilini və dünyanın regionları üzrə yeni iş yerlərinin aşkarlanmasına imkan vermişdir. Hər bir

region üzrə ümumi qiymətləndirmə məlumatları və məlumatlar cədvəl 3.1-də verilmişdir.

Cədvəl 3.1.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə yeni iş yerlərinin artımı və genişzolaqlı mobil rabitənin yayılması səviyyəsinin artması ilə ÜMM-də artım

Regionlar	ÜMM artımı, milyard dollar	Yeni iş yerlərinin yaradılmasında artım, mln
Asiya	150-180	6,6–8,0
Afrika	40-90	1,3–3,1
Latın Amerikası	50-70	1,1–1,7
Mərkəzi və Şərqi Avropa	60–80	0,9–1,3
Cəmi:	300-420	10-14

Mənbə: Beardsley Scott C., Enriquez L., Bonini S., Sandoval S., Brun N. Fostering the Economic and Social Benefits of ICT. – P. 62.

Belə ki, McKinsey şirkətinin qiymətləndirmələrinə görə, genişzolaqlı mobil rabitənin fəaliyyət diapazonunun genişlənməsi və inkişaf etmiş ölkələr səviyyəsinə yüksəlməsi nəticəsində inkişaf etməkdə olan ölkələr 300-420 milyard dollar həcmində ÜDM və əlavə 10-14 milyon yeni iş yeri əldə edəcəklər.

Yeni iş yerlərinin yaradılması elektron avadanlıq və cihazların istehsalı, eləcə də offşor xidmətləri və outsorsinq kimi sahələrdə baş verir.

Dünya maliyyə böhranı və onun nəticələri informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının əhəmiyyətini xeyli artırmışdır. ABŞ prezidenti B.Obamanın göndərdiyi məktubda belə bir fikir ifadə olunmuşdur ki, "genişzolaqlı rabitə xərclərinin artırılması, elektron tibb kartlarının tətbiqi, "yaşıl" energetikaya sərmayə qoyuluşu, məktəb və kitabxanalar üçün yeni kompüterlərə kapital qoyuluşları vasitəsilə Amerikanın rəqabət qabiliyyətinin dəstəklənməsi və yeni iş yerlərinin yaradılması üçün səmərəli yoldur". Böyük Britaniyanın keçmiş baş naziri Q.Braunun sözlərinə görə, hökumətin "iqtisadiyyatın stimullaşdırılması üçün əvvəlki illərdə intensiv şəkildə həyata keçirilən dəmir yolu, avtomobil və körpü tikintisi sahəsində" rəqəmsal infrastrukturun inkişafı üçün söyləri effektiv idi.

Yeni iş yerlərinin yaradılması elektron avadanlığın istehsalı kimi sahələrdə baş verir və bu ölkələrdən başqa, İKT-nin inkişafına yönəlmiş söylər Yunanıstandan

Malayziyaya qədər bir çox ölkələr tərəfindən həyata keçirilir. Onların arasında uzun müddətdir ki, genişzolaqlı rabitəyə investisiyalar üzrə lider olaraq qalan Cənubi Koreya da vardır. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının Milli sektorunun inkişafı üçün bu dövlətlər əhəmiyyətli maliyyə axınları həyata keçirirlər.

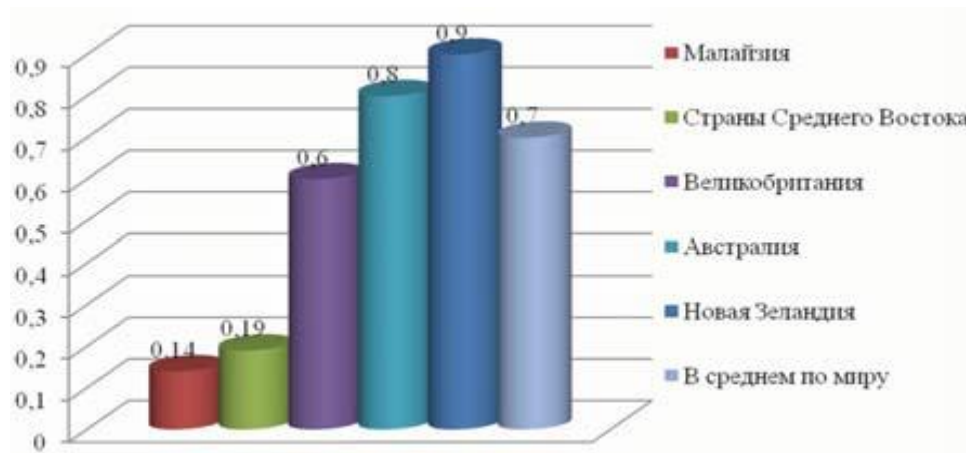
İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları iqtisadi effektlə yanaşı, daha dayanıqlı ictimai münasibətlər də yarada bilər. İstehlak bazarlarının son araşdırmalarından birində McKinsey, ictimai inkişafa ən böyük təsir göstərən sahələri (müsaibə verən istehlakçıların sayından faiz) müəyyən etdi.

İKT-nin böyük sosial səmərə gətirmək bacarığını dərk edən bir çox ölkələrin hökumətləri irimiqyaslı proqramlar həyata keçirməyə başladılar. Qeyd etmək lazımdır ki, bu proqramların həyata keçirilməsi üçün investisiya resurslarının əhəmiyyətli həcmələrindən başqa, dövlət tənzimlənməsinin transformasiyası və sahibkarlıqla kompromislərin axtarışı da vacibdir.

Hazırda İKT sektoruna investisiya qoyuluşu inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatının əsas stimuludur. İnformasiya texnologiyaları uzunmüddətli perspektivdə iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artmasına səbəb olduğundan, İKT sektorunun daha çox inkişaf etdiyi ölkələr daha rəqabətqabiliyyətli ölkələrdir. Rəqabətqabiliyyətliliyin səviyyəsi ilə qondarma İKT hazırlığı arasında sıx qarşılıqlı əlaqənin olması da buradan irəli gəlir. Sonuncu olaraq müvafiq ölkə üçün genişzolaqlı rabitənin, kompüter xidmətlərinin və proqram təminatının mövcudluğu başa düşülür.

Şəkil 3.2-də Malayziya, Orta Şərq ölkələri, Böyük Britaniya, Avstraliya, Yeni Zelandiyada genişzolaqlı rabitəyə investisiyaların 10% artmasından yaranan effekt göstərilmişdir və sonda bütövlükdə dünyada bu nəticə öz əksini tapmışdır. Bu cür qoyuluşların nəticəsində ÜMM-nin orta illik artım tempi 0,6-0,7 faiz bəndi artır. Ən az təsiri Malayziya və Orta Şərq ölkələrində müşahidə olunur, maksimum nəticələr isə Avstraliya və Yeni Zelandiyada əldə edilir. (Bu hesablamalar İnformasiya Texnologiyaları (Global Information Technology Report, GITS) üzrə Qlobal hesabatda verilmişdir.

Şəkil. 3.2. İnformasiya Texnologiyaları sektoruna investisiyaların
10% artması ilə ÜDM artımı, %

Mənbə: Zhen-Wei Qiang C., Rossotto C.M. Economic Impacts of Broadband. – Washington, DC. World Bank, 2019. – P. 39–43.

İqtisadi artıma nail olmaq iqtisadiyyata birbaşa və dolaylı təsir göstərmək yolu ilə mümkündür. Birbaşa təsirin təsiri informasiya xidmətlərinin əlçatanlığının və nüfuzunun artması, dövlət və ya özəl olmasından asılı olmayaraq, müvafiq infrastrukturaya investisiya qoyuluşunun mövcudluğu və informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sektorunda məşğulluğun artması ilə bağlıdır. Cənubi Koreya belə effektlərin klassik nümunəsidir, çünki 1999-cu ildən 2013-cü ilə qədər informasiya texnologiyaları sektoru burada 43% artmışdır. Müqayisə üçün qeyd edək ki, elə həmin dövr ərzində Sinqapurda artım 5%, Malayziyada isə 1%–dən az, Yaponiyada isə ümumiyyətlə mənfi olmuşdur. Cənubi Koreyanın uğuru onunla izah olunur ki, İKT sektorunun inkişafı milli prioritet kimi qəbul edilmişdir ki, bu da öz növbəsində dövlət tərəfindən əhəmiyyətli subsidiyalar qoyulmasına, həmçinin, dövlətin səylərinin sahibkarlıq strukturları ilə birləşdirilməsini tələb edirdi. Təkcə 1995-1997-ci illərdə 15 min institutun ölkənin 80 şəhər və rayonunda birləşdirilməsinə imkan verən yüksəksürətli fiber-optik rabitə sisteminin quraşdırılması dövlətə, təxminən, 700 mln. ABŞ dollarına başa gəlmişdir.

Əhalinin və məktəblərin fərdi kompyuterlərlə təmin olunması üçün güzəştli kreditlər verilmişdir ki, bu da ev təsərrüfatlarının 99% - ni genişzolaqlı rabitə ilə təmin etməyə imkan vermişdir. Bu tədbirlər ona gətirib çıxardı ki, İKT sektoru ölkə iqtisadiyyatında ÜDM-nin 17% -ni və bütünlükdə milli iqtisadiyyatda Cənubi Koreyanın ixracının 43% - ni təşkil edən ən böyük seqmentinə çevrildi.

Ölkənin ən ucqar rayonlarında belə informasiya texnologiyalarının və xidmətlərin yayılması İKT sektorunun iqtisadiyyatına birbaşa təsirlərin effektlərindən biridir. Bu sektora investisiya qoyuluşları sayəsində yeni iş yerləri açılır və sosial standartlar artırılır. Bu təsirə nümunə olaraq, milli hökumətin dəstəyi ilə Telefonica İspan telekommunikasiya şirkəti tərəfindən Peruda həyata keçirilən xüsusi İntegrasiya proqramını göstərmək olar. Şirkət məhz bu proqram vasitəsilə yeni bazarlara çıxış əldə etmiş, ev sahibi ölkə üçün isə effekt aqrar rayonların sosial və iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsindən ibarət olmuşdur. Bu proqramın mahiyyəti ondan ibarət idi ki, 62 min nəfər 180 yaşayış məntəqəsində simsiz texnologiyalar əsasında mobil, televiziya və İnternet xidmətlərinə çıxış əldə etmişdir.

Lakin, onu da qeyd etmək vacibdir ki, birbaşa effektlərdən başqa dolayı təsirlər də vardır. Bu münasibətlər əmək məhsuldarlığının artmasında və informasiya-kommunikasiya texnologiyaları potensialının kifayət qədər yüksək olduğu ölkələrə birbaşa xarici investisiyaların axınında özünü göstərir. Bu elm və innovasiya klasterlərinin meydana gəlməsinə və daha sonra informasiya texnologiyaları və xidmətlərin ixracının artmasına gətirib çıxarır.

Müasir şəraitdə iqtisadi artım, əmək məhsuldarlığının artırılması və informasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT) sektorunda proseslərin intensivləşdirilməsi problemləri inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün eynidir (birincilər uzunmüddətli inkişaf siyasətinin işlənib hazırlanmasında liderdirlər). Avropa İttifaqının təcrübəsi göstərir ki, strateji inkişaf trayektoriyalarının aqreqasiyası İKT sektorunun platformasına əsaslanır və onların hər biri aşağıdakı məqsədlərə yönəlib:

1) bilik və innovasiyalar əsasında iqtisadi artım; elmi tədqiqatların sürətləndirilmiş artımı; nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya şəbəkələrinin əlçatanlığı;

2) şirkətlərin həyat qabiliyyətini, ekoloji vəziyyətin rahatlığını, sosial inkişafı təmin edən iqtisadiyyatın və İnformasiya Texnologiyalarının rəqəmsallaşdırılması əsasında resurslardan səmərəli istifadə kimi davamlı artım;

3) inkluziv artım ("hərtərəfli artım") iqtisadiyyatın asanlaşdırılması, yoxsulluğun azaldılması, ərazi razılığının və cəmiyyətin sosial eyniliyinin əldə edilməsi vasitəsilə iqtisadiyyatın inkişafı. İKT sektorunun sistemli rolu əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsində və ÜDM-in artımında onun dominant əhəmiyyətindən danışmağa imkan verir.

Ölkədə əmək məhsuldarlığı sahəsində iqtisadiyyat problemləri İKT sektorunun inkişafı ilə bağlı yeni texnoloji istiqamətdən kənarda nəzərdən keçirilə bilməz. Əmək məhsuldarlığı problemləri üzrə iqtisadi nəşrlər hər bir məşğul şəxs üzrə məhsul buraxılışının zəruri və kifayət qədər artım şərtlərini, həmçinin makro və mikro səviyyəli əmək məhsuldarlığında real irəliləyişləri ləngidən halları müəyyənləşdirməyə yönəlmişdir.

Belə ki, əmək məhsuldarlığının dinamikasının məhdudlaşdırıcı platformasını şərtləndirən makrosəviyyə şəraitə aşağıdakılar aiddir:

1) inzibati sistemin (sahə inhisarçılığı; istehsal güclərinin və infrastrukturun köhnəlməsi; müasir ixtisaslı kadrların çatışmazlığı; ərazilərin strateji planlaşdırılmasının olmaması; inkişaf institutlarının çatışmazlığı və s.) nəticələri ilə bağlı "ənənəvi" şərait;

2) bazar iqtisadiyyatının artım və təqib edən inkişaf xəstəlikləri ilə şərtlənən "yeni" şərait (iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi proseslərinin ləngidilməsi; innovasiya və rəqəmsal texnologiya tipinə keçiddə gecikmə, biznesin tənzimlənməsi, korrupsiya və s.).

Fikrimizcə, əmək məhsuldarlığının artırılması amillərinə xüsusi diqqət yetirilməsi kontekstində diqqəti İKT sektorunun roluna yönəltmək məqsədəuyğundur.

İKT sektorunun inkişafının iqtisadi aspektləri iqtisadi resurslardan istifadənin onların daha az effektiv istehsaldan daha səmərəli istehsal üzrə yenidən paylanması hesabına məhsuldarlığın artırılması (resurs məhsuldarlığı) baxımından nəzərdən keçirilir. Elektron məhsul, xidmətlər, texnologiyalar iqtisadi məsrəfləri (tranzaksiya, logistika və s.) azaltmağa, keyfiyyəti, kooperasiyanı və bağlılığı yaxşılaşdırmağa, qeyri-müəyyənliyi azaltmağa, istehsal klaster formalarını stimullaşdırmağa kömək edir. İqtisadi nəşrlərdə İKT sektorunun əmək məhsuldarlığına təsiri ilə bağlı müxtəlif mövqelər mövcuddur. Birincisi, İKT sektorunun sistemli təsiri, yəni əmək məhsuldarlığının təkcə sektorün özündə deyil, həm də iqtisadiyyatın digər sahələrində (İKT sektoru ilə bağlı olmayan və istehsal planında) artması qeyd olunur. Bu zaman aşağıdakı təsir kanalları nəzərdən keçirilir: əlaqəli istehsalatlar, innovasiya biznesi üçün informasiya infrastrukturunun və informasiya xidmətlərinin tətbiqi; yeni fəaliyyət növlərinin (elektron ticarət, virtual bazarlar və s.) yaranması, ənənəvi sahələrin (o cümlədən sosial, tibbi, təhsil xidmətlərinin və s.) məhsuldarlığının və səmərəliliyinin dəyişməsi.

İKT-nin iqtisadiyyata təsirinin ikili olması onunla təsdiq olunur ki, bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə analitik məqsədlər və statistik qiymətləndirmə üçün İKT istehsal edən iqtisadiyyat sahələri və İKT istehlakçıları olan sahələr bir-birindən ayrılmışdır. Hesab edilir ki, İKT sektorunun özündə effekt digər sahələrlə müqayisədə daha yüksəkdir (müvəqqəti geriləmələr mövcuddur, buna görə də informasiya infrastrukturunu sektorün özünə daha sürətli təsir edir və digər sektorlarda gecikməyə malikdir). Bundan başqa, iqtisadiyyatda müsbət effekt əldə etmək üçün İKT infrastrukturunu, texnologiyaları və məhsullarının kritik kütləsinə ehtiyac var. İkincisi, bəzi alimlər hesab edirlər ki, yalnız birbaşa təsirlər (direct effect) mövcuddur: əmək məhsuldarlığı yalnız İKT sektorunda və İKT sənayesinin məhsulundan birbaşa istifadə edən istehsal sahələrində artır.

"Gordon hipotezi" (Gordon hypothesis) məlumdur ki, bu hipotezə görə kompüter olmayan sahələrə "axın effekti" (spillover effect) yoxdur. Eyni zamanda, ümumi amillərlə bağlı məhsuldarlığın (idarəetmə praktikası, ümumi biliklər, innovasiyalar, şəbəkə qarşılıqlı əlaqələri, texnoloji dinamika, elmi tədqiqatlar və s.)

təsiri İKT sektorunun əmək və kapital amillərinin qarşılıqlı təsiri nəticəsində yaranır və fikrimizcə, induksiya effektlərinin mənbəyidir, çünki bütün iqtisadiyyat üçün istehsal proseslərinin yeni platforması və yeni texnologiyalar formalaşır. Bilavasitə sektorun fəaliyyətinin nəticələrini yüksəldən İKT sektorunun komponentlərini (kompüterlərin istehsalı, rəqəmsal və telekommunikasiya şəbəkələri infrastrukturu üçün avadanlıqlar, proqram təminatı və s.) və iqtisadiyyat üçün sistemli əhəmiyyət kəsb edən komponentlərini (proqram təminatının istehsalı, o cümlədən müəssisənin idarə edilməsi üçün proqram paketlərinin istehsalı, kütləvi tələbat cihazları üçün İKT avadanlığı, iqtisadiyyatın ənənəvi sahələrinin modernləşdirilməsi üçün avadanlıqlar və s.) ayırmaq olar.

Iqtisadçılar tərəfindən İKT sektorunun əmək məhsuldarlığının artımına (birbaşa və induksiya olunmuş effektlərin mövcudluğu) təsirinin ikili olması ilə bağlı iki fərziyyə irəli sürülmüşdür və sınaqdan keçirilmişdir: 1) İKT sektorunda əmək məhsuldarlığının səviyyəsi yığılmış kapitaldan və innovasiya texnologiyalarının həyata keçirilməsi dərəcəsindən asılıdır, patent və elmi araşdırmalara çəkilən məsrəflər misalında (faktor və ümumi faktor məhsuldarlığının birbaşa təsiri, yəni tətbiq olunan texnologiyalarda kapital və dəyişikliklərin təsiri); 2) iqtisadiyyatda əmək məhsuldarlığı İKT sektorunun inkişafından (təşkilatların genişzolaqlı internetlə doyma dərəcəsinin və real sektorda yeni məhsul və xidmətlərin tətbiq edilməsinin nümunəsində) induksiya effektinə, yəni İKT sektorunun ümumi amillərlə bağlı məhsuldarlığında dəyişikliklərin (şəffaf infrastruktur və xidmətlər sahəsində ixtiraların) bütövlükdə iqtisadiyyata təsiri ilə bağlıdır.

Xarici iqtisadi nəşrlərdə metodika və məlumatlar klassik modellər əsasında əməyin məhsuldarlığına təsir edən amillərin hesablanması üçün müxtəlif üsullardan istifadə olunur (məsələn, amillərin və ümumi amillərlə bağlı məhsuldarlığın "Solou qalığı" kimi müəyyənləşdirilməsi modeli), regressiya modelləri, statistik təminat əmsalları və İKT məhsullarının, xidmətlərinin, texnologiyaların və s. əlçatanlığının səviyyəsi iqtisadiyyat sahələrində. Tətbiq olunan metodlar analiz məqsədləri və rəsmi statistik bazanın mövcudluğu ilə müəyyən edilir (inkişaf etmiş ölkələrdə multifaktor məhsuldarlığının monitorinqi ölkələrin komparativistikasına tətbiq edilir).

Birbaşa effektlərin müəyyənləşdirilməsi üçün (İKT sektorunun inkişaf amillərinin bu sektorda əmək məhsuldarlığına təsiri) göstəricilərdən istifadə olunmuşdur: kapitallaşma, "kompüter texnologiyaları" istiqaməti üzrə patentlərin payı, bir nəfərə düşən tədqiqat xərcləri (İKT sektoru üzrə göstəricilər). İnduksiya edilmiş təsirlərdə (İKT sektorunun inkişafının nəticələrinin iqtisadiyyatda əmək məhsuldarlığına təsiri) göstəricilərdən istifadə edilmişdir: əhalinin 100 nəfərinə sabit və mobil genişzolaqlı internet istifadəçilərinin sayı; öz və xarici informasiya sistemləri arasında mübadilə formatları üzrə elektron məlumat mübadiləsindən istifadə edən təşkilatların payı. Genişzolaqlı rabitənin göstəricisinin seçilməsi onun biznes-proseslərin səmərəliliyinin artırılması vasitəsilə iqtisadiyyatın strukturuna dolayı təsirin müəyyən edilməsi üçün xarici tədqiqatlarda fəal istifadə olunması ilə izah olunur.

İKT sektorunda dinamikanın öyrənilməsi zamanı əmək məhsuldarlığının təhlili üçün zəruri statistik məlumatların məhdudluğu və natamam olması aşkar edilmişdir. Uzunmüddətli və hərtərəfli məlumatların olmaması asılılıqlar üzrə əhəmiyyətli bir analizi yerinə yetirməyə imkan vermir.

İKT sektorunda məhsuldarlıq göstəricisi innovasiyalı komponenti əks etdirən parametrlərə aiddir, eyni zamanda, bir qədər az təsir təbiətin digər göstəricisinə – İKT təşkilatlarında bir nəfərə olan araşdırmalara çəkilən xərclərə aiddir. Hesablamalar göstərir ki, İKT sektorunun kapital tərkibində daha az gücə, əmək məhsuldarlığının artımına statistik təsir göstərir ki, bu da bizim fikrimizcə, İKT sektorunda ənənəvi istehsal resurslarının qarşılıqlı təsiri zamanı yaranan ümumi amil effektlərinin əhəmiyyətinin üstünlüyünün olması kimi şərh edilə bilər.

Beləliklə, İKT sektorunda əmək məhsuldarlığının artması daha çox keyfiyyət amillərindən (patentlər və tədqiqat xərcləri), ən az dərəcədə isə ətalətli olan ekstensiv amillərdən (məsələn, kapitalın yığılması) asılıdır. Məlum olduğu kimi, yüksək texnologiyalı sahələrdə ETTKİ-nin güclü təsiri var, bununla yanaşı, ETTKİ-yə qoyulan investisiyalar müvafiq səviyyədə insan kapitalı ilə bir araya gəldikdə superadditiv effektlər yaranır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, İKT sektorunda texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclərin strukturunda tədqiqat və inkişaf xərcləri (75% - ə qədər) üstünlük

təşkil edir, halbuki onlar hasilat, emal və elektrik energetikasında yalnız 25% -ə çatır, qalan 75% isə avadanlığın alınması ilə bağlıdır. Rəqəmsal texnologiyaların, məhsulların, biznesin və əhalinin tələbatının artması şəraitində İKT sektoru təşkilatlarının sayı 2010–2018-ci illərdə əhəmiyyətli dərəcədə - 1,2 dəfə artmışdır və hər bir biznes vahidinin orta hesabla yaratdığı ümumi əlavə dəyər 13,6 mln. Manat təşkil edir. İKT məhsullarının və xidmətlərinin iqtisadiyyatın bütün sahələrində sürətlə tətbiq edilməsi və istifadəsi iqtisadi resurslardan istifadənin səmərəliliyinin artırılmasına, müvafiq olaraq, əmək məhsuldarlığının artmasına səbəb olur.

Genişzolaqlı şəbəkələr rəqəmsal məhsul və xidmətlərin inkişafına şərait yaradan təsərrüfat subyektlərinin fərdi və sektorlararası qarşılıqlı təsirini təmin edən telekommunikasiya infrastrukturunun mühüm elementidir. 2017-ci ildə ölkədə sabit genişzolaqlı internet abunəçilərinin sayı 21% təşkil edib və 2012-ci illə müqayisədə 48,9% artıb. Mobil genişzolaqlı rabitənin əhatə dinamikası daha yavaş artım templəri ilə – 25,6% ilə xarakterizə olunur, bu zaman genişzolaqlı mobil rabitənin yayılması səviyyəsi sabit genişzolaqlı rabitənin əhatə dairəsindən 3,8 dəfə yüksəkdir. 2017-ci ildə ölkədə mobil genişzolaqlı girişin (təxminən 80 %) abunə səviyyəsi orta dünya göstəricisini (62%) üstələyir.

Bununla belə, ölkəmiz inkişaf etmiş ölkələrdən xeyli geri qalır ki, belə ki, bu ölkələrdə bir sakinə bir abunə düşür (Finlandiya, Yaponiya, ABŞ, Avstraliya orta hesabla 1,3 düşür), bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə (BƏƏ, Küveyt) isə bir sakinə iki abunədən çoxdur. Hazırda genişzolaqlı yerləşdirmə iki istiqamət üzrə həyata keçirilir: 1) kiçik qəsəbələrin genişzolaqlı rabitəsinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi; 2) internetə ultra-sürətli genişzolaqlı girişin tətbiqi.

Ölkədə 4-cü nəsil simsiz rabitə şəbəkələrinin baza infrastrukturunu üçün obyektlərin istismarını birgə həyata keçirən iri mobil operatorların konsorsiumunun yaradılması nəzərdə tutulur ki, bu da sahənin cari xərclərini azaltmağa və daha rəqəbatlı simsiz şəbəkələrə (5G) keçidi sürətləndirməyə imkan verəcəkdir.

Azərbaycanda sabit və mobil internetin istehlak etdiyi trafik həcminin kifayət qədər yüksək illik artımı ilə müşayiət olunan genişzolaqlı şəbəkələrin sürətli

inkışafı 2012-2017-ci illər ərzində orta hesabla 2012%. İstehlak edilən İnternet trafikinin davamlı artımı (2012-2017–ci illər ərzində təxminən dörd dəfə) həm şəbəkəyə qoşulmaların sayının artması, həm də biznes-sektor tərəfindən tələb olunan yüksək məlumat ötürmə sürətinə malik xətlərin istifadəsinin genişləndirilməsi hesabına əldə edilir. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı təsərrüfat subyektlərini biznes fəaliyyətinin bütün sahələrində proqram məhsullarının istifadəsinə stimullaşdırır: istehsalat, satınalma və satış, idarəetmə.

Tədqiqatlat nəticəsində məlum olmuşdur ki, korporativ informasiya sistemlərindən istifadə edən təşkilatların sayı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Müəssisə Resurslarının İdarə Edilməsi sistemindən (ERP) və müştərilərlə qarşılıqlı münasibətlərdən (CRM) istifadə edən təşkilatların payı 2017-ci ildə 12,2 və 10,3% təşkil etmiş, müvafiq olaraq, 2012-ci ilə nisbətən 1,5 və 2 dəfə artmışdır. ERP və CRM sistemlərinin istifadəsinin üstünlükləri istehsalın, satınalmaların, satışların əmək qabiliyyətinin azaldılması, istehsal əməliyyatlarının sayının azaldılması, idarəetmə qərarlarının hazırlanması və düzəldilməsi üçün vaxtın azaldılmasıdır.

ERP sistemi yalnız istehsal və kommersiya proseslərini avtomatlaşdırmaqla yanaşı, həm də sistemə quraşdırılmış funksional modulları və ən yaxşı tətbiqi həllərin kitabxanalarını seçməyə imkan verir. Bazarda lider olan şirkətlər istehlak modellərinin dəyişməsinə vaxtında cavab vermək üçün rəqəmsal texnologiyalardan istifadə etməyə çalışırlar. Müxtəlif Logistika zəncirlərinin rəqəmsal inteqrasiyası bütün zəncirin real vaxt rejimində idarə edilməsinin effektivliyini artırmağa imkan verir. Ən kiçik xüsusi göndərmə xərclərinə istiqamətlənmiş ənənəvi satınalma metodları bu gün optimallaşdırmanın əlavə meyarlarının: vaxt, rahatlıq, risklərin minimallaşdırılması xərclərinin təhlilinə daxil edilməsi hesabına dəyişdirilir. İKT texnologiyaları hesabına əmək məhsuldarlığının artırılmasında kiçik biznes sahəsində də bulud proqram təminatı vasitəsilə resursların elektron idarəetmə sistemlərinin tətbiqi zamanı əhəmiyyətli ehtiyat mövcuddur.

Beləliklə, yaradılmış model İKT və əməyin məhsuldarlığı arasındakı əlaqəni təsdiq edir. Milli iqtisadiyyatda əmək məhsuldarlığına təsir edən mühüm amillər sabit və mobil genişzolaqlı rabitənin yayılması dərəcəsidir; rəqəmsal məhsul və

xidmətlərin tətbiqidir. Genişzolaqlı rabitədən istifadənin yüksək intensivliyi əmək məhsuldarlığının artımına ümumilikdə iqtisadiyyat üzrə 70% - ə qədər töhfə verir. Dünya iqtisadiyyatında və ölkəmizdə əmək məhsuldarlığının artımının stimullaşdırılmasının strateji istiqaməti İKT sektorunun inkişafı və milli iqtisadiyyatın bütün sektorlarında mal və xidmətlərin yaradılması prosesində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dünyada iqtisadiyyatda davamlı islahatlar aparmaq, müvəffəq iqtisadi siyasət yürütmək üçün, adətən, yeni iqtisadi inkişaf strategiyaları işlənib hazırlanır və həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasında da 2016-cı ilin sonlarından etibarən iqtisadiyyatın əsas sektorlarının inkişafı üzrə Strateji Yol Xəritələri (SYX) işlənib hazırlanmışdır. Onların həyata keçirilməsi iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin daha da artırılmasına istiqamətlənmişdir.

Müasir mərhələ — insan biliyinin bütün həcmi, yüksək səviyyəsini və həyat keyfiyyətini xarakterizə edən elm və texnikanın, elmi kəşflərin, ixtiraların, patentlərin ən son nailiyyətlərinə əsaslanan ən yeni texnologiyaların işlənib hazırlanması və istifadə edilməsi üçün mütərəqqi hərəkət və təkmilləşmənin şərtini müəyyən edən innovativ inkişaf modelidir.

Iqtisadçılar tərəfindən İKT sektorunun əmək məhsuldarlığının artımına (birbaşa və induksiya olunmuş effektlərin mövcudluğu) təsirinin ikili olması ilə bağlı iki fərziyyə irəli sürülmüşdür və sınaqdan keçirilmişdir: 1) İKT sektorunda əmək məhsuldarlığının səviyyəsi yığılmış kapitaldan və innovasiya texnologiyalarının həyata keçirilməsi dərəcəsindən asılıdır, patent və elmi araşdırmalara çəkilən məsrəflər misalında (faktor və ümumi faktor məhsuldarlığının birbaşa təsiri, yəni tətbiq olunan texnologiyalarda kapital və dəyişikliklərin təsiri); 2) iqtisadiyyatda əmək məhsuldarlığı İKT sektorunun inkişafından (təşkilatların genişzolaqlı internetlə doyma dərəcəsinin və real sektorda yeni məhsul və xidmətlərin tətbiq edilməsinin nümunəsində) induksiya effektinə, yəni İKT sektorunun ümumi amillərlə bağlı məhsuldarlığında dəyişikliklərin (şəffaf infrastruktur və xidmətlər sahəsində ixtiraların) bütövlükdə iqtisadiyyata təsiri ilə bağlıdır.

İKT-nin iqtisadiyyata təsirinin ikili olması onunla təsdiq olunur ki, bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə analitik məqsədlər və statistik qiymətləndirmə üçün İKT istehsal edən iqtisadiyyat sahələri və İKT istehlakçıları olan sahələr bir-birindən ayrılmışdır. Hesab edilir ki, İKT sektorunun özündə effekt digər sahələrlə müqayisədə daha yüksəkdir (müvəqqəti geriləmələr mövcuddur, buna görə də informasiya infrastrukturunu sektorun özünə daha sürətli təsir edir və digər sektorlarda

gecikməyə malikdir). Bundan başqa, iqtisadiyyatda müsbət effekt əldə etmək üçün İKT infrastrukturunu, texnologiyaları və məhsullarının kritik kütləsinə ehtiyac var. Bəzi alimlər hesab edirlər ki, yalnız birbaşa təsirlər (direct effect) mövcuddur: əmək məhsuldarlığı yalnız İKT sektorunda və İKT sənayesinin məhsulundan birbaşa istifadə edən istehsal sahələrində artır.

Müasir şəraitdə bu, ən perspektivli və sürətlə inkişaf edən sahələrdən biridir. Bundan əlavə, İKT əlaqəli sahələrə və bütövlükdə iqtisadiyyata fəal təsir göstərir. Məhz bu səbəbdən bir çox ölkələr milli iqtisadiyyatın iqtisadi artımını bu rıçağın köməyi ilə sürətləndirməyə çalışırlar. International Data Corporation (IDC) beynəlxalq analitik şirkətinin materialları göstərir ki, ötən illər ərzində dünyanın bir sıra regionlarında İKT sənayesinin əhəmiyyətli dərəcədə artması müşahidə edilmişdir. Hindistanda, Çində, Meksikada, Polşada, Sloveniyada bu sənayedə (5% -dən 10% -ə qədər) əhəmiyyətli artım müşahidə edilmişdir.

Beləliklə, IT sahəsinin özü iqtisadi artıma müəyyən töhfə verir. Bununla belə, IT-nin digər sahələrə təsiri məsələsinə keçərkən belə bir aydınlıq yoxdur.

Informasiya texnologiyaları kompleksinin müasir dövrdə fəaliyyətinin təhlili aparılmış və onun strukturunun ətraflı şərh edilmişdir ki, bu da bazarda informasiya məhsulları və sistemlərinin yaradılması, işlənilib hazırlanması, istehsalı, tətbiqi və satışı prosesini adekvat şəkildə əks etdirməlidir.

Innovasiyaların üç əsas istiqamət üzrə tətbiqi prosesinin zəruri səviyyəsini təmin etməli olan əsas komponentlər aşkar edilmişdir. Birinci istiqamət, mövcud istehsal funksiyasının modernləşdirilməsi, onların rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədi ilə artıq formalaşmış, ənənəvi sahələrdə və sferalarda fəaliyyət göstərən müəssisə, firma və korporasiyaların informasiya texnologiyaları ilə təmin edilməsindən ibarətdir. İkinci istiqamət, innovasiya, elmtutumlu texnologiyalar haqqında hərtərəfli məlumat bazasının yaradılmasıdır ki, onlardan istifadə ölkənin iqtisadi artım amillərinin əsas indikatorları üzrə sənayecə inkişaf etmiş aparıcı ölkələrə əhəmiyyətli dərəcədə yaxınlaşmasına imkan verəcəkdir. Üçüncü istiqamət isə yüksək texnologiyalı layihələrin, nanotexnologiyalar sahəsində son kəşflərin və tətbiqlərin effektiv təşkili və informasiya təminatıdır.

Ölkə iqtisadiyyatının real sektorunun müasir şəraitdə fəaliyyət göstərməsi prosesinin mürəkkəbliyi və ziddiyyətliyi araşdırılmışdır. Bu baxımdan, innovasiyanın inkişafı və tətbiqi prosesində investisiya riski problemi obyektiv olaraq meydana çıxır.

Kompleksin inkişaf səviyyəsini və potensialını müəyyən edən informasiya texnologiyaları kompleksinin rəqabətqabiliyyətliliyinin müqayisəli qiymətləndirilməsi (reytinqi) metodikası araşdırılmış və şərh edilmişdir.

5. İqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılmasının stimullaşdırılması məqsədilə informasiya texnologiyaları kompleksinin bütün tərkib elementlərinin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi mərkəzinin yaradılmasının zəruriliyi əsaslandırılmışdır.

Ölkə iqtisadiyyatı üçün dünya iqtisadiyyatına getdikcə daha tam inteqrasiya etməsi o deməkdir ki, ÜDM-in artımı informasiya texnologiyaları kimi güclü amilə də əsaslanmalıdır. Son vaxtlar ölkənin iqtisadi siyasətində bu məsələyə böyük diqqət göstərilir. Lakin nəzəri analiz nəticəsində əlavə alətlərin və informasiya texnologiyalarının tətbiqi yollarının aşkar edilməsi kəskin şəkildə zəruridir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Кудрин А. Как ускорить экономический рост в России? // Экон.политика. - 2006. - №2. - с. 15-23.
2. Клепацкий Л. Глобализация и национальные интересы //Международная жизнь, М., 2000 41.Красавина Л. Инфляция и экономический рост. Теория и практика — М.: Финансы и статистика, 2008, с. 30
3. Илларионов А., Пивоварова Н. Размеры государства и экономический рост // Вопросы экономики, №9 — М.: 2002
4. Лазарев И., Хижа Г., Лазарев К. Новая информационная экономика и сетевые механизмы ее развития — М.: Дашков и Ко, 2005, с. 54
5. Деминг Э. Новая экономика — М.: Эксмо, 2006
6. Друкер Ф. Бизнес и инновации — М.: Вильяме, 2007
7. Глобальный индекс конкурентоспособности // Всемирный экономический форум, официальный веб-сайт, <http://gcr.weforum.org/gcr/>
8. Автономов В., Ананьин О., Макашова Н. История экономических учений — М.: ИНФРА-М, 2000
9. Гайдар Е.Т. Аномалии экономического роста - М.: ИЭПП, 2007
10. Гайдар Е.Т. Экономический рост и человеческий фактор // М.: ИЭПП, 2010
- 11.Абалкин Л. Логика экономического роста — М.: ИЭ РАН, 2003
12. Третьяк В. П. Кластеры предприятий — М.: Август Борг, 2006, с.15 77.
13. Урунов А.А. Интеграция и экономический рост. М.: ГРААЛЬ, 2013.
- 14.Цирель С. Экономический рост и информационные технологии: компаративистский подход // Вопр. экономики. - 2004. - №11.
15. Шараев Ю.В. Теория экономического роста — М.: ГУ ВШЭ, 2006 16.
- Стрелец А. Новая экономика и информационные технологии - М.: Экзамен, 2003, с. 34
17. Сухомлин В. А. Построение открытой национальной системы ИТ-образования — М.: Горячая линия - Телеком, 2004

18. Потемкин А. Виртуальная экономика — М.: ИНФРА-М, 2000, с. 78
19. Пул Ч., Оуэне Ф. Нанотехнологии — М.: Техносфера, 2006,
20. Индикаторы цифровой экономики: 2017: стат. сб. / Г.И. Абдрахманова, Л.М. Гохберг, М.А. Кевеш и др. — М.: НИУ ВШЭ, 2017. 320 с. — https://www.hse.ru/data/2017/08/03/1173504122/ICE_2017.pdf.
21. Никитенкова, М.А. Влияние развития информационно-коммуникационных технологий на формирование инфраструктуры инновационной экономики / М.А. Никитенкова // Россия и Америка в XXI веке. Электронный журнал. — 2010. — № 1. — <http://www.rusus.ru/?act=read&id=189>.
22. Стрелец, И.А. Рынок труда в условиях распространения новых технологий / И.А. Стрелец // Научные исследования экономического факультета. Электронный журнал. — 2011. — Т. 3, Вып. 2. — С. 256–269. — https://archive.econ.msu.ru/ext/lib/Category/x0c/хec/3308/file/10_Streletc.pdf.
23. Родионова И.А., Гордеева А.С. Роль информационных технологий в социально-экономическом развитии стран мира // Вопросы инновационной экономики. — 2011. — № 7. — С. 18.
24. Oliner S., Sichel D. and Stiroh K. Explaining a Productive Decade. Finance and Economics Discussion Series Divisions of Research & Statistics and Monetary Affairs. Federal Reserve Board, Washington, D.C. 2008. — 95 p. — <https://www.federalreserve.gov/pubs/feds/2007/200763/200763pap.pdf>.
25. Чебыкина, Ю.А. Информационно-коммуникационный сектор мировой экономики на современном этапе / Ю.А. Чебыкина // Экономические науки. — 2007. — № 4(29). — С. 291–295. — http://ecsn.ru/files/pdf/200704/200704_291.pdf.
26. Цветков В. Необходимый рост на основе высоких технологий // Экономист. - 2005. - №6. - С.27-37.
27. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. European Commission. Brussels, 2010. — P. 8 — <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>.

28. Gordon, Robert J. Does the «New Economy» measure up to the great inventions of the past? // *Journal of Economic Perspectives*. – 2000. – Vol. 14, № 4. – P. 49–74. – <http://dx.doi.org/10.1257/jep.14.4.49>.

29. Bresnahan Timothy F., Brynjolfsson Erik, Hitt Lorin M. Information Technology, Workplace Organization, and the Demand for Skilled Labor: Firm-Level Evidence // *The Quarterly Journal of Economics*. –February 2002. – Vol. 117, Iss. 1. – P. 339–376. – <https://doi.org/10.1162/003355302753399526>.

30. Higon, D.A., Jaime G., Vargas P. Complementarities in Innovation Strategy: Do Intangibles Play a Role in Enhancing Firm Performance? // *Industrial and Corporate Change*. – October 2017. – Vol. 26, Iss. 5. – P. 865–886. – DOI: 10.1093/icc/dtw055.

Р Е З Ю М Е

В настоящее время основными характеристиками экономики являются широкое применение знаний, инноваций и высоких технологий. Одним из основных вопросов развития экономики является применение информационных технологий, что является наиболее важным из вышеперечисленных факторов.

На современном этапе новейшие достижения науки и техники, научные открытия, изобретения, патенты, характеризующие весь объем, высокий уровень и качество жизни человеческого знания, основаны на новейших технологиях. Для разработки и использования новейших технологий в этой сфере необходим переход к модели инновационного развития, определяющей важное условие развития общества.

В современных условиях информационные и коммуникационные технологии - одна из наиболее перспективных и быстро развивающихся сфер. Кроме того, ИКТ активно влияет на смежные отрасли и экономику в целом. Именно по этой причине многие страны пытаются ускорить экономический рост национальной экономики с помощью этого рычага. Материалы международной аналитической компании International Data Corporation (IDC) показывают, что за прошедшие годы в ряде регионов мира наблюдался значительный рост индустрии ИКТ. В Индии, Китае, Мексике, Польше, Словении наблюдался значительный рост в этой отрасли (с 5% до 10%).

Таким образом, сама сфера ИТ вносит определенный вклад в экономический рост. Однако нет такой ясности, когда речь идет о влиянии ИТ на другие области.

Проведен анализ деятельности комплекса информационных технологий в современный период и подробно разъяснена его структура, которая должна адекватно отражать процесс создания, разработки, производства, применения и реализации информационных продуктов и систем на рынке.

S U M M A R Y

At the present stage, the latest achievements of science and technology, scientific discoveries, inventions, patents that characterize the entire volume, high level and quality of life of human knowledge are based on the latest technologies. In order to develop and use the latest technologies in this area, it is necessary to switch to the model of innovative development, which determines an important condition for the development of society.

In modern conditions, information and communication technologies are one of the most promising and rapidly developing areas. In addition, ICT actively affects related industries and the economy as a whole. It is for this reason that many countries are trying to accelerate the economic growth of the national economy using this lever. Materials from International data Corporation (IDC), an international analytical company, show that over the past years, a number of regions of the world have seen significant growth in the ICT industry. In India, China, Mexico, Poland, and Slovenia, there was a significant growth in this industry (from 5% to 10%).

Thus, the it sector itself contributes to economic growth. However, there is no such clarity when it comes to the impact of it on other areas.

The analysis of the activity of the complex of information technologies in the modern period is carried out and its structure is explained in detail, which should adequately reflect the process of creation, development, production, application and implementation of information products and systems on the market.